

Muhammedtegninger i undervisningen

Videoundervisning er vejen frem
Eva Gregersen

Artikler om Muhammedtegninger i undervisningen af:
Jannie Bøgh, Peter Bjerregaard, Klaus Wivel, Steffen Larsen, Morten Messerschmidt, Alex Vanopslagh, Mette Thiesen, Nikolaj Bøgh, Naser Khader, Aia Fog, Martin Ågerup, Christian Marcussen, Stefan Agger, Anders Storgaard, Jaleh Tavakoli, Stefan K. Sløk-Madsen og Elisabeth Overgaard, Asger Aamund, Mikael Jalving, Christian Holst Vigilius, Mustafa Sayegh, Jan E. Jørgensen, Maria Ladegaard, Amalie Lyhne, Ole P. Kristensen og Christian Foldager

Regulering

Nekrolog over den midlertidige boligregulering - og velkomst til
den permanente
Jens Frederik Hansen

Den synlige hånd
Underkastelse
Torben Mark Pedersen

LIBERTAS

Tidsskriftet Libertas

ISSN 0903-9341. © Libertas

Tidsskriftet Libertas, som udgives af selskabet Libertas, er et uafhængigt tidsskrift til fremme af studiet af fri markedsøkonomi og personlig frihed.

Tidsskriftet Libertas postomdeles til medlemmer.

Tidsskriftet er indekseret i Dansk Artikelindeks.

Offentliggjort materiale – signeret eller usigneret – udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger.

For indholdet hæfter alene forfatterne og redaktionen.

Redaktion

Torben Mark Pedersen (ansv.)

Johan J. R. Espersen

Otto Brøns-Petersen

Redaktionen kan kontaktes på:

torbenmarkp@hotmail.com

Indhold Tema: Muhammedtegninger i undervisningen

Temaindledning 3

Videoundervisning er vejen frem 6
Eva Gregersen

Muhammedtegninger i undervisningen 13

Jannie Bøgh, Peter Bjerregaard, Klaus Wivel, Steffen Larsen, Morten Messerschmidt, Alex Vanopslagh, Mette Thiesen, Nikolaj Bøgh, Naser Khader, Aia Fog, Martin Ågerup, Christian Marcussen, Stefan Agger, Anders Storgaard, Jaleh Tavakoli, Stefan K. Sløk-Madsen og Elisabeth Overgaard, Asger Aamund, Mikael Jalving, Christian Holst Vigilius, Mustafa Sayegh, Jan E. Jørgensen, Maria Ladegaard, Amalie Lyhne, Ole P. Kristensen og Christian Foldager

Regulering

Nekrolog over den midlertidige boligregulering - og velkomst til den permanente 56
Jens Frederik Hansen

Den synlige hånd

Underkastelse 80
Torben Mark Pedersen

Temaindledning

Den 16. oktober 2020 blev den franske skolelærer, Samuel Paty, myrdet og halshugget af en muslim fra Tjetjenien, fordi han havde vist Charlie Hebdos satiretegninger med Muhammed i undervisningen på sin skole.

Mordet affødte en debat herhjemme om brugen af Muhammedtegninger i undervisningen, og i Danmark handler Muhammedtegningerne ikke kun om ytringsfrihed. De er også en vigtig del af historien om Muhammedkrisen, der er den alvorligste udenrigspolitiske krise siden afslutningen på Anden Verdenskrig.

Spørgsmålet er, om det giver mening at undervise i Muhammedkrisen uden at vise de satiretegninger, som det hele handler om?

Det burde ikke være til diskussion, at alle skoleelever bør modtage undervisning i Muhammedkrisen, og i den forbindelse bør eleverne også se tegningerne, men truslen mod lærerne er reel, som mordet på Samuel Paty viser, og selv om visning af Muhammedtegninger i undervisningen ikke udløser et terrorismord, så kan det udløse voldelige konflikter i klasseværelserne, og det kan få lærerne til i visse elevers øjne at fremstå som fjender, hvilket vil vanskeliggøre undervisningen i andre emner. Mange lærere har forståeligt nok været bange for voldelige reaktioner, og det er ikke rimeligt at kræve, at skolelærere skal sætte livet på spil for at gennemføre undervisningen.

Men hvis vi ikke skal underkaste os voldsmændenes veto og lade undervisningen i danske folkeskoler diktere af voldsparate religiøse fanatikere, så må der findes en løsning på det problem, og i dette temanummer undersøges det, hvilke holdninger der findes til det spørgsmål blandt borgerlige debattører.

Eva Gregersen har været en af de vigtigste stemmer i debatten om Muhammedtegninger i undervisningen, hvorfor LIBERTAS' redaktion bad hende være gæsteredaktør på et temanummer om Muhammedtegninger i undervisningen. Eva Gregersen indvilligede og kontaktede en lang række borgerlige debattører og politi-

kere for at få deres bud på hele problematikken. Kun få afslog at bidrage med henvisning til travlhed, men vi kan i dette temanummer – med en vis stolthed – bringe 26 bidrag fra 27 partiledere, folketingsmedlemmer, ungdomspolitikere, folketingskandidater, debattører, journalister, redaktører og forfattere, direktøren for CEPOS, formanden for Trykkefrihedsselskabet og formanden for foreningen Frafalden. Vi takker alle for at bidrage til debatten.

De to første bidrag i dette temanummer er af Eva Gregersen og Jannie Bøgh, og de sætter en ramme om debatten. Det har været en næsten umulig opgave at prioritere rækkefølgen af de følgende 24 bidrag med så mange prominente skribenter og gode argumenter. Vi kunne have valgt at bringe dem i alfabetisk rækkefølge, men har i stedet valgt at bringe dem i næsten vilkårlig rækkefølge efter længden af deres bidrag med de længste bidrag først. Når mere prominente bidragsydere kommer efter mindre prominente, så skyldes det altså alene, at nogle har skrevet længere indlæg end andre.

I den første artikel i dette nummer argumenterer **Eva Gregersen** for, at det må være en statslig opgave at sikre undervisning i Muhammedkrisen og visning af tegningerne, men at det ikke må sætte lærernes liv på spil. Løsningen er en statslig udarbejdelse af en video, og at alle skoleelever kan få vist videofilmen på en lokalitet uden for skolen og arrangeret af andre end deres lærere.

I den anden artikel fortæller **Jannie Bøgh** om sine personlige oplevelser med at vise Muhammedtegningerne i undervisningen, og hvordan hun blev mobbet på sin arbejdsplads af andre lærere og af tillidsmanden uden at blive støttet af skoleledelsen. Der er ingen tvivl om, at frykten for, hvad der kan ske, hvis man viser Muhammedtegningerne i undervisningen, er en rationel frygt, men den ideologisk betingede modstand mod at vise dem er også massiv i et langt overvejende venstreorienteret miljø, og lærerne har ydermere stået uden opbakning fra skoleledelser, fagforeningen, kom-

munerne, undervisningsministeren og Folketinget. Alle har svigtet, men "nogen skal turde", som Jannie Bøgh skriver.

De efterfølgende artikler må tale for sig selv uden yderligere kommentarer. Fra redaktionen skal blot lyde en opfordring til at læse dem, og en stor tak til: **Peter Bjerregaard, Klaus Wivel, Steffen Larsen, Morten Messerschmidt, Alex Vanopslagh, Mette Thiesen, Nikolaj Bøgh, Naser Khader, Aia Fog, Martin Ågerup, Christian Marcussen, Stefan Agger, Anders Storgaard, Jaleh Tavakoli, Stefan K. Sløk-Madsen og Elisabeth Overgaard, Asger Aamund, Mikael Jalving, Christian Holst Vigilius, Mustafa Sayegh, Jan E. Jørgensen, Maria Ladegaard, Amalie Lyhne, Ole P. Kristensen og Christian Foldager.**

Bidragene afspejler bredden af holdninger i det borgerlige Danmark, og uenigheden om mål og midler viser, hvorfor det er så svært at mobilisere en forenet modstand mod voldsmandens veto. Vi står splittede, og konsekvensen heraf ser vi i form af selv censur i medierne, kunstverdenen og vores offentlige uddannelsesinstitutioner.

Flere bidragsydere er inde på, at undervisning i frihed og demokratisk dannelse er afgørende for et liberalt demokrati, hvorimod andre sætter hensynet til lærernes metodefrihed eller modstand mod statslig indblanding i undervisningen højere.

Adskillige bidragsydere er inde på, at Muhammedtegningerne kun er et af flere potentielle konfliktområder, og at undervisning i palæstinakonflikten, religion og litterære skildringer af homoseksualitet eller sex før og uden for ægteskabet ligeledes kan skabe konflikter i klasseværelserne.

Det viser, at hele problematikken handler om andet og mere end Muhammedtegninger, og det handler heller ikke kun om ytringsfrihed.

Ytringsfriheden er kun én kampplads blandt mange. Både jøder og homoseksuelle har været mål for islamisk terror, og de mest dødelige islamiske terrorangreb i Vesten som terrorangrebene i New York 9/11, London, Madrid, Nice, Berlin, Bruxelles, Manchester, Paris, Ile-de-France og Barcelona har alle væ-

ret rettet mod helt almindelige mennesker, der tilfældigvis har befundet sig på det sted, som terroristerne havde udvalgt for deres terrorangreb. Det er hele vores civilisation, der er under angreb.

I LIBERTAS nr. 77 var temaet "regulering", og vi følger op med en artikel af **Jens Frederik Hansen** om udviklingen i dansk boligregulering siden Første Verdenskrig. Det er et unikt stykke historieskrivning om et område, der aldrig har været fortalt på den måde før, og alle borgerlige politikere burde studere de skadelige effekter af årtiers boligregulering. Og afregulere og liberalisere.

Det var oprindeligt planen at have Hobbes som undertema, men det har måttet udskydes til et senere tidspunkt pga. pladsmangel.

Den synlige hånd handler om underkastelse, og er skrevet af **Torben Mark Pedersen**. Den synlige hånd er illustreret med et billede af Jyllands-Postens avisside fra den 30. september 2005 og deres genoptryk af siden 10 år senere, hvor de 12 Muhammedtegninger var blevet erstattet af tomme billedrammer. Noget klarere udtryk for selv censur og underkastelse under islams love kan man næppe finde.

God læselyst

På redaktionens vegne

Torben Mark Pedersen (ansvh.)

LIBERTAS er et af få medier, der inden for de seneste 5-10 år har vist Kurt Westergaards ikoniske Muhammedtegning, men LIBERTAS er så lille og ukendt et tidsskrift, at det har forbigået alles opmærksomhed. Tegningen blev vist på bagsiden af LIBERTAS nr. 60 fra 2015 som illustration til "Den synlige hånd". Anledningen var den offentlige debat, der rejste sig i forbindelse med Trykkefrihedsselskabets arrangement på Folkemødet på Bornholm, der fik den socialdemokratiske borgmester til at ville forbyde visning af Kurt Westergaards tegning på Folkemødet.

Kurt Westergaards ikoniske tegning er også gengivet på side 78 i dette nummer.

DEN SYNLIGE HÅND

Tegninger som frihedskamp

Torben Mark Pedersen

De holdt ikke så længe. De højstemte erklæringer om "Je suis Charlie".

Der skulle ikke gå mere end fire måneder efter terrorangrebet på Charlie Hebdo og tre måneder efter terrorangrebene i København, før en stor del af den hjemlige politiske elite, redaktører og meningsdannere undsagde ytringsfriheden.

Først var det en dødstruet hollandsk politiker og filmskaber, der helst skulle holde sig væk fra Folkemødet på Bornholm for ikke at forstyrre hyggen, og kort efter slår Bornholms socialdemokratiske borgmester Winni Grosbøll fast, at der ikke må udstilles nogen Muhammedtegninger på Folkemødet. Det vil være "en fuldstændig unødvendig provokation", udtalte hun til DR.

Men hvem er det, der bestemmer, at en satiretegning af Muhammed er en provokation, hvorimod en tegning af Shiva, Jesus eller Buddha blot er – tegninger?

Det er præcis de samme fjender af Vesten og vores individuelle friheder, der gentagne gange har udøvet terror mod Muhammedtegnere og islamkritikere i islams navn, senest

mod Charlie Hebdo i januar, mod Lars Vilks besøg i Krudttønden i februar og igen i Texas i maj.

At forbyde udstilling af muhammedtegninger med henvisning til, at de skulle være

en provokation – og siden hvornår har kunst ikke måttet provokere? – er at give volds mændene veto i spørgsmålet om, hvad man må sige, skrive eller tegne, og så har man opgivet kampen om ytringsfrihed, for det nytter ikke meget at formulere højtidelige manifeste om ytringsfrihed, hvis man samtidig undlader at tegne Muhammed af frygt for konsekvenserne.

Man kan kun forsvare ytringsfriheden dér, hvor den bliver

angrebet, og den kan kun forsvares ved at blive praktiseret.

Derfor var tegnekonkurrencen i Texas et slag i kampen for det frie ord, for retten til at tegne, hvad pokker man vil, og derfor er enhver offentliggørelse af Muhammedtegninger et forsvar for ytringsfriheden.

LIBERTAS

Videoundervisning er vejen frem

Eva Gregersen*

Muhammedkrisen i 2005-06 var den alvorligste udenrigspolitiske krise for Danmark siden afslutningen på anden verdenskrig, og det er et vigtigt stykke samtidshistorie, der som den naturligste ting bør indgå i undervisningen i folkeskoler og på gymnasier. Men kan der undervises i Muhammedkrisen uden at vise Jyllands-Postens avisside med Flemming Roses tekst og de tolv tegninger - herunder Kurt Westergaards ikoniske tegning af Muhammed med en bombe i turbanen? Og kan vi som samfund stille krav til lærerne om at vise avissiden i undervisningen, når vi ved, at det er forbundet med en stor risiko? Eva Gregersen har været med til at rejse debatten i dagbladene om Muhammedtegninger i undervisningen, og i denne indledende artikel sammenfatter hun problemstillingen og foreslår en løsning om, at der udarbejdes en undervisningsvideo, som fremvises for alle skoleelever uden for deres normale skolegang.

Siden den skelsættende jihadistiske henrettelse af skolelæreren Samuel Paty i Frankrig 16. oktober 2020 har vi haft en levende debat herhjemme om visning af Muhammedtegninger i undervisningen. Der er blevet fremsat mange gode argumenter for relevansen og vigtigheden af at undervise danske skoleelever i Muhammedkrisen og af at vise dem i stridens æble – nemlig Jyllands-Postens avisside fra 30. september 2005 med de tolv Muhammedtegninger og Flemming Roses tilhørende tekst – når man gør det. Dette temanummer af LIBERTAS indeholder en perlerække af sådanne argumenter.

Derfor vil jeg ikke her adressere, *hvorfor* vi bør give danske skoleelever undervisning i Muhammedkrisen komplet med visning af tegningerne. Jeg vil i stedet adressere, *hvordan* vi kan give dem det.

For undervisningen er blevet farlig.

Trusselsbilledet

Samuel Paty fik skåret sit hoved af efter at have undervist i Charlie Hebdos Muhammedtegninger.

Dagen efter mordet reagerede en underviser på Københavns Professionshøjskole ved at lave et opslag på sin facebookvæg, hvor hun delte et billede af Jyllands-Postens Muhammedtegninger og skrev, at hun i solidaritet med sin myrdede kollega fremover agtede at vise tegningerne i sin egen undervisning og opfordrede andre undervisere til at gøre det samme. I løbet af få timer væltede det ind med så mange trusler, at politiet rådede hende til at fjerne opslaget og holde lav profil i den offentlige debat. Efterfølgende fik hun rådgivning af PET og en fast kontaktperson hos PET.

Mindre end et halvt år efter mordet på Paty demonstrerede vrede muslimer i England

*Cand.polit. og uafhængig samfundsdebattør.

foran Batley Grammar School og piskede en stemning op mod en religionslærer, som havde undervist i Charlie Hebdos Muhammedtegninger. Vrede muslimer demonstrerede foran skolen. En lokal imam udtalte:

"If one teacher can do it, another teacher can do it five years down the line, and we do not want this to be the case. Otherwise we are not responsible for the actions of some individuals."

Med Patys skæbne in mente flygtede læreren under jorden af frygt for sit liv. Skolens rektor fik politiet til at læse en undskyldning op for de forsamlede muslimer. Senere udgav skolen en rapport, som erklærede, at det ikke er "nødvendigt" at vise Muhammedtegninger i undervisningen nogensinde, hverken i religionstimer eller i andre timer. Der bliver formentlig aldrig undervist i Muhammedtegninger på Batley Grammar School og mange andre engelske skoler igen.

I Tyskland har delstaten Hessen udsendt et brev til 1.800 skoleledere for at advare om, at visning af Muhammedtegninger i undervisningen kan føre til voldshandlinger mod den ansvarlige.

Den chokerende og fortvivlende virkelighed i Europa i 2020'erne er, at hvis en lærer vælger at undervise sine elever i Muhammedtegninger, løber læreren en risiko for at blive

slået ihjel – i hvert fald hvis læreren underviser på en skole med mange muslimske elever.

Behovet for et modtræk

Den risiko får mange lærere til at udøve selv censur og fravælge at give eleverne denne undervisning. Dermed bøjer lærerstanden sig for voldsmandens nye veto mod undervisning, ligesom vi tidligere har set satirikerstanden, komikerstanden, kunstnerstanden, forfatterstanden, journaliststanden og redaktørstanden bøje sig for voldsmandens veto mod krænkelse af islam i regi af de professioner.

Lærernes selv censur udgør et problem, som vi i Danmark efterhånden har erkendt, men som vi endnu ikke har løst. Vi har i Danmark efterhånden opnået bred enighed om, at det skal kunne lade sig gøre at vise tegningerne i undervisningen, men vi har som samfund endnu ikke taget nogen skridt for at modvirke effekten af lærernes selv censur. Dermed bøjer vi os de facto for voldsmandens nye veto.

Såfremt vi mener skåltalerne om frihed, oplysning og demokratisk dannelse alvorligt, er vi imidlertid forpligtet til at følge dem op med handling. Ellers vil de flotte ord komme til at klinge hult.

Lærerne vil ikke tvinges

Det indlysende modtræk til lærernes selv-

censur er at gøre visningen af tegningerne obligatorisk for lærere i relevante fag i folkeskolen. Det er blandt andet blevet foreslået af Politiken på lederplads.

Forslaget er dog at regne for politisk dødfødt på grund af den stejle modstand fra lærernes fagforeninger og fra mange lærere, som pure nægter at lade sig tvinge til at vise tegningerne.

Blå bloks løsningsforslag

På Christiansborg har politikerne ad flere omgange debatteret et beslutningsforslag stillet af en samlet blå blok. Dette beslutningsforslag indeholder to punkter:

1. Kanonisér Muhammedkrisen
 - Der findes allerede i dag en historiekanon med 29 punkter. Forslaget går ud på at gøre Muhammedkrisen til det 30. punkt på denne kanon. Dermed vil det blive obligatorisk for lærerne at undervise i Muhammedkrisen. Forslaget vil imidlertid *ikke* gøre det obligatorisk for lærerne at vise tegningerne. Det vil altså være muligt for lærerne at undervise i Muhammedkrisen *uden* at vise eleverne den avisside fra Jyllands-Posten, som var genstand for krisen.
2. Lav undervisningsmateriale om Muhammedkrisen til den officielle undervisningsportal emu.dk
 - Dette punkt er inspireret af formand for Religionslærerforeningen John Rydahl. Han har i flere interviews givet udtryk for det synspunkt, at hvis staten ønsker, at lærerne skal vise tegningerne i undervisningen, så må Undervisningsministeriet gå forrest ved at udvikle noget undervisningsmateriale om Muhammedkrisen komplet med visning af tegningerne til den officielle undervisningsportal emu.dk. (Sådan et materiale findes ikke i dag på nogen af de portaler, som lærerne plejer at hente undervisningsmateriale fra). På den måde vil de lærere, som ønsker at vise tegningerne, kunne bruge statens undervisningsmateriale i stedet for at tage ansvar for at udvikle deres eget.

Blå blok har fremsat dette beslutningsforslag både i 2020 og i 2021. Begge gange er det

blevet nedstemt af rød blok. SF har dog udtrykt sympati for forslaget og presset Socialdemokratiet til at indkalde til forhandlinger om lærernes selvcensur. Første møde i disse forhandlinger blev afholdt i Justitsministeriet 11. februar 2022. Siden er forhandlingerne imidlertid ikke kommet videre. I dette temanummer af LIBERTAS varsler Mette Thiesen, at Nye Borgerlige efter Folketingets genåbning til oktober vil tage initiativ til at fremsætte beslutningsforslaget for tredje gang.

Personligt ser jeg gerne beslutningsforslagets to elementer gennemført. Det ville sende et signal om, at et bredt flertal i Folketinget opfatter det som vigtigt at undervise i Muhammedkrisen og relevant og legitimt at vise tegningerne, når man gør det. Derfor har jeg været glad for blå bloks gentagne fremsættelse af beslutningsforslaget og for SF's vilje til at presse regeringen i spørgsmålet.

Når det er sagt, betragter jeg beslutningsforslaget som håbløst utilstrækkeligt. Jeg mener ikke, at forslagets to punkter udgør et tilstrækkeligt modtræk mod lærernes selvcensur, for ultimativt vil det stadig være op til læreren, om eleverne skal se tegningerne i undervisningen eller ej. Lærere, der frygter at lide samme skæbne som Samuel Paty, vil derfor fortsat fravælge at vise tegningerne.

Mit løsningsforslag

Men hvis lærerne pure nægter at vise tegningerne, og hvis blå bloks beslutningsforslag er håbløst utilstrækkeligt, hvad kan vi som samfund så stille op for at fravriste jihadisternes kontrollen over undervisningen?

Jeg mener, at tegningerne bør gøres til en obligatorisk del af undervisningen i grundskolen, men jeg mener *ikke*, at man skal tvinge lærerne til at vise dem.

Dagen efter Patys død begyndte jeg at slå på tromme for ét budskab, som jeg ser som mit vigtigste bidrag til den offentlige debat:

Det gode ved voldsmandens nye veto mod undervisning er, at staten faktisk har handle- rum til at modvirke det, for undervisning er ikke afhængig af lærerinvolvering, på samme måde som satire er afhængig af satirikerinvolvering. Undervisning kan nemlig udføres per video.

Jeg mener, at staten bør få udarbejdet en

undervisningsvideo om Muhammedkrisen, som indeholder tegningerne.

Videoen skal forklare Muhammedkrisens faktuelle forløb. Derudover skal videoen gøre rede for de principielle problematikker i Muhammedkrisen ved på loyal og fair vis at repræsentere de to grundsynspunkter for og imod tegningerne, dvs. det ytringsfrihedsfundamentalistiske synspunkt samt det, man kan kalde "vi har ytringsfrihed, men vi har ikke ytringspligt"-synspunktet.

Undervisningsvideoen skal i min optik være så saglig og neutral som muligt. Jeg mener altså ikke, at vi skal indoktrinere eleverne med en ensidig ytringsfrihedsfundamentalistisk propagandavideo. Jeg mener, at vi skal klæde dem på til at forstå, hvad krisen gik ud på, og hvad det er, vi diskuterer, så de hver især selv kan danne deres egen holdning på et oplyst grundlag. Det ser jeg som en vigtig del af deres demokratiske dannelse.

Når undervisningsvideoen er lavet, skal den fremvises for skoleeleverne. Jeg mener, at fremvisningen skal finde sted uden for den normale skolegang. Det kan lade sig gøre på mange måder.

Jeg mener, at staten bør sende eleverne på en obligatorisk ekskursion til en lokation, der ikke er deres skole, hvor eleverne får videoen fremvist. Lærerne skal ikke være til stede på denne ekskursion. Staten skal sørge for al nødvendig logistik foruden selvfølgelig al den nødvendige sikkerhed. For at decentralisere transporten kan man give forældrene en voucher til dækning af omkostningerne og gøre forældrene ansvarlige for at arrangere deres barns transport.

På den måde kan man gøre det obligatorisk for eleverne at modtage undervisning i tegningerne, uden at hverken lærere eller skoleledere behøver have noget som helst med det at gøre.

En anden debattør har fulgt op ved at foreslå, at videofremvisningen blot kunne være ét enkelt element i en større demokratiudstilling. En tredje debattør har foreslået, at videoen kunne fremvises for eleverne på deres lokale rådhus, så transporttiden ikke vil være så lang. En fjerde debattør har foreslået, at eleverne kunne se videoen i deres egne hjem ved at logge ind med Nem-ID, så der slet ikke be-

høver være nogen transport. Der er som sagt mange muligheder.

Ideen om at gøre undervisningen af skoleelever i Muhammedtegningerne obligatorisk behøver altså ikke strande, bare fordi den møder stejl modstand fra lærerstanden, for lærerne behøver slet ikke have noget med det at gøre.

Ovenstående forslag om en undervisningsvideo har jeg fremlagt i kronikker i Jyllands-Posten, Altinget og Kontrast, ligesom jeg har redegjort for det i radioindslag i Den Uafhængige og i Radio LOUD og debatteret det i et hav af sammenhænge både online og offline. Her vil jeg adressere nogle af de mest almindelige indvendinger, jeg er stødt på.

Modargumenter og mine svar

Modargument #1: Det vil være et brud med dansk skoletradition, hvis man vedtager, at der er et bestemt materiale, som alle skoleelever skal se.

Mit svar: Det er også et brud med dansk skoletradition, at der nu er et bestemt materiale, som lærerne risikerer at blive slået ihjel for at vise eleverne. Dansk skoletradition er således allerede kompromitteret. Spørgsmålet er alene, om forandringen skal foregå på voldsmandens præmisser eller på demokratiets præmisser. Vil vi acceptere, at Muhammedtegningerne trænges ud af undervisningen af danske skoleelever med vold, eller vil vi trods voldsmandens veto og sikre, at alle elever modtager den undervisning, som voldsmanden ønsker at forbyde?

Modargument #2: Hvorfor er det nødvendigt med en undervisningsvideo? Man kan da bare gøre det obligatorisk for lærerne at vise Muhammedtegningerne i deres undervisning.

Mit svar: Her tillader jeg mig at citere fra min kronik i Jyllands-Posten 12. november 2020 "Staten skal befri lærerne fra ansvaret for at undervise i Muhammed-tegningerne":

Det er blevet foreslået af flere – herunder lærerstuderende og debattør Geeti Amiri – at gøre det obligatorisk at vise tegningerne i undervisningen. Det vil betyde, at når den enkelte lærer står over for de vrede elever og forældre, som ikke kan forstå, hvorfor eleverne skal se materiale, der krænker muslimernes religiøse følelser, vil læreren kunne slå ud med armene

og sige, at det er et lovkrav, at tegningerne skal indgå i undervisningen. Skyd ikke budbringeren! Bogstaveligt talt.

Imidlertid er forslaget utilstrækkeligt. De lærere, der er så bange, at de ikke tør vælge at bruge tegningerne i undervisningen, vil måske nok kunne tvinges til at vise tegningerne, men det vil næppe få dem til frivilligt at vælge at stå på mål for handlingen og levere det helhjertede pædagogiske forsvar for ytringsfriheden, som rettelig bør ledsage visningen af tegningerne.

Tværtimod vil vi opleve rædselsslagne lærere, som snakker deres forargede muslimske elever efter munden og giver dem ret i, at det er for dårligt, at de skal tvinges til at se tegningerne. Hvis lærerne vælger *ikke* at krybe på denne måde, men rent faktisk forsøger at forklare de ophidsede muslimer meningen med galskaben, så vil lærerne blive politikkens ansigt udadtil – håndlangere for den "islamofobiske" danske stat – og dermed vil de risikere repressalier i lige så høj grad som de lærere, der i dag frivilligt vælger at vise tegningerne. Det er hverken rationelt eller rimeligt af os at beordre lærerne til at stille sig i frontlinjen og være ansvarlige for at udføre en opgave, som er blevet så farlig.

Vi bør her dvæle ved det faktum, at Samuel Paty blev henrettet, fordi han med liv og sjæl underviste i et fag, som Frankrig gjorde obligatorisk efter massakren på Charlie Hebdo. Jeg er ikke i tvivl om, at Geeti Amiri er modig nok til at gøre Paty kunsten efter, og at hun uforfærdet vil gå i rette med selv de mest stridbare muslimer for at indgyde sine elever demokratisk dannelse, men det er desværre virkelighedsfjernt at satse på, at hele lærerstanden mønstrer samme mod som Amiri. Frygtbetingede adfærdsændringer er ikke glørværdige, men de er såre menneskelige. Og vi har netop opbygget en civilisation, som ikke kræver fysisk mod af civile.

En analogi kan måske hjælpe på forståelsen hos dem, der ikke kan slippe spørgsmålet om lærernes metodefrihed: Hvis nogen af Danmarks marker pludselig var blevet minefelter, ville vi heller ikke forvente af landmændene, at de skulle fortsætte med at køre traktor. Så ville staten sætte hæren til at rydde minerne, inden landmændene kunne vende tilbage til deres arbejde.

Pointen er, at der med visningen af tegningerne i undervisningsøjemed er tale om en opgave, som normalt udføres af civile, men som nu er blevet så farlig, at udførelsen rettelig bør overtages af staten. Politikerne bør derfor vedtage at løfte ansvaret fra lærernes skuldre.

Jeg tillader mig også at citere fra min kronik i Altinget 3. marts 2021 "Voldsmandens nye veto kan og skal bekæmpes":

Kort efter Patys halshugning luftede Politiken på lederplads idéen om at gøre tegningerne til fast pensum i alle relevante fag. Hensigten er at beskytte lærerne ved at sørge for, at valget om at vise tegningerne ikke er op til den enkelte lærer.

Problemet med denne løsning er, at den hviler på lærernes pligttopfyldende udførelse af en opgave, som der nu er indført dødsstraf for at udføre.

Og uanset hvad man mener om etikken i at påbyde en bestemt gruppe civile, at lige præcis de skal sætte sig op imod en voldsparat modstander, bør man gøre sig klart, at løsningen forudsætter en standhaftighed og en musketrand hos lærerstanden, som er ikke-eksisterende.

Hvis forslaget blev vedtaget, ville vi opleve lærerne udvise civil ulydighed eller gøre kreative krumspring for at undgå at stå på mål for handlingen. Som en folkeskolelærer i samfundsfag for nylig udtalte til fagbladet Folkeskolen:

"Enten ville jeg bare lade være med at vise tegningerne, eller også ville jeg gøre noget fjollet som at tage eleverne med ned i kælderen, slukke lyset, tage tegningerne frem og så pakke dem væk igen, inden lyset bliver tændt".

Det ville rygtes, hvilke lærere der saboterede og lagde afstand til undervisningen, og hvilke lærere der velvilligt udførte den og dermed agerede håndlangere for den "islamofobiske" danske stat.

Således ville de lærere, der tog den farlige opgave på deres skuldre, fortsat risikere at blive udvalgt af voldsmanden til at statuere et eksempel.

Modargument #3: Skoleelever kan da ikke modtage undervisning uden tilstedeværelsen af en lærer.

Mit svar: Man skal ikke lade det perfek-

te være det godes fjende. Selvfølgelig ville det være didaktisk optimalt, at der var en lærer til stede til at interagere med eleverne, men video-undervisning er klart bedre end ingen undervisning. Man kan sørge for, at videoen indeholder den nødvendige metakommunikation og forklarer eleverne, hvorfor de skal se den. Man kan desuden sørge for, at videoen rummer svar på alle de mest almindelige spørgsmål, som eleverne kan finde på at stille til substansen.

Endelig er det vigtigt at notere sig, at der intet er til hinder for, at de lærere, der måtte ønske det, rammesætter videoen for deres elever inden ekskursionen og/eller følger op med eleverne efter ekskursionen og/eller gennemfører deres egen undervisning i Muhammedkrisen som supplement til videoundervisningen. Det ene udelukker ikke det andet. Videofremvisningen sikrer blot, at alle skoleelever i Danmark modtager den farlige, men demokratiske dannende undervisning, også selvom deres egen lærer ikke tør have noget med den at gøre.

Modargument #4: De muslimske skoleelever kan bare lade være med at møde op til videofremvisningen.

Mit svar: Der er to måder at forholde sig til fravær på.

Jeg er fortalende for en hardcore model, hvor eleverne ikke kan modtage deres afgangsbevis fra folkeskolen uden at have set videoen.

Hvis der ikke er politisk opbakning til den model – dvs. hvis man i stedet accepterer fravær – vil jeg anbefale at registrere fraværet. Data over fravær vil gøre det muligt at analysere, hvor problemerne med fravær er størst. Hvis man eksempelvis har to skoler, som begge har 70 pct. muslimske elever, og den ene skole har et fravær, der svarer til almindeligt sygefravær, mens den anden skole har et massivt fravær, vil det stå klart, at der skal gribes ind over for den anden skole for at sikre elevernes demokratiske dannelse.

Modargument #5: De muslimske skoleelever kan bare lukke øjnene og stikke to fingre i ørerne, mens videoen fremvises.

Mit svar: Ja, det kan de. Men det afgørende er, at voldsmanden ikke lykkes med at forhindre de kommende generationer af skoleelever i at modtage den demokratiske dannende undervisning. At eleverne har mulighed for at

forhindre sig selv i at modtage den, vil være et andet og langt mindre problem både kvalitativt og kvantitativt, for det er trods alt de færreste 14-15-16-årige skoleelever, der besidder viljen og evnen til at fravælge at følge med i en kontroversiel og derfor spændende undervisningsvideo. Det er netop, fordi de i den alder er åbne, nysgerrige og påvirkelige, at voldsmanden tyer til vold for at forpurre deres demokratiske dannelse.

Modargument #6: Problemet handler ikke kun om Muhammedtegningerne. Lærernes selv-censur stikker langt dybere. Hvad med alle de andre emner, lærerne finder det vanskeligt at undervise deres muslimske elever i?

Mit svar: Det er korrekt, at Muhammedtegningerne kun er toppen af et isbjerg. Holocaust, Israel-Palæstina-konflikten, seksualundervisning, Darwins evolutionsteori, kunst – herunder billedkunst, noveller og film – med nøgenhed og ”haram” indhold (fx homoseksualitet, sex før ægteskab, utroskab) er andre eksempler på emner, som mange lærere finder det utrygt at undervise i. Muhammedtegningerne er kun det mest betændte af de emner, som lærerne oplever at være i konflikt med deres egne elever og deres forældre og storebrødre omkring.

En obligatorisk undervisningsvideo om Muhammedkrisen adresserer ikke direkte de vanskeligheder, som lærerne oplever ved at undervise i de øvrige emner. Men hvis vi gør det obligatorisk for alle skoleelever at se en sådan undervisningsvideo komplet med visning af tegningerne, slår vi fast, at undervisningen i Danmark ikke skal være underordnet islam, og det kan man håbe også vil smitte positivt af på undervisningen i de andre emner.

Når det er sagt, så er der kun ét emne, som lærerne ligefrem risikerer at blive slået ihjel for at undervise i. Det er en helt ekstraordinær situation, som kalder på en særskilt løsning, der tager højde for sikkerhedsaspektet.

Afslutning

Jeg vil gerne slutte af ved at citere fra min kronik i Kontrast 22. april 2021 ”Muhammed-video skal byde voldsmanden trods”:

Demokratiet må vise styrke

Når det er så vigtigt at undervise vores sko-

leeelever i tegningerne, er det, fordi voldsmanden vil forbyde os det. Der er danske lærere, som hidtil har valgt at vise tegningerne i deres undervisning, som nu stopper med at gøre det, og vi må ikke bilde os selv ind, at det sker ud fra en hensyntagen til muslimske religiøse følelser. Det sker på grund af frykten for at blive slået ihjel. Voldsmanden bruger magt til at tvinge os til at makke ret. Han sætter os bogstaveligt talt kniven for struben for at gennemtvinge sin indflydelse på undervisningen. Dermed er det ham, der tvinger os ud i en magtkamp. Reelt har vi kun valget mellem at bøje os for hans krav eller at bruge modmagt for at sætte vores egen vilje igennem.

Hvad nytter det da at sætte vores vilje igennem?

For det første vil det demonstrere for skoleeleverne, at Danmark er et land, hvor vi tror så meget på den demokratiske samfundsmodel, at vi er villige til at bruge magt og bringe ofre for at forsvare den mod angreb fra religiøse fanatikere.

Alternativet er at sende det modsatte budskab til skoleeleverne – altså at vi er forsvarsløse – og det vil være en katastrofal falliterklæring. Unge mennesker er påvirkelige, og de orienterer sig i højere grad ud fra de voksnes handlinger end ud fra de voksnes ord. Vi kan ikke forvente at indgyde vores skoleelever en tro på styrken af det liberale demokrati, hvor religioners magt holdes i ave, hvis de i praksis oplever, at islams blasfemiforbud gør sig gældende i deres egen skolegang.

Det vil være en opvisning i demokratiets svaghed og afmagt, hvis elevernes spørgsmål vedrørende Muhammedtegningerne får deres lærer til at slå blikket ned og fremstamme, at eleverne kan finde dem på Google. Det vil være så langt at foretrække, hvis læreren i stedet svarer: Dem bliver I undervist i på den ekskursion, I skal på senere på året.

Magtkampen skal frem i lyset

For det andet skal vi sætte vores vilje igennem, fordi vi derved vil veksle det abstrakte og mestendels usynlige problem med lærernes selvcensur til et åbenlyst og påtrængende problem med en terrorsikret statslig undervisning under international bevågenhed.

Hvis vi begynder at trods voldsmanden ved at insistere på vores ret til at gennemføre den undervisning, som han nu har nedlagt veto imod, så vil det få magtkampen med ham frem i lyset. Den religiøst funderede dominansaggression, som findes i vores samfund og truer vores levevis, vil komme på dagsordenen, så alle bliver bevidste om den og nødt til at forholde sig til den.

Det er vigtigt, for det er svært at løse et problem, man ikke tænker på og ikke taler om.

Hvad er alternativet?

På kort sigt er der ingen tvivl om, at det er sikrest bare at lade voldsmanden få sin vilje. Men efter min mening er det uansvarligt at lade stå til. Muslimernes andel af de vesteuropæiske befolkninger er stigende, og demokratiets styrke er aftagende for hvert nyt veto, der gøres gældende. Det vil være en mangel på rettidighed omhu og et svigt af de kommende generationer at skubbe problemet foran os, for magtkampen med voldsmanden bliver kun vanskeligere at tage for hvert år, der går.

Jeg vil derfor gerne slutte af med at udfordre modstanderne af ovenstående løsningsforslag til at komme på banen med jeres konkrete alternativer. Hvad er det for nogle tilgange til håndteringen af problemet med voldsmandens veto, som I går ind for, og som I mener er bedre på lang sigt? Hvordan vil I forhindre voldsmanden i at fortsætte med at nedlægge stadig flere vetoer i de kommende årtier og derigennem kue os til en stadig mere omsiggribende ufrihed og underkastelse?

"Nogen skal turde"

Jannie Bøgh*

Det følgende er min personlige beretning om konsekvenserne ved at stå frem med brugen af Muhammedtegningerne i undervisning. Den er skildret af Søren Villemoes i Weekendavisen, og dele af nedenstående artikel stammer fra en tale til Trykkefrihedsselskabets arrangement om Muhammedtegninger i undervisningen den 7. november 2021.

Min personlige beretning

Nazist, fascist, racist, gidseltager, medieluder! Det kaldte mine kolleger mig efter mine udtalelser i diverse medier, om brugen af Muhammedtegningerne i undervisningen. Det var i kølvandet på henrettelsen af Samuel Paty d. 16 oktober forrige år.

Jeg har set frygten i øjnene. Ikke kun min egen, men i særdeleshed andres. Som konsekvens af andres frygt er jeg fysisk blevet skubbet til. Jeg er blevet verbalt overfuset. Og socialt blev jeg ekskluderet af fællesskabet.

Ledelsen på min skole nægtede at tage stilling. De var neutrale, var udmeldingen. Men der blev afholdt beredskabsmøder. Og der blev afholdt et krisemøde for alle skolens ansatte. Det var en krisepsykolog fra Falck, der stod for mødet. Han startede mødet med, at fortælle om, at han normalt arbejdede med akutte traumer som naturkatastrofer og krige. Vi var i kyndige hænder, lod han os forstå. Formen var "ordet er frit". Så der sad vi der: 76 mennesker på rad og række. En efter en, fik vi 2 minutters taletid.

Nogle dage forinden blev min undervisning afbrudt. Min tillidsrepræsentant, som også var matematiklærer i min klasse, hev mig ud på gangen. Her fik jeg en regulær skideballe. Han

råbte og skreg. Han var en af de første, der fik taletid på mødet. Her gentog han sin svada.

Han fortalte, at han spekulerede i, hvordan han kunne få skubbet mig ud til terroristerne - uden at børnene skulle være vidne til min hals-hugning.

Jeg brugte mine 2 minutter på at forklare, at jeg havde taget mine forholdsregler. Jeg har hemmelig adresse, og min arbejdsplads er ikke offentlig tilgængelig. Det blev ikke hørt.

Der blev buhet fra forskellige steder i salen. Ord som nazist og racist gik igen. Flere brugte deres taletid på, at fortælle om, hvor bange de var. Mange kunne ikke længere sove om natten. En udtrykte, at hun følte det som om, at hendes gidseltager gik med rank ryg på gangene. Frygt er en magtfuld følelse. Den kan få det grimme frem i mennesket. I starten bildte jeg mig ind, at det ville gå over. At chokket ville lægge sig. Og at hverdagen ville vende tilbage.

Det skete ikke.

Hitler, Naziluder - blev der hvisket bag min ryg. Hvorend jeg kom og gik på skolen, blev jeg mødt af en larmende mur af tavshed. Jeg prøvede med "Hej" og "Har du haft en god weekend" over kaffemaskinen. Der blev ikke svaret.

Min klasse var normeret til 3 lærere og en uddannet pædagog. Pædagogen havde sagt op. Min teammakker følte sig traumatiseret, og ledelsen flyttede hende derfor til en anden klasse.

Klassens matematiklærer var også min tillidsrepræsentant, og han nægtede at være i lokale med mig. Alene stod jeg tilbage med en specialklasse og én uddannet vikar. Min vikar var en rigtig sød pige. 21 år gammel og boede stadig hjemme hos mor og far.

Ved første magtanvendelse brød hun grædende sammen og blev ringet hjem.

*Jannie Bøgh er folketingskandidat for Dansk Folkeparti og tidligere folkeskolelærer

Jeg stod for alt det faglige, alt skole/hjem-samarbejdet og samtlige konflikter med eleverne. Det stod på i et halvt år. På min næstsidste arbejdsdag, havde jeg en voldsom konflikt med en elev. Jeg stod med ham ude på gangen. Han var i fuld affekt. Blindt raseri har intet filter. Knytnæveslagene regnede ned over mit bryst og min hals. Jeg forsøgte at afværge slagene og, at tale drengen ned. Uden held. Jeg kiggede længere ned af gangen og fik øjenkontakt med min tillidsrepræsentant. Han stod på afstand og iagttog os. Mens han smilede.

Det føltes som en elastik der sprang. Jeg knækkede. Dagen efter meldte jeg mig syg.

Den næste uge gik med beskeder og opkald mellem ledelsen og jeg. Jeg lod mig overtale til at møde ind en halv dag. Efterfølgende skulle jeg så have endnu et møde med min leder. Det gik ikke. Jeg gik i stå i min undervisning. Jeg hakkede og stammede. Jeg glemte børnenes navne og bad dem finde deres frokost frem - kl. 9. Da klokken ringede ud til det store frikvarter, gik jeg op på min leders kontor. Han havde glemt, at vi havde møde. Han mente, at vi kunne tage en snak på gangen - i et virvar af pauseholdende elever og kolleger. Jeg fik fremstammet, at jeg var gået i stykker. At jeg ikke kunne passe mit arbejde. Han spurgte mig, om jeg virkelig mente, at jeg skulle have min læge med indover. Jeg svarede ja. Og kørte hjem.

Så blev der stille. Helt stille.

Som lærere arbejder vi under folkeskolens formålsparagraf. I stk. 3 står der, at vi skal: "forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati."

Historie er et kompetenceudviklende fag, hvor vi stræber efter, at eleverne tilegner sig kompetencerne til at forholde sig kritisk og undrende til sin fortid, samtid og fremtid.

Hvordan skal man kunne lære eleverne at være kildekritiske overfor en kilde, vi ikke engang tør vise dem?

Om nogen, burde medierne bakke op om ytringsfriheden. Men de tør heller ikke.

Jeg vil gerne rette en appel til Danmarks Radio. DR Skole bryster sig af, at være public service og at være aktivt deltagende i den demokratiske dannelsesproces. Lad dem produ-

cere et program om Muhammedtegningerne, som lærerne kan anvende i undervisningen. Et program, der kan ligge frit tilgængeligt for alle. Et program, som én gang årligt bliver vist på TV i primetime.

Jeg kunne ikke løfte byrden. Bortset fra møder med 8 ugers interval, hvor det stod mig klart, at ledelsen ikke var interesseret i, at jeg vendte tilbage - har jeg ikke hørt fra nogen på skolen.

Tiden gjorde arbejdet for dem. Jeg endte med en lægefaglig udtalelse, der raskmelder mig til alt andet arbejde. Bare ikke lærer. Jeg kan ikke tåle det. Jeg risikerer at udvikle invaliderende angst.

DLF, Dansk Lærerforening, har netop forhandlet min opsigelse. Jeg får svarende til to måneders løn i godtgørelse. Jeg sidder her inviteret som lærer. Det er jeg ikke længere. Men jeg er mor. Resten af mit liv. Det er mine børns fremtid, der er i spil.

Så nej. Jeg holder aldrig min kæft.

Nogen skal turde

Jeg bliver ofte spurgt, om jeg fortryder. Det gør jeg ikke. For mig må fornuft komme forud for følelser, principper forud for hensyn. Jeg har truffet et valg, ikke ud fra egen næsetip, men ud fra det store billede.

Overordnet gør det sig gældende, at jeg mener, at barndommen er en dannelsesrejse mod det voksne liv. Det er i ungdommens år, at kimen til den forforståelse, vi møder omverdenen med, formes. Det er læringen i de unge år, der danner rammen for vores ageren i samfundet som medborgere.

At kunne overskue egen fremtid, kræver forståelse for sin nutid, ligesom ingen kan begribe nutiden uden indblik i fortiden.

Derfor bærer folkeskolen og dens lærere et kæmpe ansvar. De skal forberede og lægge grundstenene til elevernes dannelse, så de som kommende samfundsborgere kender både rettigheder og pligter.

For til fulde at forstå ytringsfrihedens væsen må vi lære også at acceptere det, vi er uenige i. Derfor er det et svigt, når lærere ikke underviser i muhammedkrisen, der – uanset hvad man selv mener – er en af de vigtigste historiske begivenheder i nyere tid.

Tanken om en kvalificeret undervisning uden brug af primærkilden er absurd. Hvis vi under misforstået hensyntagen bøjer os, lærer børnene, at trusler om vold virker og at principper ikke er noget, man kæmper for. Så lærer de, at jungleloven hersker. Og det må vi aldrig acceptere.

Det er ikke et spørgsmål om at håne og krænke og være ondskabsfuld over for sine elever. Tværtimod. Det er et spørgsmål om at klæde dem på, så de kan fungere ude i samfundet. Hvis vi alle sammen bare lader os kue og bliver stille, visker historien ud og ikke taler om det, så gør vi de her børn en bjørnetjeneste. Vi har et ansvar.

Fortiden skal ikke lide under nutidens moral.

Didaktisk er historie et kompetenceudviklende fag, hvor vi stræber efter, at eleverne tilegner sig kompetencerne til at forholde sig kritisk og undrende til deres fortid, samtid og fremtid. De skal lære kildekritik. I kildekritikken indgår en historie metodisk sondering mellem levn og beretning. Hvis vi udelukkende anskuer kilder som beretninger, mister vi den historiske indsigt, som levn giver os i tidsånden bag om kilden. Tidsånden er et vigtigt perspektiv at have for øje i vores historiske bevidsthed. Så når kilder bliver gjort til moralskpolitisk projekter mister vi dette aspekt.

Det er tunge egenskaber, der skal læres under dannelsesrejsen, Menneskesyn, selvsyn, verdenssyn... tro, moral, etik... ansvarlighed, ordentlighed, høflighed.

Med frihed til at vælge følger ansvaret for at træffe rette beslutning.

Det er ikke så lidt, et demokrati kræver af sine borgere. Sådan må det være, for frihed er ikke gratis. Derfor må skolevæsenet løfte en tung byrde. For det er ikke ligegyldigt hvad eleverne lærer.

Metodefrihed er ikke indholdsfrihed. Dansk læreren kan ikke fravælge et bogstav eller en genre. Matematiklæreren kan heller ikke fravælge division eller brøker. Vi stiller som stat krav. Det skal vi gøre. Lærernes metodefrihed er ikke et spørgsmål om "hvad", men snarere en overvejelse om "hvordan". Intet bør holdes helligt i den kvalificerede undervisning. Lærerne skal guide eleverne gennem deres dannelses-

rejse, men ikke bestemme destinationen.

Men frygten hersker. Det er lettere at vælge muhammedtegningerne fra end til.

Jeg har for nylig været gæsteunderviser på læreruddannelsen. Og der er håb. De kommende lærere forstår vigtigheden, de vil gerne anvende tegningerne i deres undervisning. Men kun hvis rammen sættes oppefra.

At forskellige faggrupper ikke skal være frontsoldater, er et meget brugt argument. Men hvis ikke lærerne skal, hvem skal så? Hvem skal tage kampen for vores allesammens grundlovssikrede friheder?

Nogen skal turde.

Ytringsfrihedens iboende dyder og nødvendighed

Peter Bjerregaard

Muhammedtegningerne har en klargørende effekt. De afslører fortsat, at frygten for at provokere medborgere med såkaldte religiøse følelser og frygten for repressalierne ved at vise tegningerne er udbredt. Særligt sidstnævnte frygt er reel. 13 mennesker mistede livet i attentatet mod satirebladet Charlie Hebdo i 2015. Samuel Paty, en fransk lærer, blev forrige år slået ihjel efter at have vist Muhammed-tegningerne, og en dansk underviser blev samme år nødsaget til at gå under jorden efter hun havde forklaret, at hun ville bruge tegningerne i undervisningen.

Listen over ekstreme reaktioner på tegningerne kunne fortsættes. Det er tydeligt, at ekstremisterne har initiativet, og det har de haft længe. Herhjemme er selvcensuren velkendt og velbelyst, og de fleste aviser og kunstinstitutioner har da også nøgternt konstateret, at vold virker.

Når tankefriheden begrænses

Det siger sig selv, at ytringsfrihed er et meningsløst begreb, hvis der ikke er vide rammer for, hvad man kan ytre sig om. Af samme grund er det også en betingelse for et frit og åbent samfund, at ytringer i høj grad tolereres og som minimum beskyttes – og det gælder i særlig grad for anderledestænkende.

Et eksempel på anderledestænkende finder vi bl.a. hos de såkaldte flat earthers. I de senere år har flere hævdet, at jorden er flad. Udover at det kræver en god portion mod at fremsætte en så fladpandet påstand, så giver den type af ytringer os i det mindste en mulighed for at afklare, hvordan man falsificerer påstande. Den efterfølgende debat har måske endda givet anledning til, at nogen har stillet sig selv spørgsmålet; hvorfor tænker jeg som jeg gør?

Hvordan ved jeg det jeg gør? Hvilke kriterier skulle være opfyldt før jeg ville være villig til at ændre holdning?

Den type spørgsmål er altid relevante. Selvom man kunne ønske, at vores skolesystem havde immuniseret folk mod at tro, at jorden er flad, så er selv tossede ytringer vigtige at kunne fremføre. Som minimum er det en rimelig pris at betale for at så tvivl om den falske tryghed, der findes i at abonnere på konsensuspunkter og sikkerheden ved at vide, at man mener det samme som majoriteten.

Voldsmandens veto og andre blindgyder

En ofte overset pointe i ytringsfrihedsdebatten er, at hver gang nogen taler for at begrænse andres ytringsfrihed, risikerer man samtidig at begrænse sin egen ytringsfrihed. Det har vi talrige historiske eksempler på. Weimarrepublikken forbød eksempelvis hadtale, heriblandt fra nazister. Da nazisterne kom til magten brugte de samme argumenter til at forbyde hadtale mod nazister.

Åbner man først op for at begrænse ytringsfriheden med udgangspunkt i subjektive følelser, er der selvsagt ingen objektive kriterier for, hvor grænsen skal sættes, og man ender hurtigt i en situation, hvor det er laveste følelsesmæssige eller intellektuelle fællesnævner, der sætter grænsen. I 1830-40'erne ignorerede den amerikanske kongres eksempelvis de fleste borgerforslag om at ophæve slaveriet. Begrundelsen var bl.a., at kritikken af slaveriet var provokerende og sårende for dem, der var slaveejere. Af samme årsag havde John Calhoun, en senator fra South Carolina, også modarbejdet ytringer og borgerforslag mod slaveriet. Han var nemlig også imod hadtale.

Eksemplerne peger på vigtigheden af at besvare følgende spørgsmål: hvem skal egentlig

bestemme, hvilke tanker og ytringer, der ikke fortjener at blive udsat for andres kritiske sans? Hvem skal bestemme, hvad der er skadeligt eller provokerende? Hvem burde bestemme på mine vegne, hvad jeg må læse? Hvilken musik jeg må høre? Hvem ville egentlig være i stand til at udføre den opgave, så jeg kunne slippe fra ansvaret for selv at afgøre, hvilke ytringer, der måske kunne virke provokerende.

Herhjemme er der flere gode kandidater til en sådan opgave. Nikolaj Hübbe, det Kongelige Teaters balletchef, valgte fornyeligt at aflyse William Shakespeares klassiker »Othello«, da en scene kunne tolkes racistisk. Det får jeg i hvert fald ikke selv mulighed for at bedømme nu, hvor den beslutning er truffet. Måske kunne Claus Hjortdal, formand for Skoleledereforeningen, være en oplagt kandidat til jobbet. Han har før gjort sig til fortaler for ikke at vise Muhammed-tegningerne i undervisningen i folkeskolen, da det kunne provokere nogle af eleverne. Måske en repræsentant fra Hizb-ut-Tahrir, sammen med Hjortdal, kunne være behjælpelig med at finde ytringsfrihedens grænser.

Nej. Den slags går selvsagt ikke i et samfund, der bygger på ideen om myndige borgere. Censur underminerer hele ideen om, at vi bør stille krav til os selv, og hvordan vi reagerer på andres ytringer.

Præmissen for at kunne udvikle et voksent følelsesliv og en kritisk sans er naturligvis, at man er i stand til at reflektere over ytringer og ideer, og det kræver øvelse. Øvelse, man kan få via en livlig offentlig debat, der er præget af mangfoldighed og tolerance.

Ytringsfrihed er samtidig betingelsen for at kunne tænke. Hvis ordet ikke er frit, kan tankerne heller ikke være frie. Det gælder både når vi tænker højt sammen med andre, men også når man tænker alene. Og det kan være en provokerende oplevelse at tænke. Sådan er tænkningens natur. Derfor består opgaven heller ikke i at begrænse tænkningen, men at oparbejde en myndig reaktion på ens følelser. Af samme grund er det en demokratisk pligt at stå imod den aktuelle intellektuelle afpresning fra diverse voldsmænd og krænkelssparate personer.

Jernalderlitteratur i det 21. århundrede

Det er særligt fra folk, som påkalder sig religiøse følelser, truslen mod ytringsfriheden i disse år udspringer fra. Og ikke alle mono-teistiske trosretninger udgør den samme udfordring. Islam udgør en særlig udfordring. Selvom kristendommen har talrige af menneskelige tragedier på samvittigheden, så er det koranens tekster, der i disse år inspirerer folk til at slå satiretegnere og undervisere ihjel. Vi er heldigvis forbi den tid, hvor biblens tekster inspirerede til den samme uhyrlige adfærd og at den katolske kirkes flat earthers krævede anderledestænkende brændt på bålet.

At vi i dag kan trække på skulderne over flat earthers er en konsekvens af den religionskritik, der opblomstrede under og efter Oplysningstiden. Ingen ville vel i dag hævde, at vi burde begrænse ytringsfriheden fordi nogle flat earthers kunne føle sig stødt over at se billeder af jorden eller blive belært i tyngdekraften.

Men det er ikke alle steder, hvor Oplysningstidens idealer om tolerance, myndighed og kritik møder opbakning. Der findes lommer i vores samfund, hvor religiøse påstande fortsat tilgås dogmatisk. Man kan umiddelbart undre sig over, at den type af litteratur overhovedet kan finde så stor opbakning. Særligt når der fremsættes så friske påstande, såsom at Muhammed er den sidste og endegyldige profet, og at koranen er en ordret gengivelse af Guds ord. Gud skulle have sendt Gabriel, en engel, ned til den Arabiske Halvø i Jernalderen for at fortælle Muhammed, en analfabet, om hvordan verden skulle forstås og indrettes. Og Muhammed skulle have husket det hele ordret.

Det virker umiddelbart ikke sandsynligt, at en analfabet, der levede i jernalderen, fik besøg af en engel og efterfølgende kunne huske samtlige ord han fik fortalt. Faktisk er den type af påstande så tilpas fjollede, at man burde kunne offentliggøre en tegning eller to om emnet. Men gør man det, risikerer man i dag sit liv. Den lærer, som på Københavns Professionshøjskole, gav udtryk for at bruge Muhammed-tegningerne i undervisningen måtte gå under jorden. Blev dem, der truede denne lærer, anklaget for hadtale? Hvor er kritikken af dem?

I dag er det mere risikabelt at vise nogle tegninger af en mand, der hævdede at kunne tale

med engle ude i ørkenen, end det er at true folk til ikke at vise tegningerne. At vold virker, er en trist og banal kendsgerning. Men det afslører noget om vores demokratiske immunsystem, at vi fortsat udøver selvcensur og at vi i stadig stigende omfang giver retten til at censurere andre til dem, der måtte føle sig provokeret – uanset om det måtte gælde muligheden for at tage en mexicanerhat på hos Københavns Universitet, tegne Muhammed eller synge fra højskolesangbogen på Københavns Handelshøjskole.

Ekstraordinære problemer kræver ekstraordinære løsninger

Det er en ekstraordinær situation, når lærere på undervisningsinstitutioner ikke tør vise tegninger. Tegninger. Derfor er det også oplagt, at staten udarbejder undervisningsmateriale om bevæggrundene for Muhammedtegningerne og de demokratiske dyder, såsom tolerance og tankefrihed.

Det seneste årti har afsløret, at flere af vores centrale samfundsberende institutioner ikke altid ser sig i stand til at præsentere et klart og konsistent forsvar for vores liberal-demokratiske folkestyre. Derfor kunne der – i denne ekstraordinære situation – være god ræson i at alle skoleelever på de relevante klassetrin modtog undervisning i ytringsfrihedens natur, heriblandt en gennemgang af Muhammedkrisen. I tillæg burde der nedsættes et rejsehold af undervisere, der turde at undervise i disse spørgsmål, som kunne besøge de undervisningsinstitutioner, hvor lærere var utrygge ved at undervise i disse spørgsmål.

Man kunne ønske, at rektorer og lærere kunne udgøre en slags fælles intellektuel front i dette spørgsmål, men de meget reelle trusler gør det næppe muligt. Derfor bør staten stå vagt om de liberal-demokratiske principper, vores samfund står på. Selvfølgelig skal vi insistere på pli og ordentlighed, når folk ytrer sig. Men mindst ligeså vigtigt skal vi insistere på tolerance fra dem, der lytter til ytringerne.

Om muhammedtegninger, bydeform og civil courage i undervisningen. Bør, skal, lad være!

Klaus Wivel*

Der findes dybest set kun to verber at udstyre en lærers tilgang til dette betændte dilemma med. Det ene er *bør*, det andet *skal*. Bør danske lærere undervise i muhammedtegningerne? Eller skal de gøre det? Bør de indse, at det er det indlysende rigtige at gøre? Eller skal de tvinges? Bør der appelleres til den sunde fornuft? Eller skal de mødes af bydeformen?

Det første verbum er det nemmeste at forholde sig til. Muhammedtegningerne udløste en international krise så stor – den største siden Anden Verdenskrig – at det ville være et udtryk for forsømmelse ikke at undervise i dem. De er kort sagt obligatoriske, forstået på den måde at enhver dansklærer, samfundslærer eller historielærer bør føle sig forpligtet til at præsentere eleverne for begivenheden og vise dem de tegninger, der udløste krisen.

Der kunne debatten basalt set stoppe – dog med den positive tilføjelse, at det handler om mere end en bedrøvelig og tung byrde, lærerne må tage på sig. Tegningerne er jo dybt interessante i sig selv; ikke så meget for hvad de forestiller, men for det civilisatoriske sammenstød de er et udtryk for.

I de tolv tegninger findes et dramatisk potentiale for at få eleverne til at debattere de seneste tre årtiers afgørende dilemmaer. De lander jo i krydsfeltet mellem religion og kunst, blasfemi og ytringsfrihed, respekt og provokation, Oplysningstidens idealer og en ny tids hensyn

over for et mindretals følelser. De er særdeles velegnede til at fortælle den vestlige verdens historie efter Murens fald. Her ligger der en næringsrig temauge for de ældste klasser samt stof til adskillige 3.G-opgaver.

De gode lærere vil se på hele bataljen i en dansk sammenhæng og have blik for, at scenen jo i høj grad også er international. De kan begynde med fatwaen mod Salman Rushdie og beskrive, hvordan klart de fleste forfattere, journalister og kunstnere herhjemme stod på den britiske forfatters side over for en iransk ayatollah, der med sagen ville fremstå som den muslimske verdens fremmeste beskytter. Her kan eleverne bringes til at grunde over, hvorfor denne støtte til den kunstneriske ytringsfrihed, som Rushdie og hans bog blev mødt med herhjemme, mere eller mindre forsvandt, da de danske tegnere og Jyllands-Postens ansatte i 2005-2006 bragtes i den samme situation, som Rushdie havde været i. Bevares, enkelte støttede tegninger, men toneangivende medier og institutioner, der før havde dannet ring om Rushdie, tog dyb afstand til Jyllands-Postens tegninger.

Spørgsmålet, som eleverne kan grunde over, er: Skyldtes det, at Jyllands-Postens tegninger var så meget værre, end hvad Rushdie havde gjort? Var forklaringen, at *De sataniske vers* var verdenslitteratur, og Jyllands-Postens tegninger blot nogle platte, hadefulde, hastigt udførte streger – et ganske udbredt synspunkt

*Redaktionschef på Weekendavisen, journalist og forfatter

dengang? Var det, fordi synet på muslimerne i Danmark havde ændret sig med Dansk Folkepartis opstigning fra midten af 1990'erne og statsministers Anders Fogh Rasmussens alliance med det indvandringskritiske parti? Havde de intellektuelle herhjemme en pointe, når de sagde, at mens Rushdie ville udfordre en religiøs figur, gik Jyllands-Posten efter den forsvarsløse indvandrer? Eller var årsagen, at dødstruslerne pludselig ikke længere var rettet mod en mand i Storbritannien, men mod tegnere og redaktører i vores eget land? Kort sagt: at frygten for terror i Danmark påvirkede synet på tegningerne og blev erstattet af forargelse?

De gode lærere vil være i stand til at lade disse spørgsmål stå åbne og undlade at vise deres egen holdning. Og de vil omtale den somalisk-fødte hollænder Ayaan Hirsi Ali og vise dem hendes film *Submission*, der kostede instruktøren Theo van Gogh livet. Og præsentere dem for et skønsomt udvalg af de tegninger, som førte til mordene på adskillige ansatte på det franske satiretidsskrift Charlie Hebdo i 2015.

De vil også forstå at inddrage andre aspekter af den konflikt mellem Vesten og den muslimske verden, som voksede sig faretruende brutal i løbet af 1990'erne og kulminerede i terrorangrebet den 11. september 2001. Følgerne blev krigene i Afghanistan og Irak, som Danmark deltog i, og som ikke ligefrem kan siges at være en succes.

Og slutte med Rasmus Paludan, den koranbrændende politiker, som nu har taget sit hofnummer med til Sverige, og som har sat enhver ytringsfrihedsfundamentalist på prøve. Er det her, grænsen går? Eller må samfund også lære at leve med typer som ham? Og hvad siger den voldelige reaktion i både Danmark og Sverige om vores tid?

Det er som sagt det oplagte valg at undervise i tegningerne med værdighed, seriøsitet, nysgerrighed og begejstring, og hvis ikke de gode lærere selv kan genfortælle historien, må Undervisningsministeriet hjertens gerne træde til et solidt kompendium, der tager det hele med.

Men altså: Verbum nummer to:

Skal læreren undervise i tegningerne? Kort sagt: tvinges til at vise dem?

Nej. Vi kan ikke kræve af lærere at undervise i emner, de frygter vil sætte deres liv på spil. Når ikke engang Jyllands-Posten – en avis, der er pakket ind i pansrede ruder, sikkerhedsdøre og vagter – tør bringe avisens egne tegninger, kan man heller ikke forlange, at den enkelte ubeskyttede lærer gør det. Vi kan ikke tillade os at være modige på andres vegne. Det kan staten heller ikke. Ingen nok så myndig statsminister kan forlange, at lærere føler, de sætter sig selv i livsfare. Det er kun soldater, hun kan kræve det af.

Men hvad gør man så? Her står striden, som ikke bliver bedre af, at der findes lærere, der tilsyneladende er blevet udskammet, fordi de har vist tegningerne til deres elever. Udskammet, ikke af blodige islamister, men af kolleger og ledere på lærerværelset. Det er en skændsel. Det kan accepteres, at lærere ikke vil risikere at undervise i tegningerne, men ikke, at de chikanerer dem, der tør. Årsagen er jo nok ligeså gammelkendt, som den er menneskelig: Den modige lærer udstiller gennem sin gerning andre læreres svigt. Det bliver man sjældent populær på.

Vigtigt er det, at den lærer, der ikke vil vise tegningerne, holder sig denne indsigt for øje. Den lærer skal ikke gemme sit frygt bag pseudoværdige forklaringer om respekt for minoriteter og uldne ord om metodefrihed. Ingen metode kan retfærdiggøre at vige uden om så vigtig en sag, og det er kulturel nedlæghed at tro, at muslimer i Danmark ikke tåler at blive konfronteret med disse tegninger. Vi kan ikke lave undervisning, der tager hensyn til visse gruppers angivelige tabuer. I så fald kunne lærere få nok at lave. Muslimer er danske borgere og skal betragtes som sådan. Den danske samtidshistorie er også deres samtidshistorie.

Der findes selvfølgelig også et tredje verbum at påhæfte spørgsmålet om lærernes tilgang til disse tegninger: nemlig det, som eksempelvis Claus Hjortdal, formand for Skolelederforeningen, har entreret med, og som også har bydeformens karakter: *Lad dog være! Undgå for Guds skyld være at vise dem!* Hjortdal hævder således, at elever sagtens kan undlade at præsenteres for tegningerne. Han får støtte af Gordon Ørskov Madsen, formand for Danmarks Lærerforening, som har forklaret,

at tegningerne kun har ganske lidt at gøre med at give eleverne »et kendskab til demokrati og ytringsfrihed«.

Man må tage sig til hovedet. Det er meningsløst at undervise i tegninger, eleverne ikke må se, og naturligvis har de alt at gøre med demokrati og ytringsfrihed. Det er selve tegningernes essens, men selv efter 15 års intens debat har d'herrer tilsyneladende stadig ikke fanget den pointe. Her må vi opfordre lærerne til at se bort fra deres egne leders ubetænksomme opfordringer.

Ingen elever kan blive fritaget for at præsenteres for emner, som får dem til at føle misbehag. Det er et led i alle unges dannelse at lære at rumme deres egen mentale modvilje og vende den til saglige argumenter.

Hvad gør vi så? Dilemmaet hører til blandt dem, der ikke kan løses på nogen tilfredsstillende måde, andet end at sige at det må være op til den enkelte lærer at afgøre, om han eller hun vil vise dem eller ej. Her kan vi andre blot håbe på civile courage udført i den ånd, at man stræber efter at give eleverne de bedste forudsætninger for at forstå det samfund, de er en del af. Det betyder samtidig, at de lærere, der chikaneres for at have vist tegningerne, bør føle, at de får hele standens, ja hele samfundets fulde opbakning.

Her kan man blot skæve til Samuel Paty, den dræbte franske lærer, der gjorde, hvad enhver god lærer bør gøre. Lad ham ikke dø forgæves.

Prisen for at begrænse ytringsfriheden er større, end vi forestiller os

Steffen Larsen*

Samuel Paty var desværre blot det første offer for Islams vrede tilhængere, når det kommer til undervisning.

I Storbritannien blev en lærer på Batley Grammar School i West Yorkshire suspenderet og reelt fyret for at have fremvist et billede af Muhammed i forbindelse med samfundsfagsundervisning om netop blasfemi.

Fremvisningen medførte, at britiske islamister protesterede mod skolen, og der blev fremsat dødstrusler mod underviseren og mod skolens ledelse. Det lokale politi håndterede sagens ved at læse en undskyldning fra skolens rektor op foran en ophidset folkemængde og på nationalt TV.

Boris Johnson og regeringen gjorde ikke rigtigt gjort noget væsen ud af sig i sagen, og Labour, der er i opposition, mente, at det var forfærdeligt, at man viste det billede i skolen, og at den slags ikke måtte kunne ske. Det lokale Labourparlamentsmedlem i Batleykredsen meldte ud, at det var at regne for et overgreb på islam og på lokalbefolkningen, der primært er muslimer fra Bangladesh og Pakistan.

En række islamiske trossamfund og foreninger meldte, at visningen af tegningen i skolen kunne sammenlignes med et forsøg på folkemord rettet imod muslimer i Storbritannien.

Det var, som om det officielle Storbritannien på det her punkt sad fast i 1997-udgaven af det Radikale Venstre. Med et klart mål om ikke at støde muslimer i landet gik man uden om sagen, meldte intet ud, så den anden vej og håbede, at problemet gik sin vej. Men de sidste nu

30 år har med al tydelighed demonstreret, at problemet ikke bliver mindre af at blive ignoreret. Det er i sandhed et problem, der primært vokser, når man ikke tackler det direkte. Macronregeringen i Frankrig var dog et lyspunkt, da de satte hårdt mod hårdt, efter at en islamist halshuggede Samuel Paty på gaden i en forstad til Paris. De sagde direkte, at enhver, der er imod visningen af Muhammedtegningerne, kan forlade landet og rejse til lande, hvor republikkens værdier ikke deles. De øgede deres politis tilstedeværelse i problematiske områder, og de sagde klart, at kampen for republikkens værdier var en, de havde tænkt sig at vinde. Læg dertil det, at de luser ud i postmoderne venstreorienterede uddannelser, der arbejder med bullshitudtryk som "hvidhed", "islamofobi" og "strukturel racisme". De taler åbent og direkte om forbindelsen mellem venstrefløjens konstante flirten med islamisterne og de problemer, dette har medført, hvorledes man uddanner folk til at være apologeter for islams negative effekter.

Den franske regering under Macron meldte klart ud, at de i grundskolen vil intensivere undervisningen omkring religionskritik. Et andet lyspunkt at nævne om Frankrig i denne henseende er pressens reaktion på Charlie Hebdo, hvor en samlet fransk presse på forsiderne af alle blade og aviser valgte at trykke og vise Charlie Hebdos Muhammedforside. Imens så danske, britiske og tyske medier blot forskrækkede til. Tegningen var tilsyneladende ikke relevant for historien, hvilket kun kan undre,

*Steffen Larsen er spidskandidat til Folketinget for Liberal Alliance i Københavns Omegn. Hovedbestyrelsesmedlem for Liberal Alliance

hvis ikke det var for voldsmandens fuldstændigt klare veto.

Det er sjældent, at jeg har holdt med Frankrig, jeg er virkeligt ikke frankofil, og jeg har altid holdt så utroligt meget af briterne, men hvor er der langt op for Union Jack, når den britiske regering og det britiske etablissement ikke engang vil stille op og kæmpe for deres egne værdier i kampen imod totalitære kræfter i deres egen midte. Ligeledes bør vi i Danmark være ekstremt vågne, for denne konflikt er ikke fjern for os. Dan Uzan og Finn Nørgaard har betalt prisen med deres liv, Kurt Westergaard, æret være hans minde, blev forsøgt øksedræbt i eget hjem, Jyllands-Postens redaktion har i årevis været svært befæstet og bevogtet, ligesom synagogen i Krystalgade i København har konstant bevogtning af politi og militær. Dertil kommer så alle de fejlslagne terrorangreb, vi så en tjetsjensk mand heldigvis sprænge sig selv i luften på et toilet på sit hotel, PET har så sent som i 2021 forhindret et islamisk komplot, to mænd og en kvinde havde planer om at sprænge bomber til Tour de France-etaperne i Danmark i år.

Vi kan derfor klart lade os inspirere af Frankrig, der i denne tid lader til at føre an i kampen mod den alliance, der har dannet sig mellem den ekstreme venstrefløj og islamisterne. For denne alliance findes i allerhøjeste grad også i Danmark, og den finansieres i høj grad af velfærdssamfundets omfordeling af midler.

Der er dog ingen grund til at vi via statens midler finansierer vores egen friheds undergang, at vi belønner dem, der vil forgifte grundlaget for det tolerante og liberale samfund. De NGO'er, foreninger og afdelinger på universiteterne, der er decideret uvidenskabelige, og som reelt agerer som politiske aktiver for islamo-socialismen bør afskæres fra skatteydernes midler.

Velfærdsstatens overflod af kasser skal ikke finansiere retsstatens og borgernes frihedsrettigheders undergang. Ligesom de ikke skal finansiere voldsmandens veto.

Muhammedtegningerne er forsat den pris, der demonstrerede med alt tydelighed, at den vestlige, liberale, konstruktive og tolerante kultur er under angreb.

Forenet gik socialister, radikale og islami-

ster til angreb på ytringsfriheden og demonstrerede med al tydelighed, at det, som siden er blevet kendt som islamo-socialisme, er en reel og konkret politisk akse.

Senest har vi i Danmark set partiet 'Frie Grønne', der lokalpolitisk i København taler palæstinenserne sag og ønsker en Palæstinas Plads i stedet for Israels Plads, der i landspolitik er interesseret i Kashmirprovinsen mellem Indien og Pakistan dog klart på Pakistans side, og som i global politik lader til at støtte enhver tendens, der udgør et angreb på Vesten, sekularismen og borgernes frihedsrettigheder.

Det er spændende tider, vi lever i, hvor spørgsmål om statsborgerskabets betydning, frihedens grænser og hvad vores samfund skal være for en størrelse i fremtiden, er af en alvorlig tyngde.

Selv er jeg ikke i tvivl. Jeg ønsker ikke at islamiske eller socialistiske krav om begrænsning af ytringsfriheden får fodfæste. Afskaffelsen af blasfemiparagraffen, der skete under VLAK regeringen, burde i stedet suppleres med en afskaffelse af bestemmelserne om hadforbrydelser og racismeparagraffen, der begge to netop er blevet strammet af et flertal i Folketinget.

Danmark bør demonstrere, at man netop tror på de oplysningsidealer, som ytringsfriheden er en del af, i stedet for at søge at begrænse den.

Hvis der er noget, vi burde have lært af Kurt Westergaard, så er det, at prisen for at begrænse vores frihed altid er større, end vi kan forestille os. Man kan blot se på de mange folk, der jublede over Kurt Westergaards død. Det er i sandhed det frie samfunds fjender, der glæder sig over den slags.

En ting, der som minimum bør indgå i undervisningen i grundskolen her i Danmark, er Flemming Roses ord og hensigt med Muhammedtegningerne, for det er virkelig stærke ord, der fint beskriver vejen frem men også truslerne mod det frie samfund. Særligt når man ser på JPs senere genoptryk af teksten, hvor man leverede en serie blanke felter, hvor billederne oprindeligt havde været.

Alt dette skal også ses i det mareridt som JP/Politikens medarbejdere skulle igennem af sikkerhedskontrol, dødstrusler og ombygning af deres arbejdsplads fra et åbent sted skabt til

spredning og diskussionen af alle idéer til en lukket fæstning, hvor nogle ord ikke kunne ytres, og tegninger ikke trykkes.

Ytringsfrihed har en pris, men ikke desto mindre en pris, der må afdækkes og betales med jævne mellemrum, for ellers mister vi den som et absolut.

De folkevalgte må gå forrest, hvis angst og fejhed skal bortdrives

Morten Messerschmidt*

Hvis frygt afholder os fra at bruge muhammed-tegningerne i undervisningen, så opgiver vi endnu et stykke dansk territorium uden sværds slag.

Hvis ikke vi havde tilladt en stor, fremmedartet, men også selvsikker og aggressiv befolkningsgruppe at indvandre til Danmark, så diskuterede vi ikke på 17. år, hvad vi skal stille op med nogle tegninger i et dagblad af én eller anden spåmand med hallucinationer fra en dunkel fortid i et fjernt ørkenland. For så var de tegninger aldrig blevet tegnet, og så kunne vi i stedet bruge folkeskolens og gymnasiets ressourcer på at styrke elevernes faglige kunnen.

Men vi ligger, som vi har redt, eller rettere: vi ligger, som en magtfuld elite i politik og medier i over fire årtier har ønsket, at vi skulle ligge: fladt udstrakte, næsegrus og med arme ud til siden, frygtsomme og skælvende over for en triumferende modstander, som placerer foden på nakken af os.

Vi frygter ham, fordi han i sin fremfærd er parat til at bruge metoder, som vi i vores kulturkreds efter århundreders selvgranskning og teologiske og moralske meningsudvekslinger og også blodige krige, gradvist har fået lagt bag os, fordi vi stræbte efter fællesskaber, hvor magt ikke er ret.

Vi frygter hans hang til at bruge fysisk vold for at opnå dominans.

Bedrøvet og rasende?

Vi har også dårlig samvittighed, for han er åbenbart meget mere følsom end vi danskere.

Han bliver skuffet, dybt bedrøvet, måske endda traumatiseret med udsigt til en PTSD-diagnose, og geråder til sidst, drevet af fortvivlet afmagt og raseri, ud i desperat vold. Den tilstand opstår, når hans sårede følelser længe nok er blevet mødt med hån, spot og arrogance fra det vantro samfund i det kolde nord, hvor hans gud i sin uransagelighed har dømt ham og hans familie til at vansmægte.

Og vi frygter stadig hans bitterhed og hævngrerrighed 17 år efter, at Muhammedkrisen blev udløst. Men jeg ville ikke være den foruden. Muhammedkrisen er Danmarks lille Pearl Harbour, vores kollektive 911, en lærestreg, som vi igen og igen skal bruge som en anledning til at forsvare vores frihed.

Hvis formålet med religionsundervisning er at udbrede kendskabet til andre civilisationers kulturelle, teologiske og moralske fundament, så var Muhammedkrisen uvurderlig i sin virkning, og ikke bare for børn og unge. I løbet af et døgn blev det blotlagt for os alle, og til de flestes overraskelse, at vi iblandt os har tusindvis af tilrejsende og nu fastboende mennesker fra folkeslag, som i 2. og 3. generation adlyder et edikt, som forbyder at afbilde dyr og mennesker.

Skik følge, eller...

Det stod pludselig klart, at de samme indtrængere slet ikke er til sinds at indrette sig efter regler og normer i det land, som blåøjet accepterede deres tyndbenede historier for at opnå asyl, og rundhåndet gav dem ophold, familiesammenføring og livslang forsørgelse.

*Morten Messerschmidt er formand for Dansk Folkeparti og medlem af Folketinget

Det var også en provokerende afsløring for mange, at de fremmeste opviglere blandt tilvandrerne ikke så sig for gode til at ty til lodrette løgne og bevidste forfalskninger af billeder for at fremme deres sag - fordi det er i orden at lyve over for vantro.

En chokerende erkendelse var det også at se påtaget kollektivt hysteri og ekstase og krigeriske trusler udvikle sig til blodig, fysisk vold, likvideringer i Europa og afbrænding af kristne landes ambassader i muslimlandene, med Jyllands-Postens tegninger som behændigt påskud.

Og her gik vi og troede, som vi var blevet fortalt i årevis af journalister, kultursociologer, Danmarks Radio og politikere, at vi mennesker stort set er ens derved, at vi i grunden forfølger de samme universelle mål og idealer i tilværelsen og derfor har en drift til at opføre os derefter; der skal bare den rigtige dialog til.

Inden for murene

Nu står vi i den paradoksale situation, at vi kæmper en forsvarskamp inden for murene, midt i vores egen nation og stat; og vi er desværre på tilbagetog.

Muhammedkrisen har ikke skadet Danmark, tværtimod, men den har blotlagt de svagheder og den mangel på selvtillid, som sammen med velfærden tilsyneladende ledsager et liberalt demokrati, og fratager de oprindelige indbyggere den fornødne beslutsomhed til at forsvare sig selv imod en befolkningsgruppe, der stolt demonstrerer viljen til en brutalitet, vi forlængst havde glemt.

Skolelærerne og andre undervisere står desværre forrest i skudlinjen. Det er dem, som bliver udsat for provokationer i undervisningslokalet af selvsikre hellige krigere *in spe*. De fjerner billeder af sig selv og deres børn fra facebook og insisterer på anonymitet, når de bliver interviewet om deres frygt. Andre tager et klart politisk standpunkt og erklærer, at også de anser dét at bruge muhammedtegningerne i undervisningen som et udtryk for islamofobi, som et udtryk for den hvide, kristne, vestlige, imperialistiske og mandsdominerede verdens uimodståelige trang til at forfølge og undertrykke minoriteter. Andre er i deres indre udmærket klar over, at de bøjer sig af frygt for rå

vold og forfølgelse – men skammen derover får dem til at camouflere underkastelsen med et lag af pædagogiske hensyn.

Staten må tage ansvaret

Det er på tide, at vi, de folkevalgte, tager ansvaret på os. Det skulle bare mangle.

Vi må befri skolelærerne og andre undervisere for deres individuelle frygt derved, at vi i denne helt ekstraordinære situation fraviger de grundlæggende sunde principper om lærernes metodefrihed ved på dette ene felt beslutter og lovgiver klart og utvetydigt, at en fremvisning af muhammedtegningerne er en obligatorisk del af det pensum, hvori Muhammedkrisen som en uudslettelig del af Danmarks historie tages op til fordomsfri diskussion.

”Så kom selv ud og undervis i det!”, er en retorisk replik, som jeg har hørt anvendt. Og ja: Uddannelsesstederne skal kunne invitere de folkevalgte, som har mod til at gøre tegningerne obligatoriske, ud at debattere og fremvise tegningerne - og forvente, at de møder op.

Og hvis der i en tilspidset situation bliver brug for et håndfast politiofbud - hvis der er brug for, at staten viser, at den ikke bare har en udstrakt hånd, men også en jernnæve, som sikrer lovlydige borgeres fredelige færden og frihed, så skal det ikke skorte på ressourcer; så skal det demokratiske Danmark gå sejrrikt og styrket ud af enhver fysisk konfrontation og retsforfølge og straffe enhver, som angriber vores institutioner, provokerer vores ordensmagt og truer den offentlige orden.

Muhammedkrisen, og de tegninger som udløste den, er en oplagt anledning til, at vi retter ryggen, går foran med et godt eksempel på *civil courage*, ikke mindst til inspiration til dem, der skal føre Danmark videre.

Muhammedtegningerne er en del af kampen om, hvem vi er

Alex Vanopslagh*

Vi har afskaffet de fælles sandheder, og før vi får genopbygget dem, vil identitetskampene kun blive værre.

Det er 17 år siden, at Muhammed-krisen for første gang hjemsøgte vores lille land. Dengang var de fleste, eller i hvert fald de fleste forstandige mennesker, enige om, at det var udansk at censurere.

For vi kæmper med ytringer i et liberalt demokrati som det danske folkestyre. Meninger brydes, idéer udfordres, og erkendelsen udvikles. I snart 17 år har vi sagt, at censuren ikke må vinde over ytringsfriheden.

Men sandheden er, at det har den jo. Stort set alle sager om Muhammedtegninger, der blusser op med jævne mellemrum, ender med, at man giver efter for presset og bøjer nakken.

Censuren ligger som en klam dyne hen over undervisningslokalerne, og truslerne om vold og mishandling flyver gennem luften mod lærerne, også på sociale medier. Og de traditionelle medier? Flere har åbent sagt, at de ikke længere tør. Den slags ondskab kan de færreste modstå alene.

Bortforklaringerne er mange. Det handler jo bare om manglende uddannelse, om uvidenhed eller om socioøkonomiske faktorer, eller noget andet, der frikender de intolerante fra deres eget ansvar. De ved jo ikke bedre, de stakler. Lidt mere dialog, lidt mere oplysning, og så skal det nok blive bedre.

Men det bliver jo ikke bedre. Det bliver tvært imod værre.

For dem, der råber, truer og dræber i vrede over at se et billede af deres profet, gør det, fordi de ved præcis hvem, de er: Rettroende muslimer, der følger Profeten Muhammeds hellige forskrifter om at leve det rette og meningsfulde

liv, sådan som det er blevet defineret og fortolket de sidste 1400 år.

Når man ved, hvem man er, står man fast på det, man ser som det rette.

Og når man ikke ved, hvem man er, fortæller vigtigt og uvigtigt og til sidst rigtigt og forkert sig. Og det er dér, vi er endt i Vesten. For det er gået så godt med friheden og det liberale demokrati, at vi har taget tingene for givet.

Men sandheden er jo, at frihed og ansvar er undtagelsen frem for reglen.

De frie samfund er i virkeligheden et smukt og vanvittigt eksperiment, for rettigheder, individualisme og fine, franske principper findes jo ikke i virkeligheden. Og de kommer slet ikke af sig selv. Det er noget, vi møjsommeligt og pinefuldt har lært os selv og hinanden at værd sætte, respektere og forsvare gennem hundredvis af år – sådan set siden Kristi fødsel. Det er, som RUC'ere plejer at sige om alt muligt, en social konstruktion.

Og i lille Danmark har vi tilmed opdyrket en særligt stærk tradition for ikke blot at have ytringsfrihed, men tilmed at være bramfri, uhøjtidelige og selvironiske. Den tradition er på kraftigt tilbageslag i disse år, og truslen kommer ikke kun fra islamisk krænkelse.

Men det siger sig selv, at truslerne fra de krænkede er forskellige. Der findes ikke mange voldelige woke-aktivister på universiteter, der hugger hovedet af folk for at overtræde deres hellige bud. Men deres tænkning er den samme: De kæmper en eksistenskamp for deres identitet, som de ikke er et sekund i tvivl om. Det, de gør, er meningsfuldt. Og det omgivende samfund møder dem med en meget stor grad af forståelse, eftertanke eller i det mindste eftergivenhed. Måske har disse oprørte

*Alex Vanopslagh er cand. scient pol, MF og politisk leder af Liberal Alliance

mennesker ret?

Det er godt at være i tvivl om, om vi gør det rette. Det er sådan, vi har skabt verdens bedste samfund – ved åbent at kunne diskutere, hvad vi gør. Men det er ødelæggende for et samfund, hvis vi er i tvivl om, hvem vi er. For så mister vi følelsen af mening med det, vi gør. Og det har vi lang hen ad vejen gjort.

For vi har skridt for skridt i årtier afskaffet de fælles sandheder om, hvem vi er. Det hele er sket som frigørelse, men når først man er frigjort selv fra de grundværdier, vores samfund bygger på, er modstandskraften mod fjendtlige værdier også væk.

Fraværet af de fælles sandheder fører til, at frygten og censuren breder sig, og splittelsen vokser. Så bliver noget så ligegyldigt som en tegning af en gammel arabisk profet eller at kalde en kvinde for en kvinde pludselig til voldsomme slagsmål.

Og det er ikke, fordi vi skal tilbage til alle de gamle sandheder. Danmark er et andet land i dag, end det var for 100 år siden, og det kan hverken grænsebomme eller svinekødspåbud ændre på. Men vi skal genfinde det, der gjorde de gamle sandheder gode.

Og hvis nogen tror, vi har set det værste endnu, så tager de fejl. Vi er endnu ikke i nærheden af enden på identitetskampene, og det kommer vi ikke, før vi gør os tre ting helt klart:

For det første, at krænkelser ikke stammer fra uvidenhed, men derimod fra en urokkelig tro på, hvem man selv er.

For det andet, at vi aldrig må begynde at tænke som de krænkede. At også vi vil lukke os om os selv i smålige fællesskaber, droppe diskussionerne og undertvinge vores modstandere med magt.

Og for det tredje, at vi er myndige borgere i et frit, åbent, diskussionslystent, selvkritisk samfund, og at vi har det store fællesskab i kraft af at være danskere, som vi ikke bare kan tage for givet.

Hvis vi vil genskabe følelsen af at være forpligtet på det store fællesskab, kommer det til at kræve en massiv oprustning af den almene dannelse i både det store og det små. Det er undervisningspolitik, kulturpolitik, socialpolitik – og rets- og forsvarspolitik.

Det er nemt nok at skubbe ansvaret over på

medierne, der så må opleve attentat- og terrorforsøg. Det er nemt nok at skubbe ansvaret ud på skolelærerne, der så skal risikere liv og lemmer som Samuel Paty ved at undervise i Muhammed-tegningerne. Det er i det hele taget nemt nok, at vi politikere og meningsdannere sidder bag vores store, blanke skriveborde og dekreterer, at vi har ytringsfrihed i Danmark.

Men ytringsfrihed er kamp, og sådan en kamp kræver midler.

Den kamp kommer også til at medføre nogle hårde valg og beslutninger for dem, der kan vælge mellem at stå indenfor eller udenfor det store fællesskab. Og om hvordan vi hjælper flest muligt over på den rigtige side af stregen.

Men alternativet er at lade de krænkede vinde, og dermed stoppe det smukke, vanvittige eksperiment, som det er at bygge et land på frihed og ansvar. Det har jeg i hvert fald ikke tænkt mig.

Skolelærerne kæmper i første geled i tidens vigtigste kamp

Mette Thiesen*

Dette temanummer af Libertas kommer på det helt rigtige tidspunkt. Nu holder politikerne sommerferie, og det er et godt tidspunkt at reflektere over, hvorfor én af periodens vigtigste sager strandede: Nemlig beslutningsforslaget om at stille undervisningsmaterialer med Muhammedtegningerne til rådighed. Samtidig skulle forslaget sikre, at lærernes sikkerhed forbedres.

Jeg henviser her til det forslag fra sidste efterår, som Nye Borgerlige sammen med de øvrige blå partier tog initiativ til, og som SF til alles glæde valgte at støtte. Dermed blev der et flertal, der så ud til at tvinge regeringen til at gennemføre forslaget. Det lignede en meget tiltrængt sejr til ytringsfriheden herhjemme og en mindst lige så nødvendig støttetilkendegivelse til de hårdt prøvede skolelærere, der hver dag kæmper i første geled i tidens store kulturkamp.

Hvad der herefter skete, er det de færreste, der ved. Forslaget blev nemlig syltet takket være en dygtig manipulation fra regeringens side. Deres støtteparti SF lod sig besnakke til at lade forslaget ligge, mod at regeringen selv ville indkalde til forhandlinger om spørgsmålet. Siden har ingen tænkt på de forhandlinger. Men det har jeg dog.

Der er nemlig meget få begivenheder, der har påvirket mig så meget som mordet på den franske skolelærer, Samuel Paty. Han døde for ytringsfriheden. Ikke den ytringsfrihed, som den tolerante venstrefløj og lærernes fagforening kæmper for. Ikke den ytringsfrihed, der skal gradbøjes og begrænses for ikke at støde. Nej, han døde for den absolutte ytringsfrihed. Han vidste, at hvis ikke man kunne undervi-

se med Muhammedtegninger, så var der reelt ingen ytringsfrihed. Desværre endte hans mishandlede krop med at blive selveste beviset på det.

Katastrofal holdning fra Skolelederforeningen

Herhjemme har jeg sidenhen hørt flere beretninger fra undervisere, der ganske forståeligt ikke længere tør bruge Muhammedtegningerne, når de underviser deres elever i Muhammedkrisen. For mig, der jo i øvrigt selv er skolelærer, er det en absurd tanke. Jeg forestiller mig, at sådan må det være for musiklæreren at undervise i Mozart uden at bruge hans musik. Jeg spørger mig selv, hvor Claus Hjortdahl og Skolelederforeningens faglige stolthed bliver af, når man direkte fraråder undervisning med Muhammedtegningerne med henvisning til faren for at støde muslimske elevers følelser.

For mig og Nye Borgerlige er der ingen tvivl om, at vi som samfund er nødt til at bakke lærerne op ved at stille krav til undervisningen. Det omtalte forslag gik ud på at gøre undervisning i Muhammedkrisen obligatorisk. Jeg ønsker, at også brugen af Muhammedtegningerne i denne forbindelse skal være obligatorisk. Hvis der alligevel er skoler, hvor undervisningen ikke kan gennemføres, skal det være grund til en faglig anmærkning og tilsyn med skolen.

Kun sådan sender vi et umisforståeligt signal: At vi ikke vil tolerere det intolerante. For at gennemføre dette er jeg klar over, at det kræver et helt nyt niveau af sikkerhed. Men det er for mig at se den vigtigste kamp i vores generation, og alt andet end et stærkt forsvar for ytringsfriheden vil reelt være underkastelse af islam. Alt andet vil betyde, at skolen tolererer det intole-

*Mette Thiesen er medlem af Folketinget og undervisningsordfører for Nye Borgerlige

rante og dermed stik imod dens formål er med til nære religiøs fundamentalisme.

Frisind i klasselokalet

SF sprang op som en løve, men faldt ned som et lam i dets forsvar for ytringsfriheden. For det parti, der så ofte identificerer sig med skolelærerne, er det ganske uværdigt. Men SF skal ikke alene have skylden for, at forsvaret for ytringsfriheden er så mangelfuldt herhjemme. I Danmark deler både venstrefløjen og dele af det borgerlige Danmark en forfejlet opfattelse af, at tolerance er vejen til gensidig forståelse imellem danskere og muslimer.

Men den blinde tolerance gør os alle dummere, og på længere sigt er den farlig, fordi den gør os sårbare over for de kræfter i samfundet, der ikke deler den. Derfor vil jeg gerne fremhæve en anden dansk værdi: Frisind. Jeg taler her om Grundtvigs frisind. Det frisind, som også Georg Brandes og hans moderne genembruds mænd abonnerede på, og som er en grundsten i højskolebevægelsen: Frihed for Loke såvel som for Thor.

Frisind betyder, at man mødes i åben debat. Frisind hører hjemme i klasselokalet. Det er her, eleverne skal præsenteres for alle mulige idéer. Gerne idéer, der kan støde dem – for deri ligger også potentialet for udvikling. Med andre ord må elevers følelser gerne blive stødt i det danske klasselokale. Det er ikke noget, vi udsætter dem for – men en frihed, vi deler med dem. Den frihed skal muslimerne også have gavn af.

I Danmark må du tro på, hvad du vil. Men islam skal ingen indflydelse have i det danske samfund, og derfor må det aldrig diktere undervisningen i folkeskolen. For mig er det indlysende, men for andre partier synes det umådeligt svært at bekende sig til dette mest basale forsvar for vores frihed. SF gjorde det i vinter, og jeg håber, at de vil forlange forhandlingerne genoptaget.

Foreløbigt vil jeg på Nye Borgerliges vegne tage initiativ til at genfremsætte forslaget, som SF i sin tid stemte for. Jeg håber, de genfinder modet og lysten til at kæmpe for skolen, lærerne, fagligheden og friheden – og stemmer for uden at lade sig betakke med en syltekrukke.

Ja, Muhammedtegningerne bør være obligatoriske i undervisningen

Nikolaj Bøgh*

Søndag den 25. oktober 2020 var der demonstration for ytringsfriheden i København affødt af mordet på den franske skolelærer Samuel Paty, der ugen forinden blev halshugget af en islamist for at have vist en karikaturtegning af profeten Muhammed i sin undervisning. Det blev en fin, men meget beskeden manifestation, hvor små 100 mennesker samledes på Christiansborg Slotsplads og derefter gik i optog til den franske ambassade. Demonstrationen var en voldsom kontrast til de næsten 20.000 mennesker, som i juni samme år gik i optog i København for at vise sympati med amerikaneren George Floyd, der døde under en brutal anholdelse et par uger forinden. Over hele verden udløste hans død voldsomme protester og uroligheder, som herhjemme også resulterede i heftig debat om vores historie, krav om omdøbning af vejnavne og advarselsskilte på statuer, raceopdelte demonstrationer, fodboldlandsholdet der knæler etc. etc.

Der ligger helt sikkert overvejende gode intentioner bag at vise sin sympati med George Floyd og raceproblemer i USA, men i en dansk kontekst har det meget lidt relevans. Vores problemer med politi, der dræber sorte, er ganske begrænsede, og diskussionen om vores historie er gennemgående temmelig meningsløs og mildt sagt meget langt fra slaveriets historie i USA.

Derimod har mordet på Samuel Paty en ekstremt stor relevans i en dansk og en europæisk kontekst. Den kamp for ytringsfriheden

og for retten til religionskritik, som Muhammedtegningerne indvarslede for 15 år siden, er i dag ulykkeligvis stort set tabt, og vi har ladet os underlægge voldsom selvrensensur, som i dag er kommet så langt ud, at de fleste medier ikke tør vise tegningerne, og brede kredse i undervisningssektoren ser det som en unødigt provokation at vise selve genstanden for den største udenrigspolitiske krise, Danmark har stået i siden 2. verdenskrig.

Vi skylder hinanden at diskutere, om det er sådan et land, vi vil være. Hvor ytringsfriheden er lagt i lænker, hvor voldsomændene vinder til sidst, og hvor den stolte danske tradition for religions- og magtkritik, som har været central for at skabe det land, vi kender i dag, ikke længere kan opretholdes. Hvor vi skridt for skridt ser vores egen kultur blive trængt tilbage af intolerante værdier fra indvandrere med en helt anden kultur og et helt andet normsæt. Det er sikkert lettere at forholde sig til mordet på George Floyd, som det reelt er meget svært at se relevansen af her, end det er at træffe de svære valg, som for alvor betyder noget for vores eget samfund. Men det er udtryk for en åndelig dovenskab, som vi ikke bør synke ned i.

Hvordan sikrer vi, at det ikke er mordere og voldsomænd, der sætter dagsordenen i Danmark, og at vi vedligeholder den stærke danske tradition for ytringsfrihed og religionskritik? Det er selvsagt ikke rimeligt, at den enkelte skolelærer skal udsætte sig selv for livsfare

*Nikolaj Bøgh. Rådmand på Frederiksberg og konservativ folketingskandidat.

for at forsvare principper, vi alle burde hylde. Ifølge en rundspørge fra Dagbladet Information er 67 procent af samfunds- og historielærerne i den danske folkeskole bekymrede for deres fysiske sikkerhed, hvis de skulle anvende Muhammedtegningerne i deres undervisning. Og efter alt at dømme med god grund.

Derfor er der behov for at løfte ansvaret fra lærernes skuldre og gøre det krystalklart, at det er en politisk og samfundsmæssig beslutning, at Muhammedtegningerne skal kunne blive vist i undervisningen. Skolelærerne har brug for markant politisk opbakning, og der er derfor brug for, at der centralt bliver udformet obligatorisk undervisningsmateriale om Muhammed-krisen, så lærere legitimt kan undervise i emnet og det er tydeligt, at det ikke er deres eget valg at trække dem ind. Der eksisterer allerede en historiekanon, som indeholder de vigtigste perioder og begivenheder, der har haft betydning for Danmarks udvikling, og her vil det være helt naturligt, at tegningerne indgår som et væsentligt og obligatorisk element. Mange lærere vil uvægerligt stejle over et krav om, at tegningerne skal indgå som et obligatorisk element og henvise til deres metodefrihed, og at andre emner ikke er udstyret med obligatorisk undervisningsmateriale, som er udformet fra centralt hold. Men svaret er, at situationen omkring Muhammedtegningerne reelt ikke kan sammenlignes med ret meget andet. Her står vi midt i en kulturkamp, hvor det er afgørende, at vi vælger rigtigt. Derfor skal den enkelte lærer hverken stå med ansvaret eller risikoen, den skal vi som samfund tage i fællesskab. Ellers står det værre til med ytringsfriheden i Danmark, end vi vil se i øjnene, og vi risikerer, at vores børn og børnebørn skal vokse op i et land, som er fundamentalt anderledes end det, vi kendte.

Vi skal blive ved med at tegne Muhammed og vise tegningerne

Naser Khader

Den 30. september 2005 blev jeg ringet op af Jesper Steinmetz, der dengang var nyhedsvært på 22 nyhederne. Han spurgte mig: "Naser, har du set de der tegninger? Vi vil gerne have dig i studiet og debattere med en muslim fra Aarhus." Så kiggede jeg på tegningerne og sagde til Jesper, at jeg da syntes flere af dem var sjove. Han spurgte mig derpå: "Tror du, der vil være reaktioner på dem?" Og jeg sagde: "Ja, måske på bomben der, men jeg tror det ikke". Jeg tog fejl!

Jeg havde ikke i min vildeste fantasi forestillet mig de reaktioner, der fulgte. Nogle år inden tegningerne blev trykt, var jeg i biografen og se Martin Scorseses film *Jesus' sidste fristelse*. Den genererede nogen kontrovers i forhold til, hvordan Jesu liv blev filmatiseret. Ude foran biografen stod der nogle kristne grupper og delte pjecer ud, for at fortælle dem, der var på vej ind for at se filmen, hvordan Jesu liv egentlig var.

Det var nogenlunde sådan, jeg havde forestillet mig den muslimske reaktion på Muhammedtegningerne. Jeg havde aldrig troet, at det ville gå, som det gjorde. At det ville blive Danmarks største udenrigspolitiske krise siden 2. Verdenskrig, og at Danmark ville ende på terroristernes top5-liste.

Den voldsomme reaktion havde også noget at gøre med, at vi havde nogle imamer, der havde interesse i at optrappe konflikten. Imamerne fik adgang til fremtrædende muslimske lande og møder med fremtrædende prædikanter. Flere imamer blev rige på konflikten, samtidig med at de svinede Danmark til, og sagde at deres skoler og moskéer ikke fik penge nok etc.

Vi kan heller ikke komme udenom, at den voldsomme reaktion også har noget med Muhammed og islam at gøre. Det kan doku-

menteres, at Profeten Muhammed gav ordre til, at flere af hans kritikere skulle slås ihjel. Et eksempel (fra Haditherne) er, at på et tidspunkt møder han en blind mand, der sidder og græder foran en moské. Muhammed spørger den blinde mand, hvad der er galt. Manden svarer, at det er fordi, han har slået sin kone ihjel – moderen til sine børn. Muhammed spørger da, hvorfor manden har slået hende ihjel. Manden svarer, at det er fordi, "hun hånede dig, kære Profet." Hvortil Muhammed siger "Så er det i orden."

Andre Hadither fortæller, hvordan Muhammed gav ordre til at slå kritiske digtere ihjel. Så altså: Det, der skete efter Muhammedtegningerne, har noget med islam – og ikke kun islamisme – at gøre.

Muhammedkrisen er en af de værste kriser, jeg har været vidne til i mit liv, og den fik indvirkning på mig både personligt og politisk. Jeg kan huske, da Anders Fogh Rasmussen kaldte mig til møde i Statsministeriet. Han havde ryddet kalenderen, så han kunne høre mig om, hvordan han skulle forholde sig til oprørerne og protesterne. Jeg sagde til ham, at han skulle stå fast på frihedsværdierne. For hvis man først giver dem lillefingeren, så tager de det hele.

På et tidspunkt havde jeg brug for luft. Så jeg tog med familien på ferie til Egypten. Her mindes jeg tydeligt, at vi på et tidspunkt i en taxa hører radioavisen på arabisk. Her talte de om tegningerne og fordømte dem.

Men så sagde taxachaufføren noget, som gjorde stort indtryk på mig. Han sagde, at det er da mærkeligt, at vi skal have konflikt om det her, og at vi burde overlade opgaven til Allah. "Allah er jo den stærkeste og mægtigste. Skal vi ikke overlade det til ham at forsvare sig selv og sine profeter?"

Klogt sagt! Og her har taxachaufføren fat i

en central pointe. Problemet med islam og flere muslimer er, at de ikke har det lutherske syn på religion, altså at man skal slappe lidt af og have armslængde i forhold til sin religion og de religiøse symboler. Muslimer bliver personligt fornærmede, hvis man siger noget om deres religion. For nogle muslimer er det værre at sige noget om Muhammed end om deres egen nærmeste familie – ikke mindst hustruer og døtre, der normalt betragtes som det ømmeste punkt.

Jeg elsker Danmark, det danske demokrati og ytringsfriheden. For alt hvad det bærer med sig, er ytringsfrihed en af de vigtigste rettigheder for et menneske. Det er retten til at give udtryk for sin holdning, sin glæde, sin utilfredshed, men også til at tegne og lave sjov med det, man har lyst til. Vi kan se ude i verden, hvor vigtig ytringsfriheden er. I de lande, hvor ytringsfriheden bliver knægtet, hvor borgernes rettigheder bliver indskrænket, går det nemlig rigtig skidt. Det er ikke demokratiske lande. Det er ofte totalitære stater, med klare religiøse tilskud i form af fx islam.

Muhammedkrisen betød, at jeg stiftede Demokratiske Muslimer 5. februar 2006, fordi jeg og andre med muslimsk baggrund ikke ville acceptere, at imamerne talte på alles vegne. På det tidspunkt blev imamerne brugt som rådgivere for kommunerne og regeringen. De samme imamer, som senere var med til at optrappe konflikten, blev inviteret til rundbordssamtale på Marienborg få måneder inden konflikten.

Jeg kæmpede bare for Danmark og for frihed, og i stedet endte det med, at jeg skulle være under døgnbeskyttelse af PET.

Jeg er stor tilhænger af, at vi viser Muhammedtegningerne i undervisningen til vores børn og unge. Det er tragisk, at der er flere og flere lærere, der ikke tør vise dem, fordi de er bange for, hvad der vil ske med dem. Vi kan alle sammen huske, da Samuel Paty i 2020 fik skåret halsen over for at have vist Muhammedtegningerne til sine elever.

Men det er ikke lærerne, der gør noget forkert, hvis de viser tegningerne. Det er islamisterne. Det er dem, vi skal rette fokus mod. Vi må aldrig acceptere, at islamister fortsat truer folk, der kritiserer islam. Jeg har også hørt flere gange, at vi ikke skal provokere en religion. Det er et dårligt argument, for hvornår er det

de kristne, vi er begyndt at tage hensyn til? Hvorfor skal vi undlade at "provokere" muslimerne og ikke alle andre religioner? Det ville blot være en yderligere knægtelse af ytringsfriheden.

Jeg skelner selv mellem to slags ytringsfriheder: den private og den offentlige. Den private skal man tage hensyn til. Jeg kunne fx ikke drømme om at fortælle min nabo, hvad jeg synes om hende. Der udøver jeg selvcensur. Så er der den offentlige ytringsfrihed. Her skal man kunne udfordre alle religioner, guder, profeter, ideologier og dogmer. Grænsen går, når man kommer i karambolage med Straffeloven, fx ved at opfordre til vold, som står i Grundlovens paragraf 77 – som jeg i øvrigt har tatoveret på min venstre underarm.

En fordel ved Muhammedkrisen er, at den har fået mange danskere til at være opmærksomme på vores frihedsværdier og forsvare dem. Inden da var der lidt en laissez faire holdning. Det samme ser vi med Ukraine. Denne konflikt har også vækket noget hos os, som jeg ikke troede fandtes. Nu er vi klar over, at der er noget at dø for – at der indimellem må kamp til.

Muhammedkrisen har historisk og nutidig relevans for vores børn og unge, og derfor skal de undervises i den, og de skal tage ved lære af den. Vi skal blive ved med at tegne Muhammed og vise tegningerne, for som en jordansk intellektuel, der desværre blev slået ihjel, sagde: Det er den eneste medicin. Muslimerne skal lære at vænne sig til det. Vis tegningerne morgen, middag og aften. Så længe de ikke forstår, hvor vigtig ytringsfriheden er for os, skal vi blive ved at vise tegningerne.

Én ting er dog vigtigere end noget andet. Og det er, at muslimerne selv kommer ind i kampen for ytringsfriheden. Alt for mange muslimske debattører i Danmark står på den forkerte side i den her sag. Det går ikke. For dem, der bedst kan bekæmpe fanatisme, er nu engang muslimerne selv. Derfor bør de gå forrest.

Land for frihed

Aia Fog*

På så mange punkter er mordet på Samuel Paty et sindbillede på det dilemma de vestlige demokratier har bragt sig selv i ved at tillade massiv muslimsk indvandring, men det, der for alvor kendetegner mordet på Paty er, at det rammer lige ned i det liberale demokratis kerne og bløde bug: undervisningsfriheden og især: folkeskolen som primær kulturbærende institution.

Det kulturbærende element har været et helt centralt omdrejningspunkt i dansk skoletradition og er kodificeret i folkeskolelovens formålsparagraf, hvor det i stk. 3 hedder: *"Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati."*

Det er en direkte konsekvens af dette grundformål og desuden en meget vigtig pointe med undervisning og uddannelse i et liberalt demokrati som det danske, at elever og studerende kan blive udfordret på deres verdensbillede for at lære at manøvrere i det og dermed finde eget ståsted. Men det er også en grundpræmis, der støder voldsomt sammen med islam, der har det som erklæret dogme, at verdensbilledet hverken kan eller må udfordres, hvortil skal lægges, at islam også kræver, at muslimer skal være villige til at slå ihjel for deres tro. Den kombination har i årevis ulmet som en latent konflikt og en stadigt mere påtrængende trussel i takt med at antallet af muslimer i Danmark – og dermed antallet af muslimske elever i folkeskolen – er steget.

I den forstand har mordet på Samuel Paty ikke betydet andet end at eksponere de faktiske

forhold i jernindustrien og tvunget politikerne til endelig at forholde sig til det, der i svigtende grad har kunnet holdes under gulvtæppet: at en minoritet i civilsamfundet – og oven i købet en minoritet, der på lange stræk har status af at være svag - de facto udfordrer statens voldsmonopol og ved trussel om vold kan underminere kernen i vores ellers så grundfæstede liberale demokrati.

Når ånden nu er sluppet ud af flasken og er umulig at proppe tilbage igen, hænger det uløseligt sammen med, at vi som samfund er tvunget til at reagere, når selve kernen i et liberalt demokrati – den kulturbærende folkeskole og uddannelsestradition – helt konkret trues på sine grundpræmisser. For det er jo ikke alene et spørgsmål om at hugge endnu en hæl og klippe endnu en tå af ytringsfriheden: det drejer sig om grundpræmissen for, at vi kan bevare vores demokratiske tradition, nemlig at den opvoksende generation indføres i den.

Det ligger fast, at der skal undervises i muhammedkrisen, som er den største og vigtigste internationale krise Danmark har befundet sig i siden Besættelsen. Og det ligger lige så fast, at man ikke meningsfuldt kan undervise i muhammedkrisen uden inddragelse af de primære kilder: JPs muhammedtegninger.

Heroverfor er det lige så urokkeligt, at det er lærerne, underviserne, der udgør den yderste forpost, hvilket Samuel Paty er det ultimative eksempel på, og at det de facto er umuligt at kompensere lærerne for deres udsatte position. Dels er der et totalt fravær af opbakning fra de organisationer, der ellers skal varetage lærernes interesser med Danmarks Lærereforening og Skolelederforeningen som grelleste eksempler.

*Aia Fog er cand. jur. og formand for Trykkefrihedsselskabet

Dels rummer de ellers behjertede forsøg fra politisk side for at bakke lærerne op indbyggede problemer: gør man det obligatorisk at undervise i muhammedkrisen og vise tegningerne bryder man med lærernes metodefrihed og påfører dem en konkret voldstrussel – og laver man officielt undervisningsmateriale indeholdende muhammedtegningerne som tilbud til lærerne, vil lærernes fravalg af dette materiale være ligefremt proportionalt med antallet af muslimske elever i klasselokalet.

Det er en gordisk knude, og gordiske knuder kan som bekendt ikke løses – de skal hugges over. I dette tilfælde ved, at vi endelig og en gang for alle gør op med forestillingen om Danmark som en etnisk homogen nationalstat i betydningen: at alle tilvandrede grupper naturligt ad åre og ved hjælp af offentlige integrations- og assimilationsindsatser vil tilegne sig og omfavne vores kultur og vores samfundsmodel.

Det vil de ikke, det gør de ikke, og vi har mere end 50 års fejlslagne integrationsindsatser og et utal af ghettoområder til at bevise det.

Vi får aldrig nogensinde herboende muslimer som gruppe til at omfavne andre dele af vores samfundsmodel end den del, der omfatter offentlige ydelser, og mordet på Samuel Paty bør derfor markere et helt konkret vendepunkt i vores opfattelse af den danske samfundsmodel: vi må acceptere den segregering, muslimerne i årtier selv har skubbet på og omfavne den for at kunne bevare os selv og vores sekulære demokrati.

Vi må opgive tanken om, at alle kan blive en integreret og aktiv del af vores samfund og at den sociale og kulturelle mobilitet kan fremmes og bæres igennem, så alle kan blive lykkelige deltagere i "et samfund med frihed og folkestyre". Det har nemlig vist sig plat umuligt, for det har alt for længe været pinagtigt tydeligt, at hovedparten af muslimer i Danmark foragter vores kultur, værdier og samfundsmodel og at den opfattelse ikke står til at ændre, jf. forbuddet mod at betvivle islams sakrosankte verdensbillede.

Derfor: lad ghettoområderne være og accepter, at vi må leve med at have en befolkningsgruppe i vores midte, der i det væsentlige vender sig væk fra vores samfund. Stop forsø-

gene på at hindre social kontrol i muslimske miljøer. Indstil alle integrationsprojekter. Opgiv at sprede muslimske elever på et utal af folkeskoler og fritag de muslimske elever i folkeskolen fra undervisning i muhammedkrisen.

Det er en meget smertelig erkendelse at indse, at vi ikke kan fastholde ideen om nationalstaten Danmark som et homogent velfærdssamfund båret af noget nær unison opbakning til de samme grundlæggende værdier og frihedsidealer, men det er en nødvendig erkendelse, hvis vi ikke vil gå under som liberalt demokrati. Og det er bedre, at vi lever med et nyt, segregeret proletariat og accepterer, at der er isolerede enklaver, hvor ytringsfrihed, demokrati og ligestilling er fraværende – end at vi taber os selv på gulvet i frugtesløse forsøg på integration og assimilering.

Nej til obligatorisk undervisning i Muhammedtegninger

Martin Ågerup

De liberale frihedsrettigheder bliver løbende udsat for angreb af forskellig art og skal derfor hele tiden forsvares. Truslerne imod rettighederne ændrer løbende karakter i takt med, at samfundet udvikler sig. Det må derfor løbende diskuteres, hvordan truslerne bedst imødegås, så rettighederne beskyttes.

Formel beskyttelse af liberale frihedsrettigheder såsom ytringsfriheden i grundlovens §77 er ikke nok til at sikre reel og fuld beskyttelse. Voldsmandens veto af anvendelse af muhammedtegningerne er et alvorligt men ikke et enestående problem i den forbindelse.

Fx beskyttes ejendomsretten formelt i grundlovens §73. Men ejendomsretten kan reelt udhules på et utal af måder. Det kan fx ske ved beskatning, der er konfiskatorisk høj. Realbeskatningen af kapitalafkast er i Danmark i nogle situationer over 80 pct., men det ville nok ikke være muligt at få højesteret til at kende disse satser i strid med grundloven. På lignende vis kan reguleringsbyrden af privat ejendom blive så tung, at der reelt er tale om ekspropriation, men hvor går grænsen, og hvornår skal der udbetales erstatning?

Ikke kun statsmagten kan udgøre en reel trussel imod frihedsrettigheder, trods formel beskyttelse. Det samme kan private borgere. Voldsmandens veto truer ytringsfriheden. Berigelseskriminalitet medfører, at visse former for privat ejendom i nogle sammenhænge ikke nyder reel beskyttelse. De færreste københavnere vil mene, at man kan parkere en aflåst mountainbike til 50.000 kr. over natten i Københavns gader og med rimelighed forvente, at man stadig reelt ejer den dagen efter. I nogle lande indebærer organiseret kriminalitet, at privat ejendom ikke nyder beskyttelse uden

betaling af beskyttelsespenge til private bander.

Voldsmænd kommer således i en række afskygninger og truer en række frihedsrettigheder med forskellige former for og grader af voldsanvendelse. Voldsmanden kan være staten. Det kan være private borgere eller organisationer.

Der opstår ofte dilemmaer, når staten skal håndhæve og beskytte borgernes frihedsrettigheder imod krænkelse udført af andre borgere. Hvor langt skal man fx gå for gøre det muligt at parkere mountainbikes i Københavns gader. Man kunne indføre overvågningskameraer og -droner, der var forbundet direkte til politiet med software med ansigtsgenkendelse. Man kunne også skærpe straffen for cykeltyveri til fængsel på livstid. Men her kommer forskellige hensyn og rettigheder i konflikt med hinanden.

Det samme gælder spørgsmålet om, hvorvidt undervisning i muhammedtegningerne skal gøres obligatorisk. Der er gode argumenter for at gøre det. Og der er gode argumenter imod. Det er altså et dilemmafyldt spørgsmål, hvor fornuftige mennesker bør kunne være uenige og respektere hinandens synspunkter.

Det væsentligste argument for at gøre tegningerne obligatoriske i undervisningen er efter min mening muligheden for, at de potentielle voldsmænd bliver overvældet af antallet af visninger af tegningerne og derfor må opgive voldsmandens veto som strategi til fordel for strategier, der er acceptable i et liberalt demokrati. Dermed er der en mulighed for, at normer rykkes i en retning, der styrker den reelle ytringsfrihed – omtrent på samme måde som den reelle ejendomsret ville blive styrket, hvis cykeltyve opgav af stjæle cykler.

Som jeg ser det er der to væsentlige argu-

menter imod at gøre tegningerne obligatoriske i undervisningen. For det første repræsenterer det en detailstyring af undervisningen, som i sig selv er uheldig, og som kan danne præcedens og øge politiseringen af indholdet i undervisningen. Folk med en sag ville kunne hævde – og med en vis ret – at hvis det skal være obligatorisk at undervise i muhammedtegninger, skal det også være obligatorisk at undervise i... udfyld selv. En sådan logik kan føre til en ensretning af undervisningen, som ikke er foreneligt med et pluralistisk samfund.

Det andet argument imod at gøre tegningerne obligatoriske er, at et frit samfund forudsætter bestemte normer hos borgerne, herunder viljen til at forsvare friheden – en vis mængde civil courage. Denne frihedsmuskel bliver ikke trænet, hvis statsmagten skal bringes i anvendelse og tvinge os til bestemte ytringer, når de bliver kontroversielle.

Ytringsfriheden er truet af diverse former for voldsmand. Tibetsagen viste, at Kinas magt er en trussel imod ytringsfriheden i Danmark. I skrivende stund lægger Tyrkiet pres på ytringsfriheden i Sverige og Finland som en pris for at acceptere landene som medlemmer af NATO. Woke-bølgen på universiteter i især angelsaksiske lande (men er det på vej til Danmark?) indebærer elementer af voldsanvendelse. Dele af klimabevægelsen er voldelig. Man kunne blive ved.

Generelt er det en usædvanlig - og tvivlsom vej - at gå at anvende statsmagten til at forhindre lovovertrædelser på andre måder end ved at forfølge lovovertræderne. Man kunne forestille sig andre og frivillige veje. Fx indgik dagblade i hele Europa en fælles aftale om at publicere tegningerne 1. februar 2006. Noget lignende kunne de finde sammen om igen, hvilket ville have omtrent samme effekt at overvælde voldsmanden. Man kunne publicere tegningerne i et stort antal aviser hvert år 1. februar.

Alt i alt er jeg personlig skeptisk overfor at tvinge uddannelser til at vise muhammedtegningerne, men jeg anerkender, at argumenterne for vejer tungt. For mig vejer argumenterne imod imidlertid tungere.

Fem korte forslag

Christian Marcussen

Med drabet på Samuel Paty startede en samtale om lærernes ytringsfrihed, deres metodefrihed og deres sikkerhed. Det var også starten på en ny kamp i den vedvarende Muhammedkrise, som startede med Jyllandspostens 12 famøse tegninger.

Vi tabte den første kamp. Her stod slaget om retten til at lave og trykke satire med islams profet. Det slag er i det store hele tabt. I dag er der reelt set et globalt blasfemiforbud mod at lave eller trykke satire med Muhammed. Straffen for at bryde med dette forbud kan være døden eller et liv med en dødsdom hængende over hovedet. Kun forsvindende få tør trodse dette forbud.

Den kamp tabte vi.

Med drabet på Samuel Paty er kampen rykket helt ind i demokratiets hjerte. Ind i klasselokalerne. Ind i dannelsens arnested. Og den kamp må vi ikke tabe.

Debatten har vist, at det her emne er meget svært at undervise i. Der er frygt. Der er bekymringer. Der er en generel modvilje.

Hvorfor er der det? Ja, det ved vi faktisk ikke nok om. Så derfor er mit forslag, at vi som det første får lavet en grundig og dyb undersøgelse af følgende:

Hvad er problemets omfang?

- Hvorfor bliver der ikke undervist i de her ting?
- Bliver der undervist i dem?
- Hvor bliver der ikke undervist i dem?
- Hvad bliver der undervist i?
- Bliver tegningerne vist, eller gør de ikke? Hvorfor?

Det er klart, at hvis man frygter at blive slået ihjel, eller hvis man frygter trusler eller vold, så har man ikke lyst til at undervise i de her

ting. Så det kunne være godt at finde ud af: Er det rent faktisk det, der stopper folk?

Der er også mange andre grunde til ikke at ville undervise i de her ting. Det har debatten vist. Og jeg synes, at Jannie Bøghs beretning i dette nummer af LIBERTAS er et rigtigt godt eksempel på det. Men det er ting som dårlig stemning. Det er ting som krænkede elever. Det er ting som påstande om, at man "går højrefløjens ærinde".

Det er også oplevelsen af mistillid mellem lærere og elever, men desværre også mellem lærere og deres kollegaer. Lærere og deres ledere. Og lærere og elevernes forældre. Det er den ubehagelige anklage om racisme. Eller anklagen om islamofobi. Eller helt enkelt at elever simpelthen nægter at modtage undervisningen.

Mange lærere og lærerforeninger har valgt at bruge pædagogiske og didaktiske grunde til ikke at bruge Muhammedtegningerne i relevant undervisning. Man vil ikke krænke eleverne. Man vil passe på deres følelser. Og man er bange for, at en elev forlader undervisningen.

Det giver fin mening på overfladen, men jeg mener faktisk, at man her svigter sin dannelsesopgave.

Skoler skal klæde elever på til at kunne håndtere deres følelser og til at kunne tåle at se de her tegninger. Det er i skolen, man lærer, at vi skal kunne omgås hinanden og kunne håndtere konflikt gennem samtale og ikke gennem vold. Det er centralt for at være borger i et demokrati.

Og dermed svigter man sin dannelsesopgave, når man undviger at tage de her tegninger ind i relevant undervisning (f.eks. om krisen eller blasfemi) og i stedet vil undervise i de ting på alle mulige andre måder.

Men ikke nok med det. Man svigter også lærernes sikkerhed ved at undvige emnet.

Min påstand er, at hvis man bliver bedre til at løfte denne her opgave, og vi sammen - alle sammen - siger: Det her er noget, man skal kunne undervise i. Det er noget, man skal kunne klare at høre om i skolen. Hvis vi sammen sørger for, at det er virkeligheden, så får vi nogle elever, der er bedre rustet til at kunne styre deres følelser.

Vi kan tage de her tegninger, og vi kan afmystificere dem, afmytificere dem. Lærerne får mulighed for at forklare tegningernes sammenhæng, deres betydning og hvad årsagen var til, at man trykte dem. Der er nemlig rigtig mange myter og misforståelser derude omkring de her tegninger. Ved ikke at behandle dem i skolerne, gør vi problemerne større.

Så hvad skal vi gøre? Jeg har nogle forslag, som skal forbedre lærernes rammer og mulighed for at kunne undervise i tegningerne. Forslag som gør, at lærerne kan mærke en opbakning fra hele samfundet, som siger: Det her er okay at undervise i. Det er faktisk vigtigt at undervise i.

Fem konkrete forslag

1. I første omgang skal vi kanonisere Muhammedkrisen, så alle elever forventes at modtage undervisning i krisen. Mit håb er, at det vil kunne skabe noget debat ude på skolerne: Okay, vi SKAL undervise i krisen. Hvordan gør vi det bedst? Kunne det være oplagt, at vi bruger primærkilden, nemlig tegningerne og Flemming Roses tekst? Den debat vil jeg gerne være med til at skabe ude på skolerne og i samfundet i det hele taget.
2. Derudover så skal der laves noget undervisningsmateriale, hvori tegningerne vises, for det undervisningsmateriale findes simpelthen ikke i dag. Det materiale skal udvikles og lægges på Undervisningsministeriets undervisningsportal EMU til fri afbenyttelse. Det skal det af to årsager. Den ene er at gøre det nemt at gå til, hvis man som lærer gerne vil undervise i tegningerne. Så skal man ikke lave sit eget materiale fra bunden, men har noget tilgængeligt, hvor der er blevet tænkt over, hvordan man kan undervise i det på en god måde. Den anden grund er, at man fra politisk hold viser, at det her er noget, vi faktisk mener alvorligt. Vi tør godt det her. Det er ok.
3. Derudover skal der oprettes et hold af eksterne undervisere, der kan komme ud på skoler og i klasser, hvor det her er rigtig svært. Ligesom f.eks. Sex og Samfund har. Disse eksterne undervisere vil både kunne undervise elever de steder, det er svært, men kan også bruges til at videreuddanne lærere i at takle dette emne.
4. Derudover mener jeg, at man skal lave et beredskab på alle skoler. Hvis der begynder at komme nogle problemer på skolerne, eller lærere kan mærke, at nu er der måske optræk til noget, så skal det være helt klart på skolerne: Hvad gør man? Hvem kontakter man? Hvem tager man fat i? Hvilket beredskab går i gang?
5. Og i tillæg til det skal der laves en hotline, man kan ringe til. Hvis lærere oplever, at de – på trods af det her beredskab – har en ledelse, der ikke hører efter, så skal man kunne ringe ind et sted et sted og sige: Jeg har et problem. Jeg begynder at blive nervøs. Kan vi lige få kigget på det her?

Sidst men ikke mindst, skal vi have en løbende evaluering af de forslag. Vi skal vide, om de gør en forskel. Bliver der undervist i de her ting? Og hvorhenne bliver der undervist i det? Virker de her tiltag? Hvordan skal de justeres og tilpasses?

Og hvis de ikke virker, jamen så er jeg i hvert fald villig til at gå endnu længere. Og jeg er også villig til at lave større kompromiser på metodefriheden.

Jeg synes, at ovenstående er en god start og et godt kompromis mellem metodefrihed, sikkerhed og ytringsfrihed. Men hvis det viser sig ikke at være det, så må vi gå endnu længere.

For jeg er ikke villig til at tabe denne her kamp.

Muhammedtegninger i undervisningen

Stefan Agger*

I debatten om muhammedtegninger i undervisningen må man som lærer i den danske gymnasieskole starte med egen praksis: Jeg har faktisk aldrig vist Jyllands-Postens tegninger i undervisningen, men jeg har dog to gange fundet anledning til at inddrage muhammedtegninger fra Charlie Hebdo som en del af mine bestræbelser på også at holde eleverne opdateret om, hvad der foregår uden for deres eget lille univers.

Så det er altså hverken af principielle grunde, eller af frygt, at jeg ikke har vist de danske tegninger. Anledningen har bare manglet. Og i øvrigt er der nok slet ikke noget at frygte på Lemvig Gymnasium, hvor vi vist i skrivende stund har en muslimsk elev ud af ca. 400 elever.

Dermed har jeg også antydnet, at jeg ser to forskellige spor i diskussionen om muhammedtegninger i undervisningen: den principielle pædagogiske tilgang til følsomt eller krænkende materiale på den ene side, og de helt konkrete tegningers plads i læreplanerne på den anden.

Lad mig starte med sidste.

Muhammedtegninger som politisk obligatorisk stof

Jeg kan godt afsløre med det samme, at jeg nok aldrig kommer til at være tilhænger af en politisk beslutning om at tvinge muhammedtegningerne ind i lærernes undervisningsmateriale på den ene eller anden måde.

For det første, fordi det ikke er sådan, vi normalt politisk styrer undervisningen i Danmark. Der er rigtignok politisk bestemte bekendtgørelser til fagene, hvori der indgår be-

stemmelser om kernestof, men kernestoffet er formuleret langt bredere og mere alment. Der forventes altså at lærere med en relevant faglighed selv kan finde ud af at udfylde kategorier som f.eks. *"demokrati, menneskerettigheder og ligestilling i nationalt og globalt perspektiv"* som der står som et af kernestofkravene i historie på stx.

Det vil være et væsentligt brud med den tradition at bestemme, at Muhammedkrisen f.eks. skulle stå som et særskilt kernestofområde, og det ville rejse adskillige problemer. For det første ville det formodentligt være ganske upopulært hos lærerne, og det ville være et skridt i retning af mindre tillid til lærernes evne til selvstændigt at udføre deres arbejde på en fagligt forsvarlig måde. For det andet ville det åbne en dør, som kun vanskeligt ville kunne lukkes igen. Der vil utvivlsomt komme andre ideer i kølvandet på muhammedtegningerne, hvor politiske aktører er overbevist om, at et bestemt samfundsproblem er så stort, at alle elever nødvendigvis må stifte bekendtskab med det på en politisk defineret måde – klimastof er det mest oplagte eksempel lige nu, men der kan sikkert komme andre. Så vil nogle sige, at muhammedtegningerne er særlige, fordi der er trusler mod lærerne osv., men jeg kan garantere, at der findes stemmer på venstrefløjen, der sagtens kunne sikkerhedsliggøre klimastoffet på helt samme vis.

For det andet er det et principielt problem at tvinge lærerne til at undervise i muhammedtegningerne, når nu de ikke realistisk kan beskyttes mod eventuelle trusler og overgreb, som måtte følge af denne tvang. Det er muligt,

*Stefan Agger er lektor på Lemvig Gymnasium og mangeårig borgerlig skribent. Han har skrevet i Årsskriftet Critique, Kontrast og i en række aviser. Han har desuden været aktiv politiker for Det Konservative Folkeparti og Liberal Alliance.

at politikerne vil formulere det sådan, at lærerne skal beskyttes, men i praksis er det en helt umulig opgave. Vi ved at truslen findes, og at den er reel i den forstand, at der findes mennesker i det danske samfund, som er villige til at omsætte truslen til vold og måske endda mord. Det er muligt, at hvis alle danske historielærere viser tegningerne, vil det reducere truslen mod den enkelte, men det er ikke et principielt argument – det er et statistisk. Det korte af det lange er, at det vil være umoralsk politik at tvinge lærerne i en position, hvor de reelt trues, og hvor den eneste beskyttelse er statistikken.

Dermed er vi fremme ved mit tredje og afgørende argument: Debatten om muhammedtegninger i undervisningen er en debat om normer, og kan kun rykkes og vindes som sådan. I nutidens Danmark har den krænkede position en ærgerlig medvind i store dele af den generelle samfundsdebat, og som man har set i debatten om filmskolen, så kan det også ramme undervisningssektoren og gøre det besværligt at undervise i følsomt eller for nogle, krænkende materiale. Jeg har derfor nedenfor prøvet at formulere nogle generelle pædagogiske og didaktiske principper for den slags materiale – netop som et indlæg i en norm- og samfundsdebat.

Følsomt materiale i undervisningen

For det første må man slå fast, at ingen rigtig lærer har det som formål at krænke sine elever. Man kan provokere, jo jo, med et glimt i øjet, men det vil sjældent være med emner som er ømtålelige i en grad så vi kan sige, at de krænker. Et kernepunkt i den gode lærergering er evnen til at opbygge tillidsfulde relationer til ens elever, og hvis man skal vise potentielt krænkende materiale, så skal det have et fagligt formål ud over den reaktion det måske vil udløse.

For det andet må man sige, at virkeligheden er, som den er, og i et vestligt og demokratisk skolesystem skal der ikke være emner, hvor mindre viden er bedre end mere viden, så længe den viden, der er tale om, er saglig for det pågældende fag. Hvis man derfor tænker om bestemte emner, at det er bedre, hvis eleverne ikke får kendskab til dem, så forbryder man sig mod et grundlæggende demokratisk ideal om

borgernes generelle oplysning, som vi jo netop er ansvarlige for i det danske skolesystem.

For det tredje er det åbenlyst, at nogle former for viden faktisk kan krænke elever. Det kan det for eksempel, fordi deres personlighed hviler på kulturelle eller religiøse verdensbilleder, som kan lide en form for skade eller blive rykket ved af at blive udsat for bestemte dele af virkeligheden – uanset om det er evolutionsteori, Charlie Hebdo-forsider med Muhammed eller Hans Kirks bøger om Indre Mission. Vi må altså som lærere acceptere, at dele af mange forskellige fag kan anses for krænkende, men at de ikke desto mindre er vitale dele af fagene alligevel.

For det fjerde må det slås fast ud over enhver tvivl, at undervisning gerne må rokke ved elevernes tro og livsopfattelser, hvis det sker under pædagogiske former, og det har en saglig og faglig pointe. I den forbindelse er det ikke et vægtigt argument, at materiale eller viden i undervisningen udløser følelser, der kan opleves ubehagelige og krænkende i forhold til den identitet, man står på, og det er altså helt uanset, hvem man er. Det er målet med den danske folkeskole og de gymnasiale uddannelser at danne elever til at være myndige, selvstændige og demokratiske individer, der af egen kraft kan indgå i det danske folkestyre. Den opgave kan man ikke løse som lærer, hvis man tager hensyn til forældres kultur og tro, eller til det unge menneskes egne forudindtagne meninger.

Hvis ingen må blive krænkede, er den demokratiske samtale umulig

Anders Storgaard

I en tid hvor skellet mellem frihed og tyranni er mere relevant end nogensinde, er det vigtigt at huske os selv som samfund på, at et demokratiske vigtigste værdi ikke er flertalsmagt, men retten til at tænke frit, også selvom ens tanker kan provokere eller ligefrem virke kættelske. Den ret eksisterer ikke for flertallet, men for mindretallets skyld.

Er man demokrat, så tror man på, at det gode argument i sidste ende vil sejre, og at friheden til at selv vores værste fjende kan ytre sine holdninger ikke svækker os, men gør os stærkere. For hvis alle argumenter er på bordet og vi alle tænker højt og frit, så bliver løsningerne bedre da vi ikke ligesom lemminger følger hinanden blindt ud over skrænten. Af samme årsag er der intet totalitære stater eller ideologier frygter mere end det frie ord for i frihedens lys, så står de afklædte tilbage. Fra det kommunistiske Kina over det imperialistiske Rusland og til præstestyret i Iran, så er det første autoritære regimer starter med altid censuren af, hvad der må ytres af hvem og hvornår.

Hvad har denne diskussion med nogle tegninger af en profet i danske klasseværelser at gøre? Alt. For det er især i Folkeskolen, at vi uddanner fremtidens demokratiske borgere og vi lærer vigtigheden af det frie ord. Derfor er Muhammedtegningerne stadig relevante at vise 17-år efter de første gang blev bragt ikke blot på grund af deres store historiske betydning for os som land, men fordi de sætter de demokratiske principper på spidsen: Må man ytre sig selv på en måde, der kan virke stærkt krænkende for en hel religion?

Er man demokrat så må svaret naturligtvis være ja. For hvis svaret er nej, så betræder vi

en mørk sti, hvor enhver der føler sig krænkede kan kræve samfundet indretter sig efter deres følelser. Det er naivt at tro, at det ikke vil blive udnyttet alle aktører fra både højre og venstrefløj for der vil ligge en massiv magt i at bestemme, hvem der må sige hvad. Og paradoksalt nok, så er de største ofre for en sådan censur typisk ikke majoriteten, men minoriteten hvis holdninger kan provokere flertallets magt. Ytringsfriheden er deres stærkeste beskyttelse. For hvis vi kan bestemme, at islam ikke må hånes, hvorfor kan vi så ikke også bestemme, at Sikandar Siddique ikke må kalde danskerne racister? Eller at islam ikke må praktiseres i Danmark, fordi det krænker Nye Borgerlige? Hvis ingen må blive krænkede, så er den demokratiske samtale derfor umulig og politik bliver i stedet en kamp om at ulovliggøre holdninger man er uenige med.

For religiøse mennesker kan det føles enormt ubehageligt at se sin religion gjort nar af. Det var tilfældet i dag, som det var også var, da nogle kristne følte sig krænkede over Monty Pythons "Life of Brian" parodi om Jesus. Men alternativet som er at sætte religioner, selvom de helt tydeligt påvirker politik uden for demokratisk kritik, op på en piedestal, er værre. I dag er beslutningen om, hvorvidt der overhovedet skal undervises i Muhammedtegningerne eller om selve tegningerne skal vises op til den enkelte lærer. Det sætter dem i en sårbar situation, hvor de risikerer at ses som fremmedfjendske eller politiserende, fordi tegningerne stadigvæk er dybt kontroversielle. I stedet bør det at vise tegningerne og undervise i krisen gøres til en obligatorisk del af undervisningen, så den enkelte lærer ikke ender med at stå alene med beslutningen. Udform-

ningen enten via en video eller andet undervisningsmateriale bør besluttes i samspil med Danmarks Lærerforening. Tegningerne skal ikke bruges i undervisningen til at slå muslimer oven i hovedet, men til at alle – kristne, muslimer eller ateister – husker hinanden på, at fundamentet for vores samfund er tolerance selv af de holdninger, vi finder kætterske. Må det bedste argument vinde.

Undervisning i krænkende tegninger og varme dematerialiserende koraner?

Jaleh Tavakoli

Problemet med Muhammedtegninger, og koranaftændingerne, er ikke at islams profet bliver tegnet, og ej heller at der bliver sat ild til guds ord.

Problemet er kritikken. Mainstream islamisk teologi accepterer ikke kritik, hverken frafald eller kritik af islam er tilladt. Begge dele skal ifølge teologien medføre dødsstraf, især hvis kritikken er offentlig.

Ovenstående er desværre ikke længere en uvæsentlig viden at forholde sig til i Vesten.

I shiaislam tegnes fx islams profet uden at islamister går amok og brænder den iranske ambassade. Billedforbuddet har shiaislam generelt et mere afslappet forhold til. At brænde koraner er desuden ofte måden hvor på islamister kommer af med ældre kopier af koraner. Problemet med de vestlige tegninger og de dematerialiserede Koraner er som sagt islamkritikken.

Man skal ikke være kritisk overfor islams mange dårlige ideer, man skal helst undgå at stille spørgsmål til disse, specielt hvis man er muslim. Sætter man som muslim spørgsmålstegn ved et eneste vers i Koranen, er man så godt som frafalden. Den bog er guds bog, forfattet af dennes profet. Sidstnævnte må ej heller kritiseres, hvis nogen stadig er i tvivl.

Men at islamkritik er farlig, er tilsyneladende gået op for helt almindelige mennesker. Det kan jeg mærke i min hverdag, når jeg fortæller nye mennesker i mit liv, som ikke kender mig fra den offentlige debat, at jeg er islamkritiker. "Ej, er det ikke farligt? Nu må du passe godt på dig selv".

Det gør jeg også, forsikrer jeg dem om. Det gør jeg fordi jeg altid har vidst at det var farligt

at være islamkritiker. Men det er også kun farligt fordi ikke alle er åbne islamkritikere.

Det er selvfølgelig helt essentielt at forstå at vores problemer med islamisk intolerance, vold og terrorisme ikke stopper ved tegninger af islams profet eller meget varme dematerialiserede Koraner.

Problemet er selveste intolerancen, og den skader os konstant og alle vegne. På skolerne og i undervisningen står det virkelig skidt til, og problemet er ikke bare at lærerne og skolerne ledelser nu helt åbent og offentligt indrømmer at de ikke tør vise tegninger af islams profet. Nej, skolerne har mange andre og større problemer, også i alle mulige andre sammenhænge, med islam.

Det kan fx handle om undervisning eller debat om evolution, jøder, Holocaust, Salman Rushdie eller Muhammedtegninger, ligesom det kan handle om ligestilling, seksualitet, seksuelle minoriteter eller kritikken af islam.

De ømtålelige emner er ubehagelige, fordi læreren og måske endda skolen, nogle gange endda kun potentielt, kunne stå overfor en konflikt med elever og disses forældre. Det kan vi bare ikke være tjent med, uanset om det skyldes dovenskab, konfliktskyhed eller politisk korrekthed. Vores uddannelsesinstitutioner skal kunne præstere at undervise i og tage debatter om de grundlæggende rettigheder, friheder og værdier som vores samfund er baseret på.

Argumentet er ofte at den enkelte lærer ikke kan tage kampen. Men hvis ingen vil tage kampen, hvem skal så? Det er ikke kun lærerne, vi skal alle tage kampen, forældre, politikere, journalister, redaktører og alle andre. Ellers

kommer vi ikke til at vinde kampen for vores værdier. Så simpelt er det. Berøringsangsten giver os med sikkerhed et svagere demokratisk fællesskab, dag for dag.

Desværre er min klare erfaring, at de fleste, for nuværende har valgt ikke at forsvare vores værdier.

Dette er måske ikke verdens bedste afslutning, men i den virkelige verden skal man ikke altid regne med en happy ending.

Muhammedtegningerne i undervisningen

Stefan K. Sløk-Madsen* og Elisabeth Overgaard**

Det er nu mere end 16 år siden at Jyllands-Posten printede Muhammedtegningerne for første gang. Efterfølgende var der højlydte protester og dødstrusler mod tegnerne og en delegation af herboende muslimer rejste til Mellemøsten for at gøre opmærksom på, hvad der foregik i Danmark. Sidenhen fulgte boykot af danske varer og afbrændinger af danske ambassader. Kurt Westergaard blev forsøgt myrdet i sit hjem, to mennesker blev dræbt under angrebet på Krudttønden og synagogen København i 2015, 14 tegnere mistede livet under angrebet på Charlie Hebdo redaktionen, og den franske skolelærer Samuel Paty mistede livet i 2020 efter at have vist tegningerne i sin undervisning. Hertil kommer flere forhindrede terrorangreb på redaktionen på Jyllands Posten.

Siden tegningerne blev trykt for første gang, er civilisationernes sammenstød på mange måder rykket ind i klasserummet. Vestens åndelige vakuum har åbnet op for radikal islamisme og folk i Vesten er i det 21. århundrede blevet myrdet i islams navn. På den baggrund er det meget svært at underkende både vigtigheden af tegningerne, og den didaktiske gevinst som kan opnås ved at inddrage tegningerne i undervisningen, herunder bl.a. en indbyrdes eller gensidig forståelse for nogle af de interkulturelle konflikter og spændinger som tegningerne illustrerer.

På mange måder repræsenterer tegningerne en vigtig del af islams møde med Europa i moderne tid. Dette tema kan oplagt behandles i historieundervisningen med udgangspunktet i en vejledende kanon, hvor akademisk integri-

tet og videnskabelig objektivitet sættes øverst på dagsordenen. Tegningerne kunne sættes i perspektiv til både religionernes kamp med hinanden, men også religionernes leven i harmoni med hinanden visse steder i verden, og på den måde ses som en historisk begivenhed. For historiefaget er netop særegen blandt grundskolens fagpotpourri. I mødet med fortiden konfronteres vi alle med tidligere tiders uhyrligheder, hvor ingen kan vide sig sikker, upåagtet af tilhørerens religiøse eller politiske overbevisninger. Sagt på en anden måde, hvis vi kan magte at undervise i andre historisk krænkende begivenheder; Det Stockholmske Blødbad, Holocaust, Kulturrevolutionen etc., så bør vi også kunne undervise i og med Muhammedtegningerne. Mindre mening giver det måske at inddrage tegningerne i samfundsfags- eller religionsundervisningen, især med tanke for, at islam er et omsiggribende system, der ikke har tradition for adskillelse af kirke og stat, sådan som det ses i Vesten – også selvom problematikken både er politisk og religiøs. Uagtet fag er det ikke en nem pædagogisk eller didaktisk opgave at løfte – slet ikke på de gymnasier, hvor det allerede hersker udfordringer med f.eks. at der tegnes hagekors på bordene og hvor ordet ”jøde” bruges som skældsord.

Både Politiken og Weekendavisen har bragt ledere med det klare budskab at tegningerne skal gøres obligatoriske. Ideen er velment, men risikerer at udvikle sig til tyranni med omvendt fortegn. Lærernes metodefrihed har i forvejen lidt under skiftende pædagogiske paradigmer, trends og reformer. Venstrefløjen har fremhævet bløde værdier, tværfaglighed og gruppearbejde. Dette har bl.a. betydet en udvanding af

*Stefan K. Sløk-Madsen, Ph.d. og uddannelsesleder ved CEPOS. Ekstern lektor ved CBS og AAU.

**Elisabeth Overgaard, cand.soc. og projektmedarbejder ved CEPOS.

kvalitet og akademisk standard. Den stigende politisering af uddannelsessystemet, hvor den herskende klasse allieret med de venstreorienterede intellektuelle har udnævnt sig selv til dommere for det fælles bedste har nu også betydet at værdikampen er rykket ind i klasse-lokalerne. Uagtet vigtigheden af tegningerne er lærernes metodefrihed stadig vigtigere, og det bør derfor være op til den enkelte lærer at sætte rammerne for sin undervisning. Den enkelte lærer bør ej heller tvinges til at løbe den risiko, som er forbundet med at vise tegningerne - blot fordi magthaverne for sent har opdaget bagsiden af multikulturalismen. På den anden side skal den enkelte lærer naturligvis også have friheden til at vælge at vise tegningerne, også uden de omsiggribende konsekvenser det fik for speciallærer Jannie Bøgh, der måtte finde sig i at blive udskammet og beklirket fordi hun ikke delte sine kollegaers ideologiske tankegods.¹

Sagen om Jannie Bøgh fremhæver meget godt, hvordan metodefriheden de facto godt kan siges at være indskrænket af jihadistisk terrorisme, men også af misforstået totalitær tolerance fra lærerstabe, som mener, det er en hån at vise tegningerne. Det er et stort problem, at en ikke ubetydelig minoritet af muslimer i Danmark ønsker at knægte den frie tanke og tale. Et lige så stort problem er den misforståede og frelste politiske korrekthed, som kommer over et stort flertal af lærerkollegier når en underviser rent faktisk viser tegningerne. De glemmer, at man som elev ikke har krav på ikke at føle sig krænket i undervisningen. At det på et lærerværelse overhovedet er acceptabelt at udskamme en kollega på baggrund af undervisningsmateriale burde få flere til at stille spørgsmålstejn ved, hvad det egentlig er, der foregår rundt omkring på landets uddannelsesinstitutioner. Det virker til at være gået i glemmebogen for mange undervisere og rektorer at det frie ord, den frie tanke og fri tale er oplysningsprojektets fundament.

Eva Gregersens forslag om at gøre tegningerne obligatoriske med mulighed for at gennemføre undervisningen af Mohammedteg-

ningerne per video² og med muligheden for at eleverne tages på ekskursion, puttes ind i et lokale for at se en video og en uniformeret mand trykker på knappen, virker teoretisk set plausibel (hvis man som præmis antager at det er statens opgave at oplyse om tegningerne). Hvis den politiske vilje til at gennemføre forslaget (som f.eks. et pilotprojekt?) er til stede, vil det dog stadig være en ligning med mange ubekendte ift. bl.a. forældrereaktioner, reaktioner ved sanktioner ift. fravær samt det faktum at en sådan ekskursion ud fra et undervisersynspunkt helst ville skulle puttes ind i et undervisningsforløb for at sikre optimal didaktisk og pædagogisk gevinst. Set igennem et liberalt og didaktisk prisme er tendensen til konformitet og manglende formel dosering af viden, dvs. uden tilstedeværelsen af en lærer, ikke umiddelbart en optimal løsning. Ligeledes må man overveje om man risikerer at træde ind i et statsstyret ordensdomæne, som ville kunne blive opfattet som totalitaristisk, overbeskyttende og undertrykkende?

Med andre ord skal lærergerningen forblive så fri som overhovedet muligt, og allerhelst uafhængig af ideologiske, religiøse og politiske interesser. Det bør derfor være op til den enkelte underviser ud fra en vurdering baseret på både pædagogik, didaktik, eget moralsk kodeks samt egne etiske principper at sætte rammerne for sin undervisning. Lærerne bør ikke underlægges et dekret fra systemet - systemet er trods alt hverken bedre eller dårligere end de mennesker som sidder i det. Heldigvis er det ikke sidste chance for at tage en ideologisk debat om en religions indflydelse på samfundet, en sådan diskussion kan tages op når som helst, og værdien af ytringsfriheden kan i en undervisningssituation stadig debatteres og belyses både med og uden tegningerne.

¹ <https://www.weekendavisen.dk/2021-45/samfund/frygt-og-lede-paa-laerervaelset>

² <https://www.information.dk/debat/leder/2020/10/ytringsfriheden-undervisningsfriheden-fare-naar-fransk-historielærer-faar-halsen-skaaret>

Ytringsfriheden er fortid

Asger Aamund

Der gik næsten fire måneder fra offentliggørelsen af Jyllands-Postens Muhammedtegninger til den islamiske samarbejdsorganisation OIC havde organiseret sit store hævn tog, hvis egentlige formål var at skaffe islam retsbeskyttelse i EU mod hån, spot og latterliggørelse. Men i slutningen af januar 2006 kom der til gengæld fart over feltet. Saudi-Arabien og en række andre islamiske lande iværksatte en statsboykot af danske produkter. Der blev foranstaltet 'spontane' demonstrationer, hvor ophidsede folkemængder angreb danske ambassader og afbrændte Dannebrog, mens politiet så til med korslagte arme. Rasende ambassadører forlangte officielle undskyldninger fra den danske regering, der også kom under stærkt pres fra medier, politikere og virksomhedsledere, der støttede kravet om en dansk bodsgang.

OIC fik aldrig sin officielle undskyldning fra den danske regering. Den kom i stedet fra EU, der undskyldte på den danske regerings vegne. Men det bedste resultat for OIC var en reel afskaffelse af ytringsfriheden og pressefriheden i Europa. Hvis vi nu 16 år senere skal gøre boet op, må vi konstatere, at selv om de europæiske forfatninger ikke er blevet ændret til en særlig beskyttelse af islam, så er islam som tro og samfundsmodel gennem frivillig selvcensur i dag beskyttet mod næsten enhver kritik. Ingen opera tør opføre Mozarts Idomeneo, hvor Muhammeds hoved optræder. Ingen tør give islam skylden for de grusomme terrorhandlinger, som islamiske stormtropper har gennemført i en række europæiske lande. Politikere og medier omtaler stædigt islam som fredens og kærlighedens religion og gerningsmændene som 'ensomme ulve' og 'mørkets kræfter'. De 300 millioner kristne, der er forfulgt og

undertrykt i de islamiske samfund er glemt og fejet ind under mediernes gulvtæppe. Muslimske voldtægtsmænd og kvindemordere bliver i Tyskland, Frankrig og Østrig ikke kastet i fængsel, men får en psykisk diagnose og et kortvarigt ophold på en kolbøttefabrik. Heller ingen tør kritisere, at vi i Danmark hvert år må hoste op med over 30 milliarder kroner for at finansiere livet for islamiske migranter og deres efterkommere, som står uden for arbejdsmarkedet, men er tæt på bistandskontoret. Ingen brokker sig over opinionsundersøgelser, der viser at 77 procent af herboende muslimer vil have grundloven udskiftet med sharialoven.

Sandheden er, at det frie folkestyre er kastet under bussen og nu humper af sted på krykker. Ytringsfriheden lever kun i bragetaler på grundlovsdag og i avisernes ledere. I det virkelige liv er den væk. Kæmp for alt, hvad du har kært. Dø om så det gælder. Det har vi ikke lyst til.

Vi vil hellere leve på knæene.

Derfor Muhammedtegninger

Mikael Jalving

Det er vigtigt at vise Muhammedtegningerne i folkeskole og på ungdoms- og videregående uddannelser af tre grunde. Flere kan gøre sig gældende, men disse tre må være de væsentligste.

Den første grund er den historiske og deskriptive. Muhammedtegningerne og den efterfølgende diplomatiske krise er Danmarks historie og rummer en oplagt chance for at undervise i de globale dynamikker, vi lever under med fremvæksten af sociale medier og nye hybride offentligheder. I sit fulde forløb (dvs. inkl. Jyllands-Postens fornemmelse af, at der blandt danske bladtegnere var opstået en frygt for at tegne Muhammed) er krisen et håndgribeligt eksempel på (a) politisk tryk og tilpasning i et lille land i en foranderlig verden, (b) hvad kunstnerisk frihed og religionskritik kan indebære i praksis, og (c) asylindvandringens konsekvenser i Vesteuropa.

Den anden grund er mere normativ og politisk, men ligger i forlængelse af den historiske. Muhammedtegningerne markerer et foreløbigt dansk højdepunkt med hensyn til muslimske protester over anliggender i et sekulært, europæisk land. Hvordan det kom dertil, er naturligvis værd at forstå. Hvorfor provokerer det så mange muslimer, at en række avistegnere i et fjernt, vestligt land tegner Muhammed og diskuterer hans betydning i dag? Og hvad bør reaktionen være fra officiel dansk side? Fra medierne? Fra tegnerne? Disse spørgsmål giver selvsagt mulighed for at få eleverne til at overveje deres holdning og diskutere, hvilket i sig selv rummer en pædagogisk gevinst.

Den tredje grund handler om at beskytte læreren, ikke kun lærerens legitimitet, men også vedkommendes personlige sikkerhed. Det kan ikke være således, at kontroversielle emner

pilles ud af undervisningen, fordi en minoritet kræver det lokalt eller globalt. Undervisningen tilrettelægges lokalt af læreren og uddannelsesinstitutionen i fællesskab under tilsyn af relevante myndigheder. Hvad en sultan i Damaskus eller en iman på Nørrebro i København mener om specifikke forhold i folkeskolen er sådan set irrelevant for undervisningen. En lærer kan vælge at inddrage protesten i sin undervisning, men skal ikke lade sig kue af den. Netop derfor skal læreren og dennes undervisning beskyttes af lovgiverne. Det gør vi bedst ved i dette tilfælde at sætte Muhammedtegningerne på pensum i de mest nærliggende fag, såsom samfunds-fag og religion.

Hvis vi ikke tør ytre os, har vi ikke ytringsfrihed

Christian Holst Vigilius

Mohammedtegningerne er unikke, fordi de afslører en graverende misforståelse, som skræmmende mange prominente politikere og meningsdannere abonnerer på. Nemlig den, at ytringsfriheden begrænser sig til at omfatte ytringer, meninger og holdninger, som ikke 'krænker nogen'. Sandheden er, at ytringsfriheden udelukkende har sin berettigelse i kraft af, at den netop beskytter kontroversielle holdninger ytret af personer, som ikke nødvendigvis repræsenterer flertallet. Ellers kunne man med samme fejlagtige logik påstå, at der i princippet også var ytringsfrihed under enevælden, så længe man kun ytrede sig i overensstemmelse med Kongen eller flertallet i befolkningen.

Derudover er der også besynderligt mange, som ikke synes at have fattet, at ytringsfrihed ikke kun indebærer fraværet af censur - men også efterfølgende beskyttelse af personer, der ytrer sig mod nogens vilje. Hvis vi virkelig mener, at man skal have lov til at ytre sig, som man vil, så bliver vi også nødt til at anerkende, at staten skal sikre borgerens sikkerhed efter ytringen. Jeg blev helt skræmt, da jeg kunne konstatere, hvor mange mennesker, der ikke syntes, vi burde yde politibeskyttelse til Rasmus Paludan - fordi han ytrede sig på en måde, som provokerede folk til at ville overfalde ham. Selvfølgelig skal staten sørge for individets sikkerhed i en retsstat med ytringsfrihed.

Jeg forstår godt menigmands aversion imod at promovere ytringer og tegninger, der krænker folk. Jeg støtter heller ikke idéen om provokationen for provokationens skyld. Men reaktionen på publikationen af mohammedtegningerne viste desværre med al tydelighed, hvor vigtigt det er, at vi sørger for at udbrede ytringsfriheden i alle samfundets kroge og befolkningsgrupper. Hvis aviser ikke tør trykke

mohammedtegningerne og borgere ikke tør ytre bestemte ting af frygt for voldelige represalier, jamen så har vi ikke ytringsfrihed. Det underminerer hele vores demokrati!

Senest har der været debat om, hvorvidt mohammedtegningerne skal være obligatorisk pensum i folkeskolen. Den eneste grund til, at det er blevet en samfundsdebat, er naturligvis, at der ikke er særligt mange lærere, der tør undervise i mohammedtegningerne af frygt for eget liv. Det er også et udtryk for, at vi fortsat ligger under for voldsmandens veto. Fordi selvfølgelig skal man som dansk skoleelev undervises i den største udenrigspolitiske krise i 50 år (hvis det kan gøre det).

Der er for mig ikke andet at gøre end at gennemtvinge mohammedtegningerne som obligatorisk pensum. Både for at fritage den enkelte lærer fra det personlige ansvar, og fordi det er absurd, at man ikke skal undervise danske skoleelever i så essentiel en del af danmarkshistorien af frygt for represalier. Er der tvivl om lærernes sikkerhed, må man tilrettelægge det således, at der er tale om en ekskursion til en sikret bygning, hvor eleverne kan se mohammedtegningerne med egne øjne. Intet mindre kan gøre det.

Vi taber allesammen, hvis vi giver efter

Mustafa Sayegh

I debatten om Muhammedtegninger i undervisningen glemmer vi de unge, der kommer fra muslimske familier, som ikke føler sig stødt af tegningerne, primært fordi de ikke identificere sig som muslimer. De er underlagt en stærk religiøs kontrol, og vi skylder dem ikke at fortrænge debatten.

Den religiøse sociale kontrol gør, at når der eksempelvis i klassen diskuteres emner som religion, så holder unge med muslimsk baggrund sig ofte tilbage med deres ærlige mening i frygt for at sige noget, der kan give anledning til, at nogle af de andre elever med muslimsk baggrund dømmer dem. I de muslimske miljøer spredtes rygtet hurtigt og kan derfor betyde, at forældre og familie bliver udskammet og derved mister deres status og anseelse som værende "gode muslimer".

Det betyder, at den unge med muslimsk baggrund, som i virkeligheden slet ikke føler sig stødt over disse tegninger, er nødt til at tie stille eller lade, som om de er stødt over det. Ellers vil det netop gå udover familiens ry.

Og lige netop familie og forældre er vigtig her. For det er forældrene, der fastholder børnene i denne rolle. Det er de muslimske forældre, der afholder børnene fra den demokratiske dannelse.

Jeg husker tydeligt alle de religiøse følelser og tanker, jeg var underlagt under min opvækst. I mange år undertrykte jeg mine egne behov, tanker og ønsker. Først i en alder af 26 år turde jeg tage skridtet, åbent forlade islam og frigøre mig fra den magt over sindet, som religionen er. Og jeg er ikke den eneste. Den elev, som sidder i klassen og undertrykkes på denne måde, skal ikke frarøves sin demokratiske dannelse. Og lige nu er der en gruppe

muslimske forældre, der vægter islam højere end den demokratiske dannelse, og en anden gruppe muslimske forældre, der ikke tør sige dem imod af frygt for udskamning og udstødelse.

Samtidig står lærerne med en frygt for vold, pakket ind i "respekt og hensyn". Men hvor er "respekt og hensyn" til de elever, jeg omtaler? Og hvad med de danske ikke-muslimske elever? Hvorfor frarøves de undervisning i en af Danmarkshistoriens største udfordringer?

Vi taber alle sammen, hvis vi giver efter.

*Mustafa Sayegh - Stifter og formand af foreningen Frafalden

Man kan ikke undgå terror ved at tale pænt om islam

Jan E. Jørgensen*

Ironisk nok var det netop de fundamentalistiske islamister, som gav blasfemi-paragraffen dødsstødet. Efter at have sat danske ambassader i brand i vrede over Jyllands-Postens satiretegninger af profeten Muhammed. Efter at have forsøgt at slå den meste kendte af tegnerne – Kurt Westergaard – ihjel med en økse. Efter at have angrebet det franske satiremagasin Charlie Hebdo og dræbt 13 mennesker. Ja – så blev blasfemiparagraffen afskaffet i den danske straffelov.

Vi kunne simpelthen ikke acceptere, at religiøse følelser skulle have en særlig forrang, som betød, at man ikke må gøre grin med profeten Muhammed. Islamisterne opnåede det modsatte af, hvad de havde håbet. Ytringsfriheden vandt.

Der var stemmer, som talte for at bevare blasfemiparagraffen og lade være med at provokere for at undgå terrorangreb. Det bygger på en misforståelse om, at Vesten har en egen skyld i terrorangrebene, og at man kan undgå dem ved at tale pænt om islam. Det kan man ikke. Hvordan vil man ellers forklare, at både Sverige og Tyskland har været plaget af islami-stisk terror? To lande, som har en helt anden tilgang til den offentlige debat, end vi har her i Danmark.

Det var godt, at vi ikke bøjede os for truslerne oven på Muhammedtegningerne. Indiskutabelt.

For mig som liberal handler diskussionen om ytringsfrihed. Jyllands-Posten bad en række satiretegnere give deres bud på Muhammed – og flere af tegnerne koblede terror med profeten. Det er jo trist, at der er den kobling, og

jeg har intet problem med at forstå, at man som almindelig, fredsommelig muslim bliver ked af at se sin profet udstillet som terrorist. Problemet opstår, når man (endda bogstaveligt) skyder på budbringeren, for satiretegneren sætter blot virkeligheden på spidsen. Tegningerne var en kommentar til de mange terrorangreb, der fandt sted i Allahs navn. Måske skulle man rette sin vrede imod terroristerne i stedet for satiretegnere, hvis man er ked af, at ens religion har fået et kedeligt ry.

For mange andre handler debatten imidlertid mere om islam. Det er dem, som finder det helt naturligt at brænde en koran – men vil gøre det forbudt at brænde Dannebrog. Det er Trykkefrihedsselskabet, som inviterede den hollandske politiker Geert Wilders til at holde tale – samme mand, som vil gøre det forbudt at trykke koranen.

Den slags dobbelte standarder og hykleri har jeg ingen respekt for. Ytringsfrihed gælder alle – uanset religiøs og politisk overbevisning – men der er desværre dem, som går mere op i at svine muslimer til – end at kæmpe for ytringsfriheden.

*Jan. E. Jørgensen er medlem af Folketinget for Venstre og kulturordfører, medieordfører og offentlighedsordfører

Et forsvar for metodefriheden

Maria Ladegaard*

Når vi som liberale mener, at beslutningerne skal træffes så tæt på borgerne som muligt, fordi det ganske enkelt er sådan, de bedste beslutninger træffes, må princippet nødvendigvis også være gældende for undervisningen i folkeskolen.

Læreres metodefrihed er for mig en grundsten i den måde, vi bedriver skole på i Danmark. Metodefriheden sikrer nemlig en undervisning, der tager udgangspunkt i elevernes livsverden, uanset hvordan den måtte se ud. En undervisning, der sætter ny viden ind i en refleksiv sammenhæng, og hvor læreren ikke er reduceret til instruktør.

Modsat den angelsaksiske skoletradition, hvor undervisningen udgøres af et bestemt curriculum, understøttet af centralt udarbejdede kompendier, fremgår det af folkeskolelovens § 18, at "undervisningens tilrettelæggelse, herunder valg af undervisnings- og arbejdsformer, metoder, undervisningsmidler og stofudvælgelse, skal i alle fag leve op til folkeskolens formål, mål for fag samt emner og varieres, så den svarer til den enkelte elevs behov og forudsætninger."

En fremgangsmåde der ikke alene sikrer uddannelse af kommende generationer, men også den dannelse, der efter min overbevisning er grundlaget for at blive gode samfundsborgere, der kan tage del i samfundet ud fra et begrundet og fornuftigt menneskesyn og samfundsideal. Et mål, jeg mener, vi bedst opnår, ved at holde os for gode til at tvinge bestemte emner, undervisningsmaterialer eller arbejdsformer igennem i folkeskolen.

Som det forholder sig i dag, skal eleverne

f.eks. ifølge Fælles Mål i Samfundsfag have "viden om dansk udenrigspolitik", i Kristendoms-kundskab lære at "reflektere over hovedtræk i verdensreligioner og livsopfattelser med betydning for Danmark", og det udover en folkeskole, der jf. formålsparagraffen grundlæggende skal "forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre". Tre nedslag jeg mener der er decideret umulige at leve op til, uden at beskæftige sig med ytringsfrihed, muhammedtegningerne, og den krise de affødte.

Ingen børn er ens, og undervisningen i muhammedtegningerne kan (og efter min overbevisning: skal) se forskellig ud fra skole til skole, og fra klasse til klasse. Det er lærerne, ikke politikere, der bedst ved, hvordan viden formidles til en specifik klasse. Derfor er det på lærernes metodefrihed, og ikke på et politisk ønske om at tvinge et givent emne ud i folkeskolen på en given måde, vi som liberale skal stå.

*Maria Ladegaard, landsformand for Venstres Ungdom og lærerstuderende

Tre korte indlæg

Undervisningsfriheden i Danmark er de facto indskrænket af islamistiske terrorister. Det kan og skal vi ikke leve med. En dansk lærer kan godt vise Muhammed-tegningerne som en del af undervisningen, men vedkommende står helt alene med den risiko, det indebærer. Det er ikke rimeligt, og det fører desuden til den situation, vi står i lige nu: At kun de færreste elever bliver undervist i en af de vigtigste begivenheder i nyere dansk historie.

De politiske magthavere bør træde i karakter og tage ansvaret på sig. Der bør fra statens side udarbejdes officielt undervisningsmateriale om Muhammed-krisen – naturligvis inklusive tegningerne. På den måde er det Danmark som sådan, der tager parti for ytrings- og undervisningsfrihed (hvilket vi naturligvis bør gøre), og samtidig får lærerne en vis beskyttelse (der vil ikke være nogen mening i at gå efter den enkelte lærer).

Risikoen for voldelige reaktioner rettet mod lærerne kan dog ikke helt elimineres. Derfor bør det overvejes, om det er bedre at udarbejde en officiel undervisningsvideo, som lærerne kan vise eleverne, så det bliver obligatorisk for eleverne at modtage undervisningen, men ikke for lærerne at udføre den – denne idé er Eva Gregersens.

Amalie Lyhne

Jeg er modstander af detailregulering af, hvad der skal indgå i undervisningen i folkeskolen. Det er relevant at bruge Muhammedtegninger i undervisningen, men det må være op til den enkelte lærer og den konkrete undervisningssituation. Det er til gengæld helt afgørende, at det bliver slået fast, at det er legitimt at bruge Muhammedtegninger i undervisningen, og at lærere, der gør det, skal støttes af deres overordnede – ingen spørgsmål om var det nu nødvendigt – og de skal have en troværdig beskyttelse mod trusler og voldshandlinger som reaktion på deres undervisning.

Ole P. Kristensen

Min holdning er den, at muhammedtegningerne naturligvis skal indgå i den obligatoriske undervisning i grundskolen. Elever, der på den ene eller anden måde skaber problemer i den sammenhæng, bør naturligvis sanktioneres hårdt. Det samme gælder forældre, som eksempelvis kunne trækkes i sociale ydelser som børnepenge, hvis de på nogen måde truer eller intimiderer danske skolelærere, fordi de viser muhammedtegningerne i undervisningen.

Christian Foldager

Nekrolog over den midlertidige boligregulering - og velkomst til den permanente

Jens Frederik Hansen*

Gennem årtier har raseriet mod boligreguleringsloven været et af de sikreste samlingsmærker for borgerlige, men fra 1. juli 2022 afskaffedes lov om midlertidig boligregulering. Til gengæld får vi en permanent.

Går der en linje – ikke en lige linje, men en uendeligt krøllet og sammenfiltret - fra den polske garnisons selvopofrende forsvar af Westerplatte i september 1939 til bandernes dominans af hashmarkedet på Christiania 80 år senere?

Det lyder fuldstændig urimeligt, men der kan faktisk argumenteres for det. Og det element, der binder de to ting sammen, er noget så uskyldigt og usandsynligt som boligregulering. Når det kan lade sig gøre, så er det fordi boligreguleringen i Danmark har sit væsentligste ophav som en konsekvens af Anden Verdenskrig, og fordi boligreguleringen har haft så stor påvirkning af samfundet, at den også har resulteret i en lang række utilsigtede bivirkninger. Og følger man sporene af de bivirkninger ud i deres mere perifere grene, så dukker der overraskelser op – herunder hashhandel på Christiania.

Allerede fordi boligudgiften er den største enkelte forbrugsudgift for langt de fleste mennesker, så bør boligmarkedets forhold have en væsentlig plads i den økonomiske historie. Men den del af Danmarks historie er kun sparsomt beskrevet.¹

¹ Den klart bedste redegørelse for boligpolitik i det 20. århundrede er Christophersen (2010); en overfladisk og lidt upræcis gennemgang af hele

Det er også en historieskrivning, der læner sig op ad mange fag. Statskundskaben interesserer sig for, hvorledes lovene bliver vedtaget, og juristerne er primært interesserede i, hvordan de håndhæves. Økonomerne er nok de, som er mest interesserede i, om reguleringen lever op til sine angivne formål, og om man kunne have opfyldt dem mere præcist med andre metoder. Historikere er derimod ofte tilbageholdende med at kritisere og foretrækker at være blidt konstaterende, og det gælder i hvert fald dette felt.² Antallet af personer, som er kvalificerede til at arbejde kritisk med emnet, er givetvis stærkt begrænset.

Tilgangen bør i meget høj grad blive en vurdering af, om den førte politik levede op til sine egne intentioner, om målene kunne have været opnået ved enklere og billigere midler,

perioden findes i Vestergaard (2004); perioden før Anden Verdenskrig er beskrevet i Munch (1943), Friis (1943) samt Christiansen (1990); besættelsestiden er ensidigt gennemgået af Engberg (1948), der benyttes som basis for fremstillingen i store dele af den senere litteratur om perioden herunder Wendt (1984), Hansen (1980) og Nissen (1988), men ikke så tydeligt Kaarsted (1990), den senere tid er beskrevet morsomt af Nissen (1991).

² Man fristes til at antage, at det skyldes historikerens manglende indsigt i emner udenfor deres eget fag.

*Jens Frederik Hansen, cand. jur. & Diploma of Legal Studies (Cambridge)

og om bivirkningerne oversteg fordelene. Det må uundgåeligt føre videre til en diskussion af, hvem der havde interesser i og indflydelse på den førte politik, og om deres egeninteresse blev fremmet på bekostning af en overordnet samfundsinteresse³.

Når lovene ændrer formål

En side af reguleringen, der for alvor er overset, er, at formålet med lovene efterhånden skrider. Oprindeligt var det tanken, at boligreguleringen skulle virke inflationsdæmpende⁴. Efter krigen blev maksimalpriser på husleje en vigtig parameter i konkurrencen mellem socialdemokrater og kommunister. Takket være et enormt byggeri af nye boliger – og her er navnlig byggeriet af ejerboliger vigtigt – svinde boligreguleringens betydning op igennem 70'erne, men da regeringen Schlüter overvejer at følge sit borgerlige instinkt og tage opgøret, så viser det sig, at en afskaffelse vil medføre så stor stigning i statens udgifter til boligstøtte, at afskaffelsen ikke kan lade sig gøre. Boligreguleringens primære formål er endt med at være en udgiftsbegrænsende foranstaltning for statskassen.

Hvad de andre har skrevet

Når man læser værker om boligmarkedets historie, så er det sigende, at næsten hele litteraturen beskæftiger sig med byggesektorens historie⁵. Der er noget næsten sovjetisk over disse beundrende værker, som omtaler, hvorledes man år for år øgede tilvæksten af boliger, men ikke skriver ret meget om, hvordan den store del af boligmarkedet udviklede sig.

Som en analogi kunne man forestille sig jernbanernes historie beskrevet på samme

måde, fra åbningen af banen til Roskilde og så med hver eneste ny strækning til dags dato. Nedlukning af strækninger udelukker vi, og om trafikmængden på de eksisterende strækninger skriver vi heller intet. Det ville være vildt utilfredsstillende. Og helt så slemt er det da heller ikke; men næsten. For mig er det imidlertid målet at sige noget om den samlede boligmasses udvikling. Og at gøre det uden for mange forudfattede meninger. Eller i hvert fald være villig til at revidere dem.

Til gengæld vil jeg med stor fornøjelse springe en helt usigelig mængde varierende love om støtte af alle mulige arter til nybyggeri, vedligeholdelse og modernisering samt betaling af husleje over. Og det vil i øvrigt lette arbejdet ganske betydeligt, for der er virkelig mange, sindssygt detaljerede love, og principperne for udmåling af støtte ændrer sig sådan over tid, at det er næsten umuligt at danne sig et overblik over, hvad støtten havde af konsekvenser for de enkelte byggerier og for statskassen.

Om hver eneste støttekrone bør man imidlertid konsekvent holde sig læren fra Bastiats: ”Det man ser, og det man ikke ser” for øje. Og hvis man skulle skrive om elementer af planøkonomi i dansk økonomisk historie, så ville byggestøttelovgivningen komme til at stå meget centralt. Gennemlæsning af forarbejderne til årtiers støttelovgivning viser i øvrigt, at den ofte var inspireret af ønsker om at styrke beskæftigelsen, og at produktionen af boliger blot var en velkommen bivirkning. Tilsvarende sættes støtten ofte ned i perioder med høj beskæftigelse eller problemer med betalingsbalancen.⁶

Min hovedtese

En af mine hovedteser er, at mangelsproblemer på boligmarkedet næsten uden undtagelse skyldes mangel på dynamik snarere end et for ringe antal boliger. Og tesen kan udbygges med, at når markedet er låst, så er det ligegyldigt.

⁶ Det er mange år siden jeg sidst har brugt ordene betalingsbalance og valutabeholdning, men de var i årtier helt centrale begreber i den økonomiske politik. Hver eneste måned blev tallene for udviklingen bragt i TV-avisen. Det ophørte, så vidt jeg erindrer, nogenlunde samtidig med indførelsen af EUs indre marked.

³ Begrebet ”samfundsinteresse” er et nemt forståeligt retorisk kunstgreb, men selvsagt en filosofisk vanskabning, for et samfund består af individer med allehånde forskellige interesser og de kan ikke umiddelbart aggregeres til en ”samfundsinteresse” med et meningsfuldt resultat.

⁴ Det er selvsagt symptombehandling, der på længere sigt ikke virker, men den indsigt var måske ikke helt afklaret i 1939.

⁵ Se bl.a. opremsningen i note 1. Det gør sig navnlig gældende i det store antal offentlige betænkninger om emnet.

digt, om man øger nybyggeriet for at nå op på at have "tilstrækkeligt med boliger" til at afhjælpe problemet. Det siger sig selv, at mængden af nybyggeri altid vil være ganske beskedent i forhold til antallet af eksisterende boliger, nogle ganske få procent. Men skal man låse op for et marked, som har mistet dynamikken, så skal der tilføres en meget synlig "overkapacitet"⁷. Og den forøgelse af udbuddet, der vil vise sig som "overkapacitet" skal endda være på samme vilkår, som den eksisterende boligmasse. Det kan nybyggeri stort set aldrig leve op til.

En anden markant konsekvens af huslejeregulering er, at den kunstigt forøger efterspørgslen efter boliger såvel de gode som de dårlige boliger. Naturligvis først og fremmest efter de gode boliger, som jo bliver forholdsvis billigere end andre varer. Men den øgede efterspørgsel rammer også de marginale boliger, dem som i et frit marked ville være forsvundet som følge af konstant vækst i kravene til boligernes standard. Ligesom reguleringen presser prisen på de gode boliger ned, så holder den også sin usynlige hånd under de dårlige.

Endnu en følgevirkning af huslejestop er naturligvis, at udlejerne bliver tilbageholdende med at investere i vedligeholdelse og forbedring af ejendomme, når de kan få et bedre afkast andetsteds. Og jo mere ejendommen i forvejen har behov for genopretning, desto mindre bliver der investeret.

Den svenske økonom Assar Lindbeck har engang beskrevet det således, at "bortset fra luftbombardementer, er ingen metode i stand til at ødelægge en by så effektivt som huslejeregulering."⁸ Virkningen heraf viser sig selvsagt først efter en tid. Der går et antal år førend resultatet er synligt. I praksis er forholdet ikke belyst i litteraturen, men det må forventes at

have medvirket til forslumning. Og dermed er det måske også forståeligt, at der i mellemkrigstiden begynder at fremkomme krav om en saneringslovgivning. Saneringer viser sig i praksis ofte at resultere i nogle kedelige nybyggerier, og de er endnu tiere rasende dyre at gennemføre. Heldigvis kom boligmanglen i mange år til at gøre det meget vanskeligt at rive boliger ned og dermed at gennemføre saneringer.

Boligbestanden

Når man skal beskrive boligreguleringens historie, så giver det kun mening, hvis man samtidig har en løselig ide om udviklingen i boligmarkedets sammensætning.

Boligbestanden i årene før Anden Verdenskrig var temmelig meget anderledes, end den vi kender idag. Antallet af boliger på landet er ukendt, men sættes i datidige kilder ofte til ca. 200.000. I byerne fandtes der i 1940 ca. 700.000 boliger med et samlet indbyggertal på lidt over 1,8 mio. Af dem var ca. 40.000 blandede erhverv og bolig, og der kender vi ikke fordelingen mellem ejer og lejer. For de øvrige var antallet af ejerboliger ca. 20 pct., men stærkt variabelt fra ca. seks pct. i Københavns Kommune til 50 pct. i forstadsbebyggelser⁹.

Begrebet ejerlejlighed var slet ikke opfundet endnu, så ejerboliger var helt overvejende enfamiliehuse. Det, som vi kender som andelslejligheder og almennyttige boligselskaber, var måske nok begyndt at komme frem, men grænsen mellem kategorierne var endnu lidt flydende. Og der var ganske få af dem, navnlig udenfor hovedstaden.

Man kan derfor sammenfattende sige, at alt etagebyggeri var lejerboliger. I den del af etagebyggeriet, som var fra tiden inden Første Verdenskrig, var den dominerende struktur, at ejendommene bestod af en enkelt eller nogle få opgange, og at ejeren ofte boede i ejendommen. I årene efter verdenskrigen var der opført en hel del store ejendomme, nogle gange hele karrierer, af enten private byggekonsortier organiseret som såvel aktieselskaber som interessentskaber eller af de fremspirende non-profit organisationer i form af andelsboligforeninger og almennyttige boligselskaber. Desuden opførte nogle bykommuner udlejningsejendomme.

⁹ Statistisk Departement, serie. Boligtælling 1940

⁷ Også begrebet overkapacitet er et retorisk kunstgreb. Hvis boligmangel kun kan afhjælpes ved at bygge et givet antal boliger, så er de jo nødvendige. Men i forhold til det antal, som ville have været nødvendige, hvis man aldrig havde grebet forstyrrende ind i markedet, er der tale om en unødvendig overkapacitet.

⁸ Men han gjorde det ikke i en bog om boligmarkedet. Citatet står i hans bog: *The political economy of the new Left*, 1971, p. 39, Lindbeck (1971)

me.

Dette skal sammenholdes med en landsdækkende boligbestand i vor tid på 1.400.000 ejerboliger, 400.000 private udlejningsboliger, 130.000 udlejede ejerlejligheder (hvoraf mange er forældrekøb), 200.000 andelsboliger og 600.000 almennyttige. Altså samlet set ca. en tredobling af antallet af boliger på 80 år. For ejerboligerne (inc. andelsboliger) er der dog snarere tale om en 7-8-dobling.

Baggrunden

I første række handler det dog om at få overblik over den faktiske udvikling, hvilke regler blev indført og hvornår. Det følgende kan godt virke noget detaljeorienteret, men det er uundgåeligt, hvis man vil skrive petitesse-rytteriets historie og illustrere vigtigheden af knopskydninger og det forhåndenværende søms princip.

Det er en almindeligt kendt sandhed, at boligreguleringslovgivningen var et resultat af 2. verdenskrig, og at de første elementer i den blev indført allerede kort efter krigsudbruddet. Som sædvanlig, når en sandhed er meget enkel, så er den ikke fuldstændig.

For allerede i forbindelse med første verdenskrig havde man gennemført først og fremmest en lang række varerationeringer, men også talløse andre indgreb i markederne. Fra 1916 var det suppleret med en boligregulering, som imidlertid er sparsomt dækket i litteraturen.¹⁰

Det frie markedes korte triumf

Medens de øvrige krigstidsindgreb blev afskaffet i løbet af kort tid, så forblev boligreguleringen i kraft. Det er normalt at påstå indtil 1931¹¹, men faktisk var ophævelsesloven fra '31 forbundet med nogle års overgangsordninger i hovedstadsområdet, så først fra 1. oktober 1935 var såvel bolig- som erhvervsleje liberaliseret i hele landet.¹²

Og på det tidspunkt havde man allerede

nedsat et udvalg, der skulle komme med forslag til en ny lejelov¹³. Den blev gennemført i 1937 og var ekstremt liberal set i forhold til den socialdemokratisk-radikale regerings farve. Der var faktisk kun et enkelt hår i suppen, nemlig et forsøg på at indføre en regel om, at huslejerne kun skulle kunne reguleres hvert 3. år.¹⁴ Da den regel blev indført i april '37 med en toårig overgangsregel, altså et 2-årigt stop for lejeforhøjelser i eksisterende lejemål, så kommer man tæt på krigens udbrud. Og i efteråret '38 forlængede man for hovedstadens vedkommende den overgangsregel med et ekstra år af bekymring for uro på boligmarkedet, når den udløb. Det passede forøvrigt ganske godt med, at næste Folketingsvalg så ville blive afholdt, førend uroen indtrådte.

Det fantastiske ved perioden var, at markedet fungerede. Der er i forarbejderne til den nye lov, såvel kommissionsbetænkningen som forhandlingerne på Rigsdagen intet, der tyder på, at markedet ikke fungerede hensigtsmæssigt, når det ellers blev friholdt for forstyrrende lovindgreb. Tværtimod er der tegn på, at navnlig provinsbyernes boligmarked, der fik flest år uden regulering, blomstrede¹⁵.

13 Indenrigsministeriets Huslejeudvalg af 1934 Bærentzen-udvalget (1935)

14 Formentlig var det et pseudoproblem, man på den måde forsøgte at løse. Formålet var at give lejerne en beskyttelse mod de udgifter til og andre gener ved flytning som følge af vilkårlige krav om lejeforhøjelse. Men den tankegang overser, at hypoteklejekift også er en gene for udlejer. Havde det været et reelt problem, så ville de nok have fundet udtryk i lejekontrakterne, der på andre punkter tilpassede sig markedet. Det kunne for eksempel være sket ved aftaler om uopsigelighed. I øvrigt skal man være opmærksom på, at når en lovgivning er deklaratorisk, alt kan fraviges ved aftale, så vil enhver forrykkelse af lovens betingelser bare vise sig i prisændringer. Hvis man som standard sætter, at udlejer skal stå for vedligeholdelsen, så stiger udlejerens prisforlangende selvsagt bare med det beløb, som udlejer forventer løbende vedligeholdelse koster (tilbagediskonteret til betalingsterminerne og tillagt en risikopræmie.) Om udlejer så kan trænge igennem med sit samlede prisønske vil afhænge af markedsf forholdene.

15 Venstres ordfører ved gennemførelsen af lejeloven er nærmest rørstrømsk i sin lovprisning af det frie boligmarked.

10 Se note 1, og Andersen (1994)

11 Vestergaard (2004), der formentlig har ført Christophersen (2010) på afveje.

12 Formelt bibeholdt man en lovregel om "lejeåger", men i praksis var den aldeles overflødig. De 10 største byer havde på tre år ialt fire retssager derom.

1930'erne var ellers en periode med mange indgreb i økonomien. Dansk økonomi blev ligesom de fleste andre landes præget af valutarestriktioner, som gjorde, at enhver handel med udlandet var underlagt bevillinger. Eksport var næsten altid mulig, men import krævede myndighedernes tilladelse. Kapitalbevægelser på tværs af landegrænser for at investere var yderst begrænsede. Der blev med andre ord opbygget en erfaring med et bureaukrati, som kunne håndtere indførelsen af restriktioner og håndhævelsen af dem.

Det største politiske parti – Socialdemokratiet – var også stadig så tæt på sine rødder, at der var en udbredt forestilling om planøkonomiens velsignelser langt ind i partiet, også blandt de unge cand. polit. er der efter krigen fik dominerende poster i partiet.¹⁶ Sagt ligeud, så virker det, når man læser kilderne, som om de restriktioner, som blev indført i forbindelse med krigsudbruddet, i virkeligheden var velkomne for et en del politikere fra regeringspartierne. Fra radikal side var accepten måske ikke så ideologisk, men snarere ud fra en valgtaktisk interesse.

Den første krigsregulering

Anden Verdenskrig brød ud den 1. september 1939 ved dag gry, og allerede samme aften havde Rigsdagen været samlet og vedtaget en lov, som begrænsede de kontante hævnninger i pengeinstitutter¹⁷. Dagen efter fulgte yderligere en række love. Storbritannien og Frankrig trådte først ind i krigen to dage senere, den 3. september.

Inspiration til krigstidens indgreb blev i første række fundet i Lovtidendes årgange fra Første Verdenskrig. Med et panisk behov for at handle var der ikke tid til at overveje behov og midler overhovedet. I stedet greb man tilbage til regelsæt fra forrige krig og kopierede dem.

¹⁶ Endog den radikale økonom Kjeld Philip udtalte sig også fordelagtigt om planøkonomi i sin bog fra 1939 om kriselovgivning.

¹⁷ Forslaget blev fremsat kl. 20.20 i Folketinget og loven blev efter 3 behandlinger oversendt til Landstinget, hvor den var tredjebehandlet kl. 22.53. Se Folketingets Forhandlinger, 1938-39, 2. samling, spalte 767 ff. og tilsvarende Landstingets spalte 287 ff., tillæg A sp. 1379.

For lejeområdet gik det ikke helt så stærkt, som for penge- og varerationeringen. Med flere måneder lange opsigelsesvarsler for lejemaal var det heller ikke presserende. Et lovforslag om næsten totalt stop for huslejestigninger og beskyttelse af lejere mod opsigelse indtil april 1940 blev dog gennemført 30. oktober. Loven gjaldt kun eksisterende byggeri, så nybyggeri var undtaget. Undtaget var også lejere i to-familiehuse og logerende. Hermed var mønsteret for de følgende års regulering sat.

Isoleret set, så har et prisstop på husleje ingen synlig effekt, så længe resten af økonomien arter sig, og alle andre priser forbliver stabile. Udbuddet af boliger forandres ikke nævneværdigt. Problemet er altid, at alt andet *ikke* forbliver lige. Sådan gik det også med dansk økonomi under Anden Verdenskrig. De første to år af krigen steg priserne næsten 50 pct., så bremsede inflationen meget kraftigt op, og ved krigens slutning var forbrugerprisindekset steget en anelse over 50 pct. siden 1939. Det betød, at huslejerne reelt var faldet til ca. 2/3.

Huslejestoppet var oprindeligt kun få måneder, så blev det forlænget med ét år ad gangen og fra '43 med to. Forlængelserne gav nogle gode anledninger til gradvise skærper. Afregning af centralvarme, som ikke havde haft praktisk betydning under Første Verdenskrig, fik som følge af problemerne med både at skaffe brændsel¹⁸ og eksploderende priser på brændslet uendelige mængder af opmærksomhed. Antallet af boligretssager steg lige så hastigt som brændelspriserne, og der måtte ansættes ekstra dommere.

Fordi lønningerne typisk halter bagefter prisinflationen, skete der først en betydelig reduktion i befolkningens forbrugsmuligheder, men efterhånden indhentede lønningerne priserne. På det tidspunkt var der til gengæld ingen varer i butikkerne længere, så efterspørgslen på lejeboliger, der som den eneste varegruppe ikke var udsat for prisstigninger,

¹⁸ Det samlede energiforbrug i Danmark forblev faktisk næsten konstant under krigen. Men kul blev forbeholdt el- og gasforsyning samt jernbaner og industrien, så privatforbruget og store dele af transporten måtte dækkes af indenlandsk brændsel i form af tørv, træ og brunkul, Boserup (1948)

steg selvsagt.

Huslejereguleringen er ikke en rationering i den forstand, at den foretager en omfordeling af den tilgængelige mængde goder under hensyntagen til nogle (politisk opportune) kriterier for befolkningens behov. Med kaffe, flæsk og smør er der tale om, at politikerne kan råde over næsten hele lagerbeholdningen af varen. Men lejeboliger er ikke en vare, som ligger på lager. Lejeboligerne er hele tiden i brug. Huslejereguleringen indebærer normalt ikke indgreb overfor eksisterende lejes rådighed over deres nuværende bolig. På intet tidspunkt under krigen blev lejerne pålagt byrder. Huslejereguleringen har kun betydning for indgåelsen af nye lejemål. På den måde deles befolkningen op i 2 grupper: De, som allerede har og derfor nyder godt af reguleringen, og de, som er udenfor.

Skærpelser under krigen

Efterhånden steg reallønningerne til niveauet fra krigens udbrud. Dermed steg efterspørgslen efter boliger tilsvarende. Og da boligerne ikke steg i pris, så blev de relativt billigere end andre varer. Samtidig tyndede det kraftigt ud i udvalget af andre varer. Butikkernes hylde tømtes gradvist. Kvaliteten på det, der kunne fås, sank. I stedet for ren, ny uld måtte jakkesættene sys af opkradsede klude, der kunne spindes og væves igen¹⁹. Og sådan var det med mange ting.

Men da lønningerne begynder at indhente priserne, rykker det altså. Hvis man skal sætte tidspunkt på, så skal vi nok hen omkring årsskiftet 1941-42.

Det starter i provinsbyerne, og det kan der være flere grunde til. For det første var der forholdsmæssigt færre lejeboliger i de byer. For det andet skete der en forrykkelse af befolkning til nogle af byerne. Byggeri af flyvepladser og fæstninger samt tørvegravning skabte mere beskæftigelse i stationsbyer end i storbyerne. Og endelig var der noget teknisk med likviditeten på markedet. Traditionelt havde man kun haft to flyttedage årlig. I princippet havde flyttefolk 363 fridage om året. Det må have været et rent helvede for vognmændene. Der havde over en

19 Det kaldtes altså ikke kradsuld, fordi det kradse på kroppen – men det gjorde det vist også.

årrække været en udvikling i gang i retning af flere flyttedage, loven fra '37 sagde hver den 1. i en måned, altså 12. Men loven kunne fraviges ved aftale, og det blev den ofte. Udviklingen mod flere flyttedage var nok mest fremskreden i København. Jo færre flyttedage man har, desto trægere fungerer markedet og desto mere ledig kapacitet skal der til, for at alle kan finde noget passende at bo i.

Symptomerne

Når der ikke fandtes ledige lejligheder, og markedet ikke havde mulighed for at reagere med prisstigninger, så måtte et efterspørgselspres vise sig i antallet af husvilde.

Offentlig husvildeforsorg var noget, som længe havde været hjemlet i lovgivningen. Husvild i lovens forstand var man kun, hvis man havde evnen til at betale for en bolig, men husstanden alligevel ikke selv formåede at skaffe en ny bolig. Husvildeforsorg var altså begrænset til dem, som en gang havde været etablerede på boligmarkedet, men som havde mistet fodfæstet, og dette fremgår tydeligt af familiernes gennemsnitlige størrelse. Husvildeforsorgen omfattede ikke dem, som blot havde et ønske om at få egen bolig, typisk de unge.

Konsekvensen af at være husvild var, at kommunen var forpligtet til at skaffe de pågældende en eller anden form for husly.

Ud fra oplysninger om antallet af lejligheder i de forskellige typer byområder og deres gennemsnitlige antal beboere kan det anslås, at antallet af husvilde pr. 1. januar 1944 udgjorde ca. to promille af hovedstadens beboere, i forstadsbebyggelserne til hovedstaden ca. fire promille, i provinsbyerne ni promille, deres forstæder 12 promille og endelig i de bymæssige bebyggelser i landkommuner ca. 10 promille. Der er således i meget markant grad tale om et provinsfænomen. Og det bliver kun værre de følgende to år, hvor næsten hele væksten i antallet finder sted i provinsbyerne. I København er der stor udskiftning i kredsen af husvilde, så der bliver fundet permanente boliger til dem.

Det er fristende at skrive, at disse tal taler for sig selv, men det er lige præcis ikke tilfældet. Husvildetallet dækker over en langt, langt større efterspørgsel, men man skal bare også hu-

ske, at den efterspørgsel er afhængig af prisen. Og siden krigens begyndelse var boligudgiften inkl. brændsel i reale priser faldet med anslået 15-20 pct. Husvildetallet viser, at der var reelle fordelingsproblemer på boligmarkedet. Til den regulerede husleje kunne efterspørgslen ikke imødekommes.

Symptombehandlingen

Så boligmanglen begyndte at vise tænder ca. midt i besættelsestiden. Og det førte til en række af gradvise skærpelser af reguleringen. Flere typer bolig inddrog under prisreguleringen, to-familiehusene og logerende i enkeltværelser. Der etableredes gradvist huslejenævn til at tage sig af uenigheder. Det blev ulovligt at sammenlægge boliger. Det var ellers kommet på mode, for når husejere – navnlig af 2-familiehus – alligevel ikke kunne tjene på at leje ud, så kunne de lige så godt selv bruge pladsen.

Kommunerne fik mulighed for at forbyde enlige personer at leje boliger med mere end ét rum, med mindre de tidligere har boet i sådan en bolig. Undtagelsen var udtryk for et element af forståelse for incitamentsstrukturer, for ellers ville der ingen enker være, som ville forlade en stor bolig til fordel for en mindre. Senere greb man til, at kommunerne kunne tvangsudleje ledige lejligheder, hvis udlejer ikke selv gjorde det. Hvor ofte reglerne faktisk blev brugt er noget usikkert, for det var noget kommunerne individuelt skulle beslutte om de ville. Og de beslutninger har vi ikke nogen oversigter over.

En anden måde at afhjælpe problemet på

ville være at bygge nogle flere boliger. Det forsøgte man også. Usikkerheden om fremtiden dæmpede selvsagt private bygherrers investeringslyst. Også selv om der blev åbnet for tilskud. Non-profit sektoren, som fik ekstra tilskud af hensyn til beskæftigelsen, byggede i noget større grad. Det var også svært at skaffe materialer såsom beton og jern. Byggeriet foregik i øvrigt dengang i sommersæsonen, om vinteren måtte håndværkerne søge anden beskæftigelse.²⁰ Samlet faldt byggeriet, men forholdene taget i betragtning, så gik det nu ikke så skidt. 1939 havde været et år med exceptionelt stort byggeri.

Hver eneste nybygget bolig lettede selvsagt på boligmanglen, men det var langt fra nok. Til de priser som herskede, var efterspørgslen umættelig.

Det reelle problem

Når boligmanglen opstod, så var den helt enkle forklaring, at markedsmekanismen var sat ud af kraft. Fortalere for boligregulering hævder ofte, at boligmarkedet udgør noget særligt, fordi mængden af varen kun kan tilpasses ganske beskedent – udbuddet er med andre ord uelastisk, og på helt kort sigt nærmest statisk. Forklaringen er, at det tager tid at ekspandere antallet af huse ved nybyggeri.

Synspunktet overser imidlertid, at der i den

20 Af den grund kan byggehåndværkernes arbejdsløshed forekomme katastrofalt høj, men som udgangspunkt var de altså arbejdsløse hele vinterhalvåret.

Tabel 1. Opførte beboelseslejligheder, dvs. boliger i byområder

	Bestand, 1935	Heraf ejerboliger	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Hovedstaden	281.545	23.431	9.309	5.375	8.015	6.542	3.978	3.874	3.363	4.616	2.611
do. forstæder	24.875	10.684	2.098	2.052	2.791	2.202	904	671	1.818	1.683	1.782
Provinsbyerne	251.810	64.503	5.929	6.025	8.989	4.048	2.968	4.835	6.236	4.889	3.317
do. forstæder	23.519	10.767	756	680	802	333	254	391	495	501	316
Byer i 68 landkommuner	30.919	12.357	446	489	816	465	455	642	763	676	386
I alt	612.668	121.742	15.538	14.621	21.413	13.590	8.559	10.413	12.675	12.365	8.412

Kilde: Statistisk Departement, serie, Boligtælling 1935 og følgende årgange.

Note: Det bemærkes, at 36.989 lejligheder, der var blandet beboelse og erhverv, og som typisk lå i provinsbyer, ikke er fordelt på ejer- og lejeboliger.

eksisterende bygningsmasse rent faktisk er en masse fleksibilitet. Der er en lang række marginale boliger, altså forældede huse, som i et frit marked ville blive erstattet med nybyggeri eller bare revet ned. Eller kontorer kan konverteres til bolig og retur igen. Og navnlig er der en harmonika i, hvor mange der bor i den enkelte lejlighed. Historisk kendes eksempler på familier med far, mor, en hel flok børn og måske endda en affældig bedsteforælder, som klemmer sig ind i en 2-værelseslejlighed. I vor tid anser man den samme lejlighed (med et hav af moderniseringer) for en acceptabel standard for en enkelt person. Og hvor man befinder sig mellem de to yderpunkter, må afhænge af samfundets generelle stade, udbud og efterspørgsel. Men det viser, at der er mulighed for ganske betydelige tilpasninger. Og så længe der er bevægelse på boligmarkedet, så sker tilpasningen umærkeligt. Problemerne bliver først for alvor slemme, når mobiliteten falder.

Den forklaring var der bare ingen, som forsøgte sig med. Det er markant, at både i tidens litteratur og i eftertiden blev boligmanglen ret entydigt forklaret som en konsekvens af manglende byggeri. Selv i en lærebog i økonomisk historie for de polit-studerende er dette angivet som hovedårsag.²¹

Misundelsen – når sammenhæng mellem pris og kvalitet forsvinder

I øvrigt er begrebet boligmangel ganske vanskeligt at definere. Boligmangel er som regel ikke udtryk for, at folk bor på bænke i parkerne, men at de ikke kan få en bolig på nogle vilkår, som svarer til det, som de kan se andre har. Medmindre man havner i gruppen af husvilde, så er boligmangel i høj grad udtryk for en fornemmelse af, at sammenhængen mellem pris og kvalitet er forsvundet, og det skaber meget hurtigt en misundelse. De fleste af

os kan acceptere, at vi må vælge ting fra, fordi de er for dyre for os. Vi prioriterer selv, og det store flertal af os forstår, at når naboen har en større bil, så er det, fordi han ikke kommer på så spændende ferier, eller at han træller i længere tid på sit arbejde. Det meritokratiske samfund føles retfærdigt eller i hvert fald acceptabelt. Men et lotteri baseret på forbindelser og penge under bordet forekommer os stødende.

At måle længden af boligkøerne er i øvrigt noget nær umuligt. Hvis adgangen til en bedre bolig, og selv for de husvilde vil der være tale om *en bedre bolig*, er afhængig af, at man skriver sig op i en kø, så vil stort set alle mennesker lade sig skrive op i køen, måske endda i flere køer ad gangen. Man kan raffinere sine målemetoder lidt, men når sammenhængen mellem pris og kvalitet forsvinder, så er det grundlæggende umuligt at skønne, hvad markedet reelt efterspørger.

Formueforskydning – en overset langtidsvirkning

Ethvert regnskab består af et driftsresultat og en balance. Når man har set på udviklingen i lejerne, er det naturligt også at se på balancen, altså hvordan værdien af udlejningsejendomme og dermed ejernes formue påvirkes.

I datidens fragmenterede lejemarked var udlejningsejendommene typisk relativt små, ofte med kun en enkelt opgang eller to. Der var selvfølgelig også nogle store spillere på markedet, typisk sad de på nyere ejendomme. Ejendommene var ofte anskaffet af den solide mellemklasse – småborgerskabet – som en pensionsforsikring. En håndværksmester eller handlende placerede sin opsparing i dem og forventede et afkast deraf, som kunne tillade et otium og social sikkerhed for enken.

Med en fast øvre grænse for bruttoindtægten fastsat ved lov og stigende driftsudgifter til viceværtløn og lignende må overskuddet fra driften være faldet drastisk, og dette overvælter sig helt automatisk i kapitalværdien, der jo skal afspejle en potentiel købers alternativafkast ved anden investering. Lovens midlertidige karakter kan udskyde overvæltningen; køber kan være villig til udover værdien af det aktuelle afkast at betale for en potentiel "lotterigevinst", som vil udløses af lettelser i loven. Det har væ-

²¹ Hansen (1983) side 104-105. Selv Friedman og Stiglers monografi for Foundation of Economic Education: Roofs or ceilings – the current housing problem (<https://fee.org/resources/roofs-or-ceilings-the-current-housing-problem/> fra 1946 tager faktisk sit udgangspunkt i, at man ultimativt må bygge sig ud af boligmangel, uanset deres egen dokumentation viser, at der primært er tale om et fordelingsproblem.

ret tilfældet i lange perioder efter krigen. Al rimelighed taler for, at det forhold har været udpræget under besættelsen, hvor der også opbyggedes store formuer af ”ledige” penge.²²

Disse formuevirkninger af boligreguleringsloven ses ikke afspejlet i den gængse litteratur om tiden, og er ikke søgt kvantificeret.²³ Deres langtidsvirkninger for middelstanden, som må forventes at være væsentlige, ligger udenfor artiklens rammer.

Ved en senere afskaffelse af reguleringen vil disse formuereduktioner kunne genvindes. I mellemtiden vil reduceret vedligeholdelse imidlertid føre til et reelt formuetab. Spørgsmålet er i øvrigt, om der sker et personskifte, inden reguleringen ophæves, og formuen genvindes. Den anden del af reguleringstab, nedgangen i løbende indtægter, er derimod tabt for evigt.

1945 - Venstre ved du, hvor du har

Det er forståeligt nok, at man i maj 1945, få uger efter befrielsen, valgte at forlænge boligreguleringen for endnu en periode. Der var meget at tage sig af. Mindre forståeligt er det, at venstreministeren Knud Christensen i sommervarmen fremsatte et lovforslag om boliganvisning og fik det vedtaget.²⁴ Indholdet var i al sin enkelthed, at kommunerne kunne bestemme, at fremover skulle alle ledige lejemaal, hvad enten der var tale om enkeltværelser eller hele lejligheder, anmeldes til kommunen. Udlejeren havde ret til at pege på en foretrukken ny lejer, men hvis kommunen i sit register havde en mere trængende – typisk en med flere børn – så kunne kommunen kræve, at den pågældende fik lejemalet.

Når man har læst den lovtekst, så udbryder man uvilkårligt: ”Sikke en befrielse!”

²² Se Hoffmeyer (u.d. side 240-49) om de mangeartede forsøg på at opsuge overskudslikviditet.

²³ Det er markant, at hverken Engberg (1948) eller Kampmann (1948) nævner denne side af udviklingen. Men de tilhører også begge en politisk observans med ringe forståelse for bourgeoisiets interesser. End ikke Christophersen (2010), der er købt og betalt til at fremhæve udlejernes synspunkt, levner dette forhold omtale i kapitlet om 1914-45.

²⁴ Lov nr.400 af 11. august 1945

Boliganvisningens konsekvenser – Sangen om Keld og Hilda Heick

Hvordan boliganvisning forvrider almindelige menneskers handlinger, kan nemmest illustreres med den følgende historie. Den stammer ganske vist fra en senere periode, men det ændrer ikke ved mekanismen. Den handler om sangeren Keld Heick og hans hustru:

”Hilda arbejdede godt nok på Lundbeck & Co., men Keld læste til skolelærer, og selvom han også havde spillejob i weekenderne, måtte brylluppet vente. Lige indtil det blev en nødvendighed.

I 1968 fik det unge par nemlig pludselig mulighed for at få en nybygget lejlighed i Valby. Men det var et krav, at de var gift.

’Jamen, så skal vi jo giftes’, husker Hilda Heick, at hun bagefter udrød og spurgte ind til, hvilke lørdage der var ledige i hans kalender. 24. august. ”Så var det en aftale. Der var ikke noget frieri, og det var ikke særlig romantisk. Vi var bare glade, fordi vi havde fået en lejlighed,” griner Hilda Heick.” (BT.dk 29. december 2021).²⁵

Man kan selvsagt overveje, om historien er repræsentativ. Der er imidlertid talløse af den type individuelle fortællinger, og hvad der navnlig er interessant, så gav det sig også udslag i befolkningsstatistikkerne. Allerede i 1949 kunne den senere professor Sven Danø i en artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift²⁶ konstatere, at grundlaget for tidligere prognoser var ved at skride. Folk giftede sig tidligere og fik det første barn tidligere. Gad vide om det havde noget at gøre med, at det var nemmere at få lejlighed, når kvinden var gravid. Som årene gik, steg antallet af børn avlet inden forældrenes ægteskab støt og roligt.

Der er skrevet bindstærke værker om fornetidens moralske fordømmelse af enlige mødre og uægte børn, men der er skrevet meget lidt om en lovgivning, der skaber så stærke incitamenter til at stifte familie på et grundlag, der givetvis af og til har været spinklere end ønskeligt. Og som måske derfor kom til at yde sit bidrag til en stigende skilsmissefrekvens i de

²⁵ <https://www.bt.dk/kendte/keld-og-hildas-forældre-roeg-i-totterne-paa-hinanden-efter-brylluppet-jeg-var-ikke>

²⁶ Danø (1949) side 87.

følgende årtier.

Og det er en form for lovgivning, der lægger op til korruption, betalinger under bordet og alle mulige former for svindel. Om der skete en udvikling i den retning kan ikke siges, men mulighederne var legio. Vennetjenester og forbindelser var imidlertid noget, alle forsøgte at udnytte.

Reglerne om boliganvisning forsvandt kun langsomt. Det var oprindeligt en kommunal beslutning, om de skulle være gældende, og de kom aldrig til at gælde landsdækkende, men dog alle de større kommuner. På et tidspunkt fik også store kommuner mulighed for at vælge dem fra, og derefter døde de stråddøden i 1980.

1948 – Ungdommen nu om dage!

Som om boliganvisningen ikke var slem nok i forvejen, så kom der i 1948 en lov om tvangsudlejning af ledige værelser. Baggrunden var en betænkning afgivet af Ungdomskommissionen, et udvalg som var nedsat for at foretage en bred vurdering af ungdommens situation. Dens formand var teologen Hal Koch. Og dens eneste konkrete resultat blev vistnok denne lov.

Indholdet af loven gik ud på, at kommunerne kunne bestemme, at alle husholdninger, som havde ledige værelser, enten skulle leje dem ud til logerende eller betale en temmelig pæn månedlig dummebøde til kommunen. Om et værelse var ledigt, blev afgjort af, om en familie havde flere rum til rådighed end antallet af familiemedlemmer plus to. De overskydende rum var ledige.²⁷

Hvor meget loven egentlig kom til at blive brugt henstår i det uvisse.

1950'erne - På ski foran lavinen

Resten af 1940'erne skete der ikke noget indenfor lejeretten. Man kørte videre i det en gang valgte spor. I mellemtiden steg priserne fortsat ude i samfundet. Først i 1950 blev der nedsat et udvalg, som skulle komme med forslag til normalisering. Hvis man skal komme med nogle undskyldninger for den manglende handlekraft, så er det måske, at man i de første år forventede en betydelig deflation efter kri-

27 Lov nr. 262 af 9. juni 1948 om anvisning af enkeltværelser.

gen. Der blev indført barske skatter og en pengeombytning for at komme krigstidens værnemagerfortjenester og sorte indtægter til livs. I en betænkning om Fremtidens Boligbyggeri fra 1945 regnede man med, at priserne ville falde tilbage i niveau. Efter Første Verdenskrig førte man nemlig i en række år en bevidst deflationspolitik for at få kronen tilbage til sin guldværdi før krigen. Det gjorde i øvrigt temmelig ondt. Men umiddelbart efter befrielsen forventede man altså en gentagelse af den proces.

I 1950 kunne man godt se, at den ikke holdt. Det generelle prisniveau var da steget med ca. 100 pct. siden 1939, så efter nogle overvejelser endte man i 1951 med at bevilge forhøjelser af huslejen med fem pct. til alle udlejere og lidt mere til udvalgte grupper.²⁸ Til gengæld blev alt nybyggeri siden 1939 inddraget under reguleringen.

I 1955 gentog man seancen, men der bevilgedes 25 pct. forhøjelse og en ekstra forhøjelse på seks pct. til dækning af øgede ejendoms-skatter. Også i 1958 foretoges der forhøjelser. I 1960 kunne de samlede forhøjelser opgøres til 60 pct. af 1939-huslejen og det gjaldt både privat og non-profit byggeri. Det er helt klart, at i denne temmelig lange periode skete der en massiv underinvestering i vedligeholdelse af den eksisterende bygningsmasse. Men samtidig opførtes der nye lejligheder i stort tal. Og til helt andre priser.

1962 – en incitamentsstruktur med omvendt fortegn

Som et tiltag blandt mange, der kan illustrere, hvor lidt man overvejede incitaments-strukturer, kan nævnes, at man i 1962 indførte en regel om, at udlejere kunne foretage en ekstraordinær lejeforhøjelse på 25 pct., når de genudlejede en lejlighed. På den måde undgik man at genere de eksisterende lejere, og det har jo, som påvist den ene gang efter den anden i det ovenstående, konstant været en væsentlig parameter i boligreguleringen.

Men som så mange andre af tiltagene, så er det mobilitetshæmmende. Hvis man flytter fra én lejlighed til en anden, som er fuldstændig mage til, så stiger prisen 25 pct. Hvis man flyt-

28 Lov nr. 251 af 14. juni 1951 om leje.

ter til noget større, så er det endnu værre, og hvis man flytter til noget mindre, så bliver det ikke billigere.

Boligfråds

Og dette kan bruges som udgangspunkt for nogle bemærkninger om over- og "underbefolkede" lejligheder. Overbefolkning af lejligheder havde i årtier været et socialpolitisk emne. Det defineredes lidt forskelligt over tid, som enten to eller flere pr. værelse eller 1,5 eller flere pr. værelse. Det sidste mål indebar, at et par med et spædbarn i en toværelses levede i trængsel, og den standard blev typisk benyttet, når der skulle argumenteres for mere nybyggeri. Antallet af de overbefolkede lejligheder svandt om ikke som dug for solen så dog betydeligt. I 1930 var otte pct. af bylejligheder overbefolkede med mere end to personer pr. værelse. I 1965 var det 1,4 pct.

I den anden ende af skalaen havde man så lejligheder, hvor beboerne havde mere end to værelser til rådighed pr. person. Det indbefattede lige præcis ikke de enker og fraskilte, som blev boende alene i en toværelses lejlighed, men var der yderligere et kammer, så var det overflod. Grænsen er lidt anderledes end den, der i 1948 førte til tvangsudlejning af enkeltværelser, men princippet er det samme.

Antallet af overflodshusholdninger var stigende helt tilbage fra 1930. Og sådan skal det naturligvis være i takt med at boligstandarden forbedres. I '30-erne var stigningen på ca. 1.000 – 1.500 lejligheder om året på landsplan. Men under krigen faldt boligstandarden. Der var større tilvækst af boligsøgende end antallet af nybyggede boliger. Og alligevel steg mængden af boligfråds med ca. 2.000 lejligheder årlig. Og sådan blev det ved. Fra 1960 til 1965 var væksten kommet op på 6.000 lejligheder årlig. Et mere præcist mål for ubalancerne på boligmarkedet er det svært at finde.

Slumstormerne

Udover de husvilde og boligfrådserne, så er der et tredje symptom på boligmangel, der viser sig i løbet af 60'erne, nemlig slumstormere.

Det er principielt den samme reaktion i befolkningen som senere tiders besættere, omend der efterhånden sker en radikaliserings af

metoderne.

Slumstormerne er repræsentanter for de grupper, som ikke kan komme ind på boligmarkedet, og som ikke vil affinde sig med de privilegier, som boligreguleringen overraser andre med. Og selv om slumstormere er en plage for et retssamfund, så er reaktionen egentlig forståelig nok. Det analytiske niveau i argumentationen er måske ikke så højt, og det parres også hurtigt med en politisk radikalisering – altså en rask tur ud på den yderste venstrefløj – men der var et reelt problem.

Ingen bliver slumstormer i et velfungerende boligmarked. Selv hvis man for at flytte sammen med sin kæreste må nøjes en toværelses i Rødovre, så opvejer de praktiske fordele ved en lejlighed i sovebyerne altid romantikken ved lange vinteraftener i stearinlysens skær i en dårligt opvarmet kondemneret industribygning med fælles lokummer.

Slumstormeriet blev fremmet af, at boligreguleringen medførte en stadig forringelse af hobevis af ejendomme, og at de ringeste efterhånden ikke længere levede op til civilisationens mindstekrav. Og så trådte de offentlige myndigheder til med bevillinger til byfornyelse eller sanering, som man kaldte det dengang. Men når det sker, så kommer husene til at stå tomme i årevis, navnlig når geskæftige kommunalpolitikere kaster grus i maskineriet med at få planer og byggetilladelser på plads, og så er det jo klart at nogen siger: "Der ku' jeg godt bo!" Det blev ikke bedre af politikernes forkærlighed for at sanere hele karréer eller endog endnu større områder ad gangen. Så kan man jo rette gader ud og give bebyggelsen et ensartet præg.²⁹

Bådmandstrædes Kaserne på Christianshavn var et sådant område, som skulle have været omdannet fra en militær forlægning til et militaristisk anlagt boligområde med ensartede blokke i mange etager. Havde kommunalpolitikerne fået deres vilje, så havde det idag været endnu en ghetto. I stedet blev det til Christiania. Og da først lovløsheden i henseende til ejendomsret over området havde gjort

²⁹ Saneringernes historie trænger til at blive skrevet, men kun af en, der hele tiden er i stand til at tænke over, hvilke alternative løsninger markedet kunne have leveret.

sit indtog, så fulgte handelen med stoffer med. Oprindeligt var det alle former for stofhandel, der florerede på Staden, men i et fremsynet tiltag, der tydeligvis forbedrede områdets image, besluttedes det på et tidspunkt at begrænse den åbenlyse handel til cannabis, altså den del af stofferne, som meget store dele af befolkningen enten selv brugte eller stiltiende ville finde sig i. Dermed overlevede Christiania og dets marked. Så der er en plausibel sammenhæng mellem hashmarkedet på Christiania og Hitlers invasion af Polen, og vejen går via boligreguleringen. Men dette er et brud på fortællingens kronologi.

1965 - Det lille boligforlig

Egentlig er det kun med her for fuldstændighedens skyld, men i januar 1965 bevilgedes yderligere forhøjelse af lejerne på op til 25 pct. for de ældre ejendomme og noget mindre for de nyere.

Boligforliget i 1966 – Snuptagsløsningen, som inflationen snuppede

Hensigterne med det store boligforlig var sådan set gode nok³⁰. Alle kunne se, at boligmarkedet var fastlåst i en gordisk knude, som ganske enkelt ikke kunne løses, uanset hvor meget man favoriserede byggeri af nye boliger med allehånde subsidier. Og hvad værre var, så havde lejernes fordele ved maksimalejer ført til, at villaejerne krævede tilsvarende begunstigelser i form af lavere skatter.

Så nu ville man én gang for alle løse problemet ved at rive plasteret af såret. Men inden det skete, så var der nu lige behov for at sprøjte med noget, som kunne opløse limen, indgive noget lokalbedøvende og så i øvrigt rive plasteret af i små bidder. Der kom rigtig mange elementer i spil, og da de indbyrdes påvirkede hinanden, så blev det lige så vanskeligt efterfølgende at orientere sig i årsag og virkning – og dermed bedømme fornuften i løsningerne – som det er at finde udgangen i et spejlkabinet. Det kunne være sjovt at se konsekvenserne regnet igennem i Finansministeriets model for økonomiske konsekvenser af lovgivning. Men den var desværre endnu ikke opfundet.

³⁰ Den klart bedste fremstilling er Christophersen (2010).

Hovedelementet var lejeforhøjelser op til det, som man vurderede ville være markedsniveau. Det skulle kombineres med rigelig støtte til nybyggeri. Dertil kom indførelsen af ret udstrakte personlige tilskud til lejebetaling. Villaejernes skattelempler skulle reduceres. Og så indførte man en ny juridisk konstruktion i form af ejerlejligheder.

Lejeforhøjelserne

Udgangspunktet var et lejespænd, hvor huslejen i nybyggeri siden 1939 var steget med henved 500 pct., medens byggeri fra '39 eller tidligere kun var steget mellem 90 og 125 pct. Og nu skulle spændet i princippet udlignes.

Det lejeniveau, som ville fremkomme i et frit marked, blev beskrevet med vendingen "det lejedes værdi", men for efterfølgende generationer af lejeretseksperter har ordet aldrig fået lov til at få den betydning. For dem betyder det: den leje huslejenævnet allernådigst vil tillade. Hovedreglen i dansk lejeret blev, at lejen kunne forhøjes til det lejedes værdi, og det stod i leje-loven. Overgangsreglerne blev – ligesom huslejestoppet havde været det de første år – placeret i en midlertidig lov om boligregulering. Den forsvinder 1. juli 2022, så den blev kun ca. 55 år. Og dermed fik man skabt et helvede af cirkulære henvisninger fra den ene lov til den anden og retur igen. 55 års sætten lap på lap har ikke gjort det bedre.

Lejeforhøjelserne led af tre basale skavanker. For det første var forudsætningerne for beregning af lejeniveau sminkede efter alle kunstens regler. For det andet skulle niveauet nås efter otte år i 1974, og endelig byggede de på en vidunderlig forudsætning om, at "alt andet forbliver lige". Det kom til at gå nøjagtig, som en ædruelig vælger måtte forvente. Intet forblev uændret og de sminkede forudsætninger bristede på stribe. Først og fremmest overhalede prisniveauet i samfundet de planlagte lejestigninger indenom.

Som om det ikke var nok, så var der en yderligere skavank ved forslaget. Men den skal man noget længere frem i tid for at se effekterne af. Lejestigningerne blev nemlig fordelt på forskellige formål. Halvdelen af lejestigningerne skulle bindes i en central fond, Grund-

ejernes Investeringsfond³¹, en fjerdedel skulle ejeren anvende til vedligehold, og endelig fik ejeren fri rådighed over den sidste fjerdedel. For det støttede byggeri etablerede man også en central fond, der idag kendes som Landsbyggefonden³². Men herreløse pengekasser er aldrig nogen god idé.

Den samlede effekt af regelsættet var, at fremtidig investering i privat nybyggeri til udlejning måtte anses for utopisk. Fremover måtte vækst i boligefterspørgslen dækkes af støttet etagebyggeri og private villaer. Nogen mellemform ville ikke kunne tilføres markedet.

Ejerlejlighedsloven af 1966

Somme tider indtræder der mirakler; hændelser, som er gavnlige, men hvor årsagen til deres indtræden er fuldstændig uforklarlig eller dog afhænger af så mange usandsynlige hændelser i nøje fastlagt orden, at de aldrig burde kunne ske. Men i 1966 blev der indført ejerlejligheder som led i boligforliget.

Baggrunden var, at den konservative folketingsmand, dommer Knud Thestrup, der sidenhen skulle blive herostratisk verdensberømt for at frigive billedpornografien, havde fået folketinget til at nedsætte et udvalg, som skulle se på muligheden. Betænkningen³³ indeholder en omfattende redegørelse for eksisterende juridiske konstruktioner på boligmarkedet, og der er også indhentet en hel del oplysninger om ejerlejlighedskonstruktioner i andre lande. Men udvalgets egne overvejelser er ekstremt kortfattede, måske de allermest lapidariske jeg nogensinde har set. 3½ side bliver det til. Og grundigheden er derefter. Hertil kommer så et bilag, hvor en repræsentant for de almennyttige boliger kaster sig ud i et orgie af argumenter for at lade dem gå fri. Der var nok der, den reelle kamp stod. Og de almennyttige vandt.

Det samlede lovforslag kunne stå på lige lidt over en side. Dermed var det mange, mange gange kortere end blot den nuværende lovs §

31 Fonden lever stadig, se www.gi.dk.

32 Også den lever i bedste velgående som en herreløs pengekasse, der jævnlig tømmes til politisk opportune projekter, se www.lbf.dk.

33 Boligministeriets udvalg nedsat 18. april 1963, Tamm-udvalget (1965)

10, der handler om muligheden for at udstykke ejerlejligheder. Men den bestemmelse fører vist også temmelig effektivt i kampen om at være den længste i nogen dansk lov.

Betænkningen fokuserede på, at indførelse af ejerlejligheder ville sprede ejendomsretten til fast ejendom ud til en større gruppe, og at disse nye ejere ville øge den samlede opsparring. Efterspørgslen på ejerboliger ville, hvis man indførte ejerlejligheder, spredes på såvel villaer som etagebyggeri. Der ville komme flere midler til rådighed for byggeri. Og fremtidige ejere ville ikke længere være underlagt udlejerens vilkårigheder. De ville kunne overdrage deres ejendom og pantsætte den.

Det mest fremtrædende argument mod ejerlejligheder var nok det lettere paternalistiske, at de nye ejere ville blive udsat for en tabsrisiko ved fejldispositioner, og endda udover pengene kunne miste deres bolig. Som udvalgsflertallet tørt replicerede, så kan man også miste sin lejlighed, hvis man ikke betaler lejen til tiden.

Som sædvanlig er det interessante dog, alt det som ikke er nævnt, nemlig konsekvenserne for det regulerede boligmarked.

Hvad er en ejerforening?

Den model, man gennemførte, bruger betegnelsen "ejerforening" for fællesskabet af lejlighedsbesiddere i en ejendom, men rent selskabsretligt minder det mest om et interessentskab. Der er nemlig direkte, ubegrænset og solidarisk hæftelse for fællesskabets forpligtelser. Det er lige præcis modsat af andelsforeningen.³⁴

Det virkeligt nye ved loven var, at man for første gang fik mulighed for at tinglyse en permanent opdeling af brugsrettigheder over en fast ejendom. Køberen af en lejlighed fik sikret, at han – og hans successorer – i al evighed ville have brugsret til en bestemt del af huset.

34 Tricky spørgsmål er, hvor langt hæftelsen rækker tidsmæssigt. Bliver man frigjort ved salg af sin lejlighed? Skal køberen hæfte for gammel gæld? Lige så spidsfindigt er om fællesskabets forpligtelser kan medtages ved salg på tvangsauktion? Og hvor de i givet fald skal placeres i kreditorrækkefølgen. Det fylder alt for meget til at medtage her.

Det var ukendt tidligere. Hvis flere ejede et hus sammen, så deltes de om brugsretten, og selv hvis de indgik en aftale om at opdele huset i separate bidder, så var dens rækkevidde begrænset af regler i udstykningslovgivningen.³⁵

At have tinglyst separat gæld i ejendomme ejt af flere, havde været muligt. I så fald talte man om uens behæftelse af andelene.³⁶ Men det havde ikke omfattet realkreditlån. For dem skulle samtlige ejere hæfte. Og tilsvarende med ejendomsskatter, forbrugsafgifter og lign. Nu blev der åbnet for realkreditlån i den enkelte brugsenhed.

Når ejerlejlighedsforeningen nemmest kan sammenlignes med interessentskabet, så skyldes det, at den – igen modsat andelsboligforeningen – er skattemæssigt transparent. Det udtryk dækker over, at hvis fællesskabet optager et lån, så kan hver enkelt lejlighedsejer få rentefradrag for sin del af foreningens rentebetaling. Tilsvarende udløser en skattepligtig indkomst for foreningen en beskatning af medlemmerne for deres respektive andel. Og en ejer beskattes af det, der dengang hed ”lejeværdi af egen bolig” og nu kaldes ejendomsværdiskat, nøjagtig som hvis der var tale om en villa.

Ejerlejlighedernes påvirkning af boligmarkedet

Hvor hurtigt og hvor stor en succes ejerlejligheden blev for eksisterende ejendomme er vanskeligt at få overblik over, men et tal på 120.000 udstykkede lejligheder opgives nogle steder.³⁷ Næsten alt privat nybyggeri blev fremover opdelt i ejerlejligheder. Man ville ikke fraskrive sig muligheden for at kunne sælge i bidder. Derudover blev et antal eksisterende udlejningsejendomme opdelt. Ejerlejlighedsloven blev dermed det første tiltag fra lovgivernes side, der flyttede ejendomme ud af boligregu-

leringens favntag og ind under et andet regelsæt. Men det blev ikke det sidste af den slags tiltag. På den måde blev ejerlejlighedsloven seismisk for boligmarkedet. Den var klart det største nybrud siden opfindelsen af støttet boligbyggeri.

Ulempen ved ejerlejlighedsloven var imidlertid det, som altid trækker ned, nemlig nogle usigeligt lange overgangsordninger. De lejere, som boede i ejendomme, som blev udstykket, kunne nemlig ikke opsiges af den grund. Muligheden for frasalg af lejligheder opstod derfor kun i de situationer, hvor en lejer frivilligt flyttede. Og i 1966 var der ikke nogen som helst, der frivilligt flyttede fra en lejlighed, for hele boligmarkedet var så fastlåst, at de ikke havde noget sted at flytte hen. Ved udgangen af september 1969, altså tre år efter lovens gennemførelse, ansloges det, at ud af de 15.000 udstykkede var ca. 2.500 lejligheder kommet på markedet. Heraf var nogle hundrede endda nyopførte. Selv den dag idag kan man løbe ind i ”restlejligheder”, hvor en gammel morlille bor som et isoleret levn fra en fjern fortid. Indfasning af nye regler kan tage lang tid.

Men når så lejligheder en sjælden gang imellem kom ud på markedet, så var den logiske konsekvens, at priserne blev astronomiske. Prisen for at bo i to ens lejligheder i samme ejendom under hhv. boligregulering som lejer og som ejer af en lejlighed var vildt forskellig. Der var også nogle lejere, som var kvikke nok til at se muligheden for at give udlejeren et tilbud, som han ikke ville kunne modstå. De købte ofte til en pris på henved 80 pct. af prisen ved salg til tredjemand. For at modvirke spekulation blev der indsat en regel om ugyldighed af urimeligt høje priser i loven, men den kom aldrig rigtig til at blive brugt. De færreste jurister har nogensinde opdaget, at den findes, og endnu meget færre har overvejet at bruge den i en sag. Også her er der en modsætning til andelsboligerne.

Grundlæggende var de høje priser kun udtryk for én ting, nemlig genvinding af de reguleringstab, der var kumuleret op siden indførelsen af huslejestoppet i 1938/39, vel at mærke kun formuetabet. De løbende reguleringstab på driften var tabt for evigt. Det udelukkede dog ikke politiske krav om beskatning af de

35 Spørgsmålet om gyldigheden af separate brugsrettigheder er navnlig spændende, hvis den ene af flere ejere bliver udsat for tvangsauktion.

36 Djævelske konstruktioner af uens behæftelse optog i min studietid i 80'erne ca. ½ årsværk på jurastudiet. Og det var ikke et fag, hvor der blev uddelt mange høje karakterer.

37 Således lex.dk Boligpolitik. Ølgaard (1969), side at der pr. august 1969 kun var udmatrikuleret 15.000, og 999 0/00 lå i regulerede kommuner

”ubegrundede konjunkturgevinster”, og der kom naturligvis en skat ved førstegangsafståelse af ejerlejligheder.³⁸

Med udsigten til meget store fortjenester fra udstykning og salg af ejerlejligheder var der selvsagt skabt et marked, som hurtigt fik ry for at tiltrække sig temmelig mange af de lidt for kreative typer. Hagerne fandt man nok mest blandt dem, der manglede overblik over det projekt, de havde begivet sig ud i, og som derfor løb ind i problemer med at gennemføre projektet. Når ejerlejlighedsloven stillede krav til lejlighedens faciliteter, så kunne det være nødvendigt med en ”fupmodernisering” for at opfylde betingelserne, og tilsvarende kunne det måske godt betale sig at fratage en lejer lysten til at blive boende ved anvendelse af mindre fine midler. Men de dygtige, som havde indsigten og var villige til at løbe en risiko, skabte store formuer, måske endda de første milliardærer i Danmarkshistorien.

Uanset om gevinsterne var fortjent eller ej, så gav den løbende opmærksomhed et dårligt renommé til ejerlejlighedstanken. Udstykningsmulighederne blev først indskrænket og fra 1971 blev muligheden for at opdele ejendomme opført før 1966 næsten helt afskaffet. Der kom dog i årene 1976-79 et nyt vindue med udstykningsmulighed for ejendomme, der opfyldte nogle krav om beboelsesstandard.

Andelsboligerne – en praktisk løsning på et svært problem

38 Blandt de mange argumenter for skatten er der navnlig et, som virkelig tager stikket hjem. Det ses i varianter, men her gengivet efter det økonomiske råds redegørelse i 1970: ”Selv om stigningen i salgspriserne for de huslejerregulerede ejendomme har været en del svagere end den almindelige prisniveaustigning, spiller det en rolle, at de nominelle værdistigninger, der trods alt har været også for disse ejendomme, skal ses i forhold til den ofte beskedne investerede egenkapital. I mange tilfælde, hvor ejendommene har været højt belånt, har ejerne derfor opnået betydelige reale kapitalgevinster på trods af den svage prisstigning for disse ejendomme.” Kort sagt: Fordi inflationen har udhulet værdien af lånene i ejendommene, og dermed gjort obligationsejerne fattige, så skal husejerne også gøres lige så meget fattigere. Moralens er forløjet!

Andelsboligforeningerne blev skabt for at løse nøjagtig samme juridiske problem som ejerlejlighederne, nemlig at sikre en permanent opdeling af brugsretten til forskellige dele af en bygning. Men hvor man med ejerlejlighederne gjorde det ved lovgivning, så var andelsboligerne udtryk for en kreativ omgåelse af de juridiske hindringer. Derfor kom de første af dem også langt tidligere, men nøjagtig hvornår har jeg ikke forsøgt at kortlægge.

Der har aldrig været nogen tvivl om, at en lejer har eksklusiv brugsret til sit lejemål jf. Danske Lov 5-8-13 om, at ”Leje går for Eje, til Fardag er ude”. (Fardag er det samme som flyttedag). Problemet for lejere har altid været, at de kunne siges op af udlejer. Men hvis man nu sørger for, at udlejer er en juridisk enhed, som man selv kontrollerer, så kan man minimere det problem.

Så andelsboligforeningen består af en kombination af to kendte elementer, et selskab, som erhverver ejendommen, og så udlejning af individuelle dele af ejendommen til ejerne af selskabet. Det virker ganske fortrinligt i praksis, men rent teoretisk er den enkelte deltager i foretagendet afhængig af, at de andre selskabsdeltagere ikke rotter sig sammen om, enten at opsiges ens lejemål eller omfordele brugsrettighederne på en måde, som man ikke bryder sig. Det hele hænger altså på, hvor bindende selskabsdeltagernes indbyrdes aftale om fordeling af brugsrettighederne er.

De ældste andelsboligforeninger

Den juridiske konstruktion med andelsboliger er brugt i forskellige perioder. Først og fremmest som eneste mulighed for at opdele etageejendomme i perioden inden vedtagelse af ejerlejlighedsloven, men også i den efterhånden lange periode efter afskaffelse af muligheden for at opdele eksisterende ejendomme i ejerlejligheder.

De andelsboligforeninger, som er stiftet før Anden Verdenskrig, har tilsyneladende været i nybyggede ejendomme. I årene mellem de to verdenskrige blev statsstøtte blandt andet givet til byggeri organiseret på andelsbasis. I nogle tilfælde kom initiativet fra kommende beboere, i andre var der tale om såkaldte ”entreprenørforeninger”, hvor en bygherre stiftede

foreningen og byggede ejendommen med henblik på senere overdragelse af andelene til de kommende beboere. Modellen blev stærkt kritiseret i 1920'erne. Den kom på banen igen en overgang i det første årti af det 21. århundrede.

Stiftelse af andelsboligforeninger holdt tilsyneladende op efterhånden som det støttede byggeri i stadig højere grad blev monopoliseret af de organiserede almennyttige boligselskaber. Det giver mening, at permanente organisationer, som kontinuerligt stod for byggesager, fortrængte ad hoc-organisationer.

Andelsformen i '60'erne

Efter Anden Verdenskrig førte reguleringen af huslejerne til et massivt fald i de reale priser på udlejningsejendomme sammenlignet med enfamiliehuse. Når en udlejer ville sælge sin ejendom, kunne det derfor være fristende for beboerne at købe den. Da man også ret tidligt fik fastslået, at beboerne efter køb i andelsform ikke længere var bundet af lovgivningens regler om maksimumhusleje for så vidt angår andels haverne, så var konstruktionen meget fordelagtig. Beboerne kunne erhverve ejendommen billigt og foretage de vedligeholdelsesarbejder og moderniseringer, som kun ganske få udlejere ville binde an med. De måtte finde sig i at respektere, at de beboere, som ikke gik med i andelsforeningen, kunne blive boende på de hidtidige lejevilkår, men det var som regel til at overskue. Alt andet lige måtte beboerne være interesserede i at betale mere for ejendommen end en ny udlejer.

Banker og realkreditinstitutter var interesserede i at låne ud til dette marked, men nok lidt bange for en ukendt risiko, når de lånte næsten hele købesummen ud til den nystiftede andelsboligforening. Selv om andelsforeningerne som udgangspunkt blev stiftet med begrænset hæftelse, så krævede udlånerne ret konsekvent personlig hæftelse for lån optaget i forbindelse med købet af ejendomme, selv om det i realiteten viste sig at være unødvendigt. Risikoen for konkurs, og at ejendommen derefter ville vende tilbage til en status som udlejet og dermed omfattet af lejereguleringen blev taget unødigt alvorligt. Der gik dog helt ind til finanskrisen i 2007-08, førend de første konkurser indtraf. Problemet var selvsagt, at

hvis ejendommen efter tvangsauktion kun kunne bære en langt lavere husleje, så ville prisen på auktionen afspejle det, og dermed ville der ikke være dækning for lånene. For at imødegå det forsøgte man at få huslejenævnene med på at godkende stigningerne. Udfaldet skiftede fra kommune til kommune.

Angsten for tab skal dog sammenholdes med, at til tider dækkede lånene alt andet end udbetalingen, og den skaffede foreningerne fra de forudbetalte huslejer og deposita, som udlejerens skyldte lejerne. Så reelt købte foreningerne uden at tage penge op af medlemmernes lommer – bortset fra lejestigninger. Men de lejestigninger var til gengæld ganske solide, alt fra 30-60 pct. Det viste sig hurtigt, at foreningerne var gode betalere. Deres ejendomme kom i bedre vedligeholdelsesstand.

Ejerlejlighedsbetænkningen fra 1965 indeholder en ret omfattende beskrivelse af denne udvikling, hvor der altså var tale om etablering af andelsboliger i eksisterende byggeri. Betænkningen er faktisk et betydeligt bedre kildeskrift til andelslejlighedernes historie end til ejerlejlighedernes! Ifølge betænkningen blev der i efterkrigsårene ved nybyggeri af boliger, som ønskedes solgt af bygherren, ikke anvendt andelsboligformen, men i stedet en tredje metode, nemlig boligaktieselskabet. Princippet er det samme blot med aktier med forskellige stemmewægt i forhold til indskud, hvor andelsforeninger giver en stemme til hvert medlem.

Videreoverdragelse af andele

Akilleshælen ved de nye andelsboliger var videresalgsspriserne. For ganske vist anerkendte højesteret, at lejeloven ikke skulle være gældende i forholdet mellem andelshavere og foreningen, men det er jo ikke det samme som at tillade fravigelser i forhold til tredjemand. Man accepterede tilsyneladende, at ledige andelsboliger var omfattet af reglerne om boliganvisning, så kommunen kunne anvise en ny beboer, hvis denne beboer ville betale for andelen. Men dermed kommer man jo også nemt ind på, at den regel ikke må gøres illusorisk ved at sætte prisen for højt.

For at finde et lovgrundlag for at gribe ind, brugte man lejelovens regel om forbud mod betaling af mellemmand ved formidling af

lejemål, den såkaldte dusørregel. Det er en straffebelagt regel, og anvendelsen må siges at komme noget tæt på kanten af det generelle strafferetlige princip om, at kun det, som entydigt er omfattet af lovens gerningsbeskrivelse, er straffebelagt. Der er tale om en temmelig kreativ fortolkning af dusørreglen. Resultatet blev efter en række indgreb, den tilstand vi kender idag, hvor man køber en andel af foreningens friværdis samt individuelle forbedringer i lejligheden, og hvor forbedringerne værdisættes efter en åbenlyst urimelig anvendelse af arbejdsværdiprincippet, altså et økonomisk princip, som kun de mest forbenede marxister hylder idag. Det svarer til at have et forbud mod salg af aktier til andet end selskabets indre værdi.

Udlejernes daværende holdning til, om de tidligere lejere skulle have mulighed for at profitere ved et videresalg, er svær at dokumentere, men idag er det en almindeligt udtrykt holdning, at lejerne ikke skal kunne realisere det reguleringstab, som deres tidligere husværter har lidt. For det er jo reguleringstab, som er grunden til at andelsboligerne har kunnet overtage ejendommene billigt. Og det er selvfølgelig surt at skulle se nogle andre tjene en hurtig gevinst, som man selv har gået og ventet på, men som lovgivningen forhindrer, at man opnår. Men den holdning er kortsigtet. For jo større sikkerhed andelshaverne har for, at de kan afsætte deres bolig med gevinst senere, desto højere pris vil de være med på, at andelsforeningen betaler, når den køber boligen. Med andre ord ville frie videresalgspriser have været til gavn for udlejerne. Sådan kom det ikke til at gå.

I årene umiddelbart efter gennemførelsen af boligforliget fra '66 kan der ikke være stiftet ret mange andelsboligforeninger. Det må have været langt mere givtigt for udlejere at udstykke i ejerlejligheder og afhænde dem, og det må have været muligt at opnå priser, som en ny-stiftet andelsboligforening næppe ville kunne matche.

Skatter og tilskud

Når man returnerer en borgers skatteindbetalinger til ham i form af tilskud til en bestemt aktivitet, så er der tale om, at man på den mest direkte måde, der er tænkelig, overbringer det

budskab, at borgeren ikke selv er i stand til at forvalte sine egne penge. Og samtidig er det oftest båret af et ønske om at købe borgerens stemme.

Der havde siden 1938 eksisteret ordninger med tilskud til husleje for de mindre bemidlede børnefamilier og efterhånden var flere andre grupper kommet til. Men boligforliget i 1966 betød en voldsom udvidelse af målgruppen med deraf følgende ændringer i disse menneskers adfærdsmønstre.

Den boligsikring, der indførtes i 1966, var målrettet lejere. Den kunne ikke bruges af det stigende antal boligejere, uanset om deres sociale situation i øvrigt var den samme. At bruge sociale ydelser på en måde, som giver blot en marginal opsparring (eksempelvis, at en pensionist modtager boligsikring til at betale af på et lån i en ejer- eller andelsbolig) er tydeligvis utænkeligt.

Boligsikringen blev også målrettet lejligheder i nybyggeriet. Fattigfolk skulle også kunne bo godt, var tankegangen. Om det så også lige var den prioritering af ekstra forbrugsmuligheder, som småkårsfolkene selv havde, var der ingen, som tænkte på. Og om boligsikringen overvæltedes i prisen på nybyggeri, blev heller ikke overvejet.

Tilstedeværelsen af tilskud gør imidlertid en analyse af boligmarkedet langt sværere. Tilskuddene er også en form for regulering, omend indirekte.

Også beskatning kan flytte rundt på de relative byrder og fordele ved forskellige boligtyper. Som udgangspunkt er dansk skatteret bygget op om principper, der tillader beskatningen at være neutral i forhold til valg af boligform, men det kræver, at en række takster er nøje afstemt efter hinanden.

Alle typer bolig betaler grundskyld, ejendomsskat, der beregnes ud fra en vurdering af jordstykkeets værdi. Så længe den skat afhænger af, hvor meget jorden kan udnyttes, så forbliver den neutral i forhold til boligvalg. Men når man kunstigt sænker overskuddet ved udlejning af fast ejendom, så sænker man også jordværdien (forudsat jorden ikke kan bruges til andet end boligbyggeri). Derfor er jordværdierne under etagebyggeri over en lang årrække faldet relativt til parcelhuse. En meget overfladisk stik-

prøveundersøgelse af de offentlige vurderinger for nogle år siden viste, at en erhvervsejendom på Vesterbrogade ved Hovedbanen havde lavere grundvurdering end en blandet beboelses- og forretnings ejendom på Gl. Kongevej, som igen havde væsentligt lavere grundværdi end nogle bekendtes villagrund lidt længere ude på Frederiksberg. Omfanget af denne forvridning henligger i mørke. Men der er givetvis plads til et speciale på politistudiet.

Derudover betaler man skat af kapitalafkastet af fast ejendom. For villaerne sker det i form af ejendomsværdiskat, der tidligere kaldtes "skat på lejeværdi af fast ejendom". Ratio-nalet kan enklest forklares således: Hvis man har x millioner investeret i obligationer, så får man et afkast, som der betales skat af. Men hvis man sælger obligationerne, og i stedet køber en bolig for pengene, så får man stadig et afkast i form af fornøjelsen ved at bo i huset. Det er ganske vist et afkast i naturalier og dermed usynligt, men derfor skal det stadig beskattes. Og i princippet skal afkastet beskattes lige så hårdt som det afkast, man kunne have fået ved investeringen i værdipapirer.

For udlejnings ejendomme viser afkastet sig som udlejers overskud, der beskattes.

Skatten på kapitalafkastet modsvares i alle tilfælde af en fradragsret for renter.

Hvis skattetaksterne er afpasset efter hinanden og markedsrenten, så er systemet neutralt – i hvert fald tilnærmelsesvis. Man skal i øvrigt være klar over, at kapitalbeskatningen overvæltet i prisen på aktiverne. Men det gør grundskylden også. Så hvis den ene lempes, så stiger indtægten fra den anden. Man skal holde tungen lige i munden, hvis man rykker rundt på elementerne i skatten.³⁹

³⁹ En ting skal man dog særlig være opmærksom på: Avanceskatter, som af mange betragtes som en slags universalmedicin for beskatningen af fast ejendom, udløses kun, når ejendomme sælges. Og lige præcis støttet boligbyggeri og andelsboligforeninger sælger aldrig deres ejendomme. Hvis man vil omlægge nogen ejendomsskatter, så det samme provenu skal skaffes fra en avanceskat på private boliger, så vil det udløse en markant øgning af ejerboligernes andel af de samlede boligskatte – og en tilsvarende lettelse for det støttede byggeri og andelsforeningerne, som i forvejen ikke bidrager ret meget jf. næste afsnit af teksten.

Et tydeligt svigt i systemet er, at når ejendommene udlejes på non-profit basis, sådan som tilfældet er for det støttede (almene) byggeri og for andelsboligerne, så kommer der ingen kapitalafkast til beskatning.⁴⁰ Det indebærer en enorm fordel for de boligtyper. Og samtidig er de favoriseret af lav grundskyld. For nogenlunde sammenlignelige boliger kan der være henvend en faktor 10 i beskatningsfor-skel mellem en ejer- og en andelsbolig.

I perioden inden boligreguleringen havde systemet imidlertid virket. Men efterhånden som huslejernes relative størrelse faldt, så begyndte lovgiverne at give villaejerne en tilsvarende gave i form af sænkede ejendomsværdiskatter. Eneste problem ved det var, at gaven til lejerne blev betalt af udlejerne, medens gaven til villaejerne gik ud over statskassen. Og samtidig steg antallet af selvejerboliger voldsomt.

Et af elementerne i såvel boligforliget i 1966 som i dets afløser i 1973 var en kraftig forhøjelse af ejendomsværdiskatten. Det var den opstigende klasse af villaejere ikke begejstrede for, og det kunne mindst én politiker se. Det var på dette grundlag Erhard Jacobsen udløste det såkaldte jordskredsvalg i 1973, der vendte op og ned på Folketinget. Og dermed fik han klart påvist, at intet borgerligt parti fremover ustraffet kunne udfordre villaejerne. Fjernelse af lejeværdibeskatning blev alle borgerlige politikeres yndlingsvalgflæsk helt frem til Ellemann-Jensen tabte et valg på den konto i 1998.⁴¹

⁴⁰ Hvis man skal være fair, bør det dog også nævnes, at der ikke udløses noget rentefradrag for de lån, som andelsboligforeninger optager. Andelsboligforeninger er skattemæssigt ikke transparente sådan som ejerforeninger er det. De lån, som andelshaverne optager for at købe de individuelle andele – og det vil på sigt være langt det største beløb – udløser dog rentefradrag.

⁴¹ Det var borgerlige vælgeres manglende tro på det budskab, som holdt dem fra stemmeurnerne, samtidig med at budskabet kunne bruges til at mobilisere lejerfløjen. De borgerlige brugte ikke valgkampen på at udfordre boligreguleringen, sådan som det ellers ofte indgår i deres selvforståelse af nederlaget. Der er i mange borgerlige partisol-daters bevidsthed en næsten hysterisk allergisk reaktion, når man opfordrer til opgør med boligreguleringen. "Det tabte Ellemann på i 1998!" Men

Samtidig tabte de borgerlige politikere tilsyneladende enhver interesse for at udfordre boligreguleringen. Det blev et ukendt område, hvor venstrefløjens fik lov til at herske uindskrænket, og hvor man højst protesterede lidt over størrelsen af de årlige tilskud til kontinuerlig opførelse af almentunyttige betonghettoer i hobetal.

1974 - Istiden sænker sig

Efter jordskredsvalget blev der forhandlet om et nyt boligforlig, som blev indgået af ialt seks partier i juni 1974. Det blev foreløbig sidste gang principperne for boligreguleringen blev ændret. Ved forskellige lejligheder er grupper af boliger trukket helt eller delvis ud af reguleringen – småhuse, nybyggeri, moderniserede lejligheder – men for de boliger, som fortsat er underlagt huslejeregulering, så har de eneste forandringer bestået i bestandige små skærper, ofte på baggrund af nogle enkeltsager, som ikke har været repræsentative for branchen.

Udlejerne har gennem alle årene været på et elastisk tilbagetog, og selv når man troede, at nu kunne der dårligt være mere at give af, så har det været muligt at lægge nye administrative byrder på dem. Det må så tilføjes, at der også af og til er fundet nye smutveje til at omgå regulering.

Hovedindholdet af forliget i '74 var en aftale om fremtidigt byggeri af yderligere boliger og en ny beregningsmetode for huslejen i det private udlejningsbyggeri – den såkaldt omkostningsbestemte husleje. Idéen stammede fra et fælles oplæg fra lejer og udlejerrepræsentanter i november 1972.⁴²

En omkostningsbestemt husleje var allerede kendt fra non profit-sektoren, men der fastsatte boligselskaberne selv niveauet for omkostningerne. Sådan blev det ikke i den private del af branchen. De rene driftsomkostninger, skatter, trappevask, forsikring etc., skulle refunderes af lejerne. Hertil skulle så lægges nogle lovbestemte henlæggelser til vedligehold samt en ved lov fastsat maksimal fortjeneste, dengang – og fortsat – defineret som syv pct. af den offentlige vurdering pr. 1. april 1973 (sådet er ikke sandt.

42 Betænkning 1331, bilagsbindet side 30

kaldt 15. almindelige vurdering).

Det åbenlyst absurde ved den omkostningsbestemte husleje er fortjenesten, som i al evighed er låst til den offentlige vurdering af ejendommen på et bestemt tidspunkt uden nogen som helst kompensation for senere udvikling i prisniveauet. Det kan alle se er galt.

Men i virkeligheden er hele princippet jo et knæfald for hovedløst bureaukrati og arbejdsværdilære. Huslejen skal svare til produktionsomkostningerne. Men det skal end ikke være de reelle produktionsomkostninger, men nogle planøkonomisk fastsatte standardværdier.

Tag nu vedligeholdelsen. Enhver udlejer foretager naturligvis en reservation – i hvert fald mentalt – af en del af indtægterne til fremtidig vedligeholdelse af ejendommen. Men hvor stort det beløb skal være afhænger naturligvis af ejendommen. Der skal eksempelvis lige meget tag på huse på tre og fem etager. Men fordi der er flere lag beboere, så vil taget i det høje hus koste en del mindre pr. kvadratmeter etageareal. Og det er bare et af de enkle eksempler. Byggeskikken gør også forskel. At forestille sig, at man med centralt fastlagte beløb pr. kvadratmeter kan styre omfanget af vedligehold, er vanvid. Men det er sådan systemet fungerer. Enten må de centralt fastsatte beløb sættes så højt, at alle ejendomme kan vedligeholdes, og så betaler nogle lejere et unødvendigt højt beløb, eller også er det stik modsat.

Så fidusen for udlejer bliver at koble vedligehold med modernisering. For modernisering kan der kræves højere leje af. Nye tagsten er ikke modernisering, men bedre isolering af det nye tag er. Og termoruder er jo mere pudsevenlige end forsatsvinduer. Der er ført tallose retssager om fordelingen af nye gulvbelægnings på henholdsvis modernisering og vedligehold.

Og for de udgifter, som refunderes efter regning, mister udlejer enhver trang til mådehold og sparsommelighed.

Med til billedet hører, at man selv på dette tidspunkt bevarede reglerne om boliganvisning, men kun såfremt kommunerne selv ønskede at bruge dem. Det var først i 1980, at reglerne stiltfærdigt gled ud af loven. Da havde de været ude af brug i praksis gennem en årrække.

Essensen af forliget var, at den regulerede

del af lejemarkedet blev lavet om til et stort frysehus, en bræ af permafrost sænkede sig over branchen, og der har den befundet sig lige siden. Men lige som kanten af den grønlandske indlandsis, så kælder bræen somme tider. Nogle stykker river sig løs fra kanten.

Andelsformen bliver favoriseret

Efter afskaffelsen af retten til at udstykke i ejerlejligheder indførtes der i 1975 en regel om tilbudspligt i lejeloven. Tanken var, at når først en udlejer havde forhandlet en købsaftale til anden side, så var det ikke et ekspropriativt indgreb, hvis man forlangte, at han skulle give lejerne adgang til at købe på nøjagtigt samme vilkår. Han mistede jo intet. Forudsætningen for denne tankegang er, at en lovregel om tilbudspligt ikke vil påvirke forhandlingssituationen mellem den sælgende udlejer og en potentiel køber. Og man kan godt have sine tvivl om holdbarheden af den tankegang for en nærmere efterprøvelse. Hvilken køber gider investere tid og kræfter i nogle forhandlinger, som mange gange vil være spildt. Det kræver en passende lav pris, hvilket imidlertid forstærker risikoen for, at ejendommen bliver overtaget af lejerne. I perioder har der også været rygter om, at der var ”købere”, som afgav høje tilbud alene med det formål, at lejerne skulle lokkes til at overtage på andelsbasis.

Reglen om tilbudspligt er flere gange udvidet af lovgiverne, forsøgt omgået af sælgere, modificeret og gjort til genstand for retssager, alt sammen tegn på at reglen har haft enorm betydning for omkalfatring af boligmassen. Der er blevet opført nybyggeri i andelsform efter 1975; i en periode blev der givet støtte til dem, og de blev navnlig opført i provinsbyer. I årene før finanskrisen i 2007 var andelsboliger en overgang populære som projektsalg; men den helt overvejende udvikling i antallet af andelsboliger skyldes tilbudspligten.

For dynamikken på boligmarkedet er andelsboligerne selvsagt en bedre løsning end det regulerede lejemarked, men reglerne om maksimalpriser udgør stadig en alvorlig hindring for mobiliteten, ligesom de forhindrer beboerne i at nyttiggøre lejlighederne som sikkerhed for lån.

Isbjergene, der slap fri

Selv om der som nævnt har været en markant tendens til løbende skærpelser af lejelovgivningens de sidste ca. 50 år, så er det ved tre lejligheder lykkedes at få dele af markedet vristet ud af reguleringen. Det første forsøg var i 1991, hvor regeringen Schlüter proklamerede et opgør med principperne i boligreguleringen, men konstaterede, at det ville koste alt for meget i øgede udgifter til boligsikring til alle mulige grupper. Og derfor måtte det opgives.

Men det lykkedes dog at få indført, det man kaldte fri leje i nybyggeri. Helt fri blev den nu ikke. Loven betød blot, at lejeniveauet ved aftalens indgåelse var frit, og at lejen fremtidig kunne reguleres i henhold til 2 principper, når det blev indskrevet i kontrakten, enten regulering med forbrugerpristal eller med faste forhåndsaftalte beløb (trappeleje). Men i øvrigt forblev samtlige lejelovens bestemmelser gældende for lejemålene, herunder reglerne for opsigelse, fraflytning osv.

Med hensyn til fraflytning gav nybyggeriet inspiration til et princip, der sidenhen har bredt sig som en steppebrand til store dele af branchen, nemlig at lejligheden overdrages til lederen fuldstændig nyistandsat og derfor også kan kræves afleveret i fuldstændig samme stand. Det klassiske princip, at der må ske forringelser som følge af almindeligt slid og ælde, er næsten sat ud af brug. Selv små skader på fast inventar udløser et krav om udskiftning – for ellers kan det jo ikke udleveres uden skader til næste lejer. Reelt er denne fremgangsmåde en reaktion på mange års retspraksis om meget høje krav til udlejers dokumentation i forbindelse med krav om reparation af skader ved udflytning. Nu undgår udlejerne problemet ved at kræve alt i perfekt stand. Fra et mere overordnet synspunkt er det til skade for lejerne. En bordplade med et hak i er altså fuldt anvendelig for de fleste.

Det er ubetvivleligt, at reglerne om trappeleje og indeksleje har ført til et betydeligt privat udlejningsbyggeri i årene derefter. Og navnlig har det givet bygherrer, som har valgt at bygge ejerlejligheder, en mulighed for at vælge at leje lejlighederne ud i stedet, hvis det var bedst i overensstemmelse med markedet, når byggeriet stod færdigt.

I 1994 fulgte endnu et initiativ, der skulle formindske byrderne ved at drive små udlejningsejendomme, og grænsen blev sat ved seks lejligheder. Disse ejendomme blev som udgangspunkt fritaget fra reglerne om reguleret husleje, men til gengæld blev lejeregulering frygteligt besværlig, fordi man skal dokumentere, at den fremtidige leje svarer til det lejedes værdi. Og det har huslejenævn – groft sagt – en tendens til at mene er leje fastsat efter reguleringen. Så ofte tage lejen sit udgangspunkt i ”skyggebudgetter”, hvor man reelt bruger de samme tal, som i regulerede ejendomme. De administrative og boligpolitiske lettelser er nok nemme at overskue.

Endelig kom der i 1996 et sæt regler om, at man kan løfte gamle lejligheder ud af den klassiske omkostningsbestemte husleje, hvis man foretager en gennemgribende modernisering af lejligheden. Hvor mange lejligheder, der rent faktisk er blevet moderniseret, findes der ikke nogen pålidelige opgørelser over, og tallet ændrer sig da også løbende. Men det er givetvis en meget betydelig andel af de ældre ejendomme, der løbende moderniseres ud af huslejeløftet ved lejerskifte. Det er et område, som løbende giver anledning til larmende indsigelser fra de lejere, som får deres behagelige trummerum forstyrret af kapitalister på jagt efter et afkast. Senest fik selskabet Blackstone udløst nogle skærpelser af reglerne.

2022 – afslutning

Lige indtil 1. juli 2022 har dele af boligreguleringen formelt set været placeret i en lov, der kaldte sig midlertidig. Man var for længst holdt op med at give den udløbsdatoer, så de sidste mange år har der ikke været risiko for, at den ville løbe ud af sig selv.

I stedet er den nu blevet afløst af en permanent lov om boligforhold. Men indholdet skulle angiveligt være stort set uændret.

Over en periode på 83 år kan man konstatere, at boligreguleringen blev indført for at løse et hypotetisk problem – der var hverken boligmangel eller lejestigninger i vente i efteråret 1939 – og at det var lejeløftet og den tilhørende regulering, der udløste og markant forværrede bolignøden under og efter krigen.

I flere årtier førte den til enorme fejlinvest-

teringer af offentlige tilskud til opførelse af boligområder, der idag er endt som uløselige ghettoer.

Reguleringen har samtidig medført en opdeling af befolkningen i klasser, som ikke tidligere var kendt. I 1939 kunne professorer og direktører sagtens bo til leje. Idag bor der en overklasse i parcelhuse og andre ejerboliger, medens underklassen er koncentreret i de subsidierede boligselskabers ejendomme. Udsiftingen mellem de to grupper er formentlig forbløffende ringe. Når jeg underviser om boligmarkedet, så er kendskabet til forholdene på de dele af boligmarkedet, som unge mennesker ikke selv er vokset op i, ganske kursorisk.

Den klassiske boligregulering omfatter idag kun en meget begrænset del af markedet, reguleringens byrder har paradoksalt nok medført, at man har valgt at trække grupper af boliger ud af regulering, istedet for at lempe på reglerne. Tværtimod er byrderne stort set konstant blevet skærpet hvert eneste år for de få restejendomme.

Politisk får emnet ikke ret megen bevågenhed. De borgerlige partier udviser en blufærdighed, som er skræmmende. Det er på tide, at nogen formulerer et forslag til en liberaliseringsstrategi.

Litteratur

Andersen, E. (1994): ”Historier om krig og boligmangel”. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*.

Boligministeriets udvalg nedsat 18. april 1963 (Tamm-udvalget) (1965): *Betænkning nr. 395 angående ejerlejligheder*. København: Statens Trykningskontor.

Boserup, E. (1948): ”Brændsels- og Raastofproblemer” i: V. Buhl (red.): *Danmarks Økonomiske Forhold 1939-45*.

Christiansen, N. F. (1990): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 12: Klassesamfundet organiseres 1900-1925*.

Christophersen, H. (2010): *Den private ejendomsudlejnings betydning for samfundet*.

Danø, S. (1949): ”Det nuværende og det fremtidige boligbehov”. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*.

- Engberg, E. (1948): "Bolig" i V. Buhl (red.): *Danmarks økonomiske forhold 1939-45*.
- Friis, F. T. B. (1943): "Økonomiske og Sociale forhold 1920-1939" i A. Friis, A. Linvald & M. Mackeprang (red.): *Schultz Danmarkshistorie bind 6*.
- Hansen, S. A. (1983): *Økonomisk Vækst i Danmark, bd. 2: 1914-1983*. 3. red. København: Akademisk Forlag.
- Hansen, S.Aa. og Ingrid Henriksen (1980): *Dansk Socialhistorie bd. 7, Velfærdsstaten 1940-78*.
- Hoffmeyer, E. (u.d.) *Dansk Pengehistorie, bd. 2*.
- Indenrigsministeriets Huslejudvalg af 1934 (Bærentzen-udvalget) (1935): *Betænkning om forslag til lejelov*.
- Kampmann, V. (1948): "Indtægts og formueudviklingen" i *Danmarks økonomiske forhold 1939-45*.
- Kaarsted, T. (1990): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 13: Krise og krig, 1925-1950*.
- Lindbeck, A. (1971): *The political economy of the New Left: an outsiders view*.
- Munch, P. R. (1943): "Under den første Verdenskrig 1914-20" i A. Friis, A. Linvald & M. Mackeprang (red.): *Schultz Danmarkshistorie bind 6*.
- Nissen, H. S. (1988): "Hverdagshistorie" i *Danmarks Historie, bind 7: Tiden 1914-45*.
- Nissen, H. S. (1991): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 14: Landet blev by, 1950-1970*.
- Statistisk Departement, serie. Statistisk Årbog.
- Vestergaard, H. (2004): "Boligpolitik i Velfærdsstaten" i Ploug, Henriksen & Kærgaard (red.): *Den danske velfærdsstats historie*. s.l.:s.n.
- Wendt, F. (1984): *Politikens Danmarkshistorie bd. 14, Besættelse og atomtid*. s.l.:s.n.
- Ølgaard, A. (1969): "Aktuelle Boligproblemer" *Nationaløkonomisk Tidsskrift*.

Vil du skrive i LIBERTAS?

Har du lyst til at bidrage til et af de kommende numre af LIBERTAS, så send en e-mail til redaktøren på: torbenmarkp@hotmail.com

LIBERTAS bringer såvel artikler inden for som uden for tema, debatindlæg samt anmeldelser af bøger og film m.m., men redaktionen påtager sig intet ansvar for materiale tilsendt uopfordret.

Skrivevejledning

- Alle indlæg skal være skrevet i Word
- Længde: Minimum 3 A4-sider, ikke nogen fast overgrænse.
- Kort resume på maks 150 ord
- Eventuelt: Kort forfatterbiografi på maks 40 ord
- Der kan anvendes afsnitsinddelinger i to (maksimalt tre) niveauer. Overskrift for hovedafsnit med fed skrift og underafsnit med kursiv.
- Begræns så vidt mulig andre formateringer i teksten. Fremhævet tekst skrives med kursiv, og der kan ikke være aktive links til URL-adresser i teksten eller i litteraturlisten.
- Artikler må meget gerne indeholde illustrationer, grafer, tabeller og tekstbokse, der vedlægges separat som JPG-filer og i sort-hvid
- Noter som fodnoter, ikke slutnoter
- Der anføres litteraturhenvisninger for alle refererede og citerede kilder. Litteraturhenvisninger i teksten anføres som: "En bimetal standard kan defineres som..., Friedman (1992, 127)."
- Litteraturliste bagerst i artiklen. Litteraturhenvisninger anføres alfabetisk efter efternavn og årstal, som i nedenstående eksempler, hvor artikeltitler er i anførselstegn og tidsskriftets navn og bogtitler er med kursiv. Anvend så vidt muligt årstal for det oprindelige værk, og tilføj eventuel årstal for anvendt udgave, jf. Smithhenvisningen nedenfor

Litteratur

Friedman, Milton (1990): "Bimetallism revisited," *Journal of Economic Perspectives*, 4, 85-104.
Friedman, Milton (1992): *Money Mischief. Episodes in Monetary History*. New York.
Smith, Adam (1776): *Nationernes Velstand*. København, 2013.

Kommende numre af LIBERTAS

LIBERTAS nr. 79. Juli 2022: **Rawls' Theory of Justice efter 50 år**

LIBERTAS nr. 80. November 2022: **Crackpot economics**

LIBERTAS nr. 81. Marts 2023: **Adam Smith (1723-1790).**

LIBERTAS nr. 82. Juli 2023: **Borgerlig skolepolitik. Murray Rothbard.**

LIBERTAS nr. 83. November 2023: **Frihed før liberalismen**

DEN SYNLIGE HÅND

Underkastelse

Torben Mark Pedersen

Islam betyder underkastelse. Historisk var det kun muslimer i "islams hus", hvor islamisk lov gælder, der skulle underkaste sig Allah og islamisk lov. Ikke "vantro" bosiddende i "krigens hus". Det var derfor uden historisk eller juridisk fortilfælde, da Ayatollah Khomeini i 1989 udstedte en fatwa mod Salman Rushdie for "De sataniske vers", men allerede inden da var adskillige boghandlere i London og New York blevet udsat for bombeattentater. Den religiøse terror gik forud for statsterroren.

Det var ikke alle kunstnere, der ville underkaste sig. En af dem, der ikke underkastede sig, var den hollandske filmskaber, Theo van Gogh, der producerede filmen "Submission" om kvindeundertrykkelse i muslimske lande med Ayaan Hirsi Ali. Han blev knivdræbt af en muslimsk mand i november 2004. Samme år blev en underviser på Københavns Universitet bortført i en bil og tæsket for at have læst op af Koranen.

I 2005 indrømmede komikeren Frank Hvam i et interview, at han ikke turde gøre grin med islam, og Kåre Bluitgen fortalte om, hvordan han havde vanskeligheder med at finde en tegner, der turde illustrere hans kommende børnebog om Muhammed.

Netop tegnernes angivelige frygt blev anledningen til Jyllands-Postens nu berømte forside på deres kultursektion med de 12 Muhammedtegninger den 30. september 2005. Jyllands-Posten ville undersøge, om det var

rigtigt, at frygt afholdt satiretegnere fra at tegne Muhammed. Flere afslog at deltage i det journalistiske eksperiment, men 12 bidrog med en tegning, deriblandt Kurt Westergaard. Endnu havde selvcensuren ikke grebet så meget om sig, at ingen turde tegne Muhammed.

Muhammedkrisen ændrede alt. En gruppe danske imamer rejste til Mellemøsten for at opildne til had mod Danmark, og det blev afsløret i Akkaris bog, "Min afsked med islamismen", at de også havde mødtes med terrororganisationen Hizbollah i Libanon. Resultatet var månedlange optøjer i Mellemøsten, boykot

af danske varer og forsøg på at nedbrænde den danske ambassade i Syrien. Det blev den alvorligste udenrigspolitiske krise siden Anden Verdenskrig.

I 2009 afsløredes et terrorangreb mod Jyllands-Posten, og da Jyllands-Posten i

2015 ville markere tiårsdagen for Muhammedtegningerne, skete det med et genoptryk af forsidens fra 2005 med Flemming Roses tekst men nu med tegningerne erstattet af tomme billedrammer. Underkastelsen var total.

Det er blevet en nærmest permanent tilstand, som vi knap lægger mærke til, ligesom koranklodser på byens gader og torve er blevet en så almindelig del af gadebilledet, at vi ikke længere bemærker dem.

Fordi vi valgte underkastelsen frem for friheden.

